

בצרון

ירחון למדע, לספרות ולבעיות הזמן

נוסד על-ידי חיים טשרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

העורכים: נחום גלאצר (עורך-תורג'ם), צבי וולפסון, שמעון הלקין
חיים ליף — חבר המערכת
מנהל המערכת: משה טשרנוביץ

שנה כ"ז (כרך נ"ג) תשרי-חשוון, תשכ"ו חוברת א' (254)

ה ת ו כ ן

- 1 בפתח תקופת אשכול . א. בן-עמי
7 יומן הגישו לה. א. קפלן . אברהם יצחק כץ
9 פרקים מתוך „מגילת היסורין” — יומן גישו ורשה . ח. א. קפלן
19 הרהורים על הזמן (שיר) . יצחק זילברשלג
20 יהודים ובדואים . יוסף יואל ריבלין
28 מהגיונותיו של מרטין בוכר על הדת . ד"ר גרשון א. הורגין
35 נוף ממוס: קולוראדו (שיר) . יצחק פינקל
36 אותיות פורחות... (דו-שיח על הכתב והנקוד העברי) יצחק אבינרי
40 אל היקכם רפוד-אמונה תורי... (שיר) . אברהם מרתאן
41 פקידים כרימים חוזרים למדינת ישראל . חביב כנען
48 פסיפס ישראלי . ינץ ר-ל
50 מחודש לחודש . י. מישאל
- הערנות ודברי בקורת:
54 (א) חברה וחינוך ביהדות אמריקה . אפרים שמואלי
56 (ב) לבעית זיהותו של מנחם . יהודה רוזנטל
58 (ג) תשובה לבעית זיהותו של מנחם . שמחה ב. הוניג
60 י ד י ע ו ת

” בצרון ”
1141 כרדוויי
ניו-יורק

BITZARON

THE HEBREW MONTHLY OF AMERICA

Founded by CHAIM TCHERNOWITZ (RAV TZAIR)

Editors: NAHUM GLATZER (Contributing Editor)

HARRY WOLFSON, SIMON HALKIN (S. Israel)

HAYIM LEAF, Associate Editor

Executive Editor: MAURICE E. CHERNOWITZ

Twenty-Seventh Year of Publication

Vol. LIII TISHRI-CHESHVAN, 5726 (October, 1965) No. 1(254)

CONTENTS:

On the Threshold of the Eshkol Era	<i>A. Ben-Ami</i>	1
The Ghetto Diary of Chaim A. Kaplan	<i>Abraham I. Katsb</i>	7
Chapters From the "Scroll of Agony" —		
Journal of the Warsaw Ghetto	<i>Chaim A. Kaplan</i>	9
Meditation On Time (Poem)	<i>Eisig Silberschlag</i>	19
Jews and Bedouins (Reminiscences)	<i>J. J. Rivlin</i>	20
Some Aspects In Martin Buber's Religious Thought	<i>G. A. Churgin</i>	28
Colorado Landscape (Poem)	<i>Irving J. Finkel</i>	35
Should We Reform Hebrew Writing and Vocalization?	<i>Itzhak Avinery</i>	36
Return (Poem)	<i>Abraham Marthan</i>	40
What Former British Palestine Officials Now See In the State of Israel	<i>H. Kanaan</i>	41
Israeli Kaleidoscope	<i>Y. R.</i>	48
The Month In Review	<i>I. Mishael</i>	50
EVALUATIONS AND BOOK REVIEWS:		
(a) S. M. Blumenfield's Community and Education In American Jewry	<i>Ephraim Shmueli</i>	54
(b) The Question of Menahem's Identity	<i>Judah Rosenthal</i>	56
(c) Reply On the Question of Menahem's Identity	<i>Sidney B. Hoenig</i>	58
NEWS:		60
Books Received		62

BITZARON
1141 Broadway
NEW YORK
MU 6-7680

בַּצְרוֹן

נוסד עלידי חיים משרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

שנה כ"ז (כרך נ"ג) תשרי-חשוון, תשכ"ו חוברת א' (254)

בפתח תקופת אשכול*

מאת ד"ר א. בן-עמי

נצחון אשכול בבחירות לכנסת יש לו כמה וכמה פנים, ועדיין מרובה בו הנסתר על הגלוי. אמנם מבחינת ההתגודדות האישית עם בן-גוריון יצא אשכול וידו על העליונה, היות והוסמך הפעם בזכות עצמו ועל דעת הקהל לאחוז בהגה המדינה. וכן נכזבה גם תקוותו של מנחם בגין לעלות לדרגת מנהיג לאומי המסוגל להקים ממשלה. דומה, איפוא, שהעקוב היה למישור ואשכול יוכל להתפנות מעתה להגשמת תכניותיו המדיניות. אלא שבינתיים שונתה המפה המפלגתית בישראל מיסודה והדבר ישתקף תחילה ב"מעשה המרכבה" הקואליציוני. בדרך היתול מיצה את הבעייה ח"כ אלמוגי מרפ"י באמרו: הקואליציה החדשה תהיה צירוף של המחר (מפ"ם) עם האתמול (אחה"ע) עם כוחות של מעלה (מפד"ל) וכוחות של מטה (מפא"י). לאלה יש להוסיף מן הסתם את הכוח המרחף בין שמאל לימין (ליברלים עצמאיים). אך ביתר רצינות אפשר לתאר את בעייתו של אשכול במשפט אחד: האם בהמירו את אנשי בן-גוריון באנשי אחדות-העבודה חיזק או החליש אשכול את יכולתה של מפא"י לצרף שותפים לשלטון ועם זאת להשאיר בידה את היזמה הפוליטית?

התבוננות קצרה בהיערכות החדשה של מפלגות ישראל דייה כדי להשיב בשלילה על שאלה זו.

מעשה מרכבה רופף

המערך זכה ב־45 חברי כנסת, שמהם יהיו למפא"י עצמה כ־36 והיתר לקבוצה מגובשת היטב מבחינה אידיאולוגית, למודת-ניסון בפילוגים ואיחודים, בעלת בסיס כלכלי משלה (הקיבוץ המאוחד), שדוגלת זה עשרים שנה ומעלה

* על סמך חופש הדעות.

בהחזרת מפא"י בתשובה אל הסוציאליזם „האמיתי“. מה הן האפשרויות והברירות לצירופים קואליציוניים מסביב לגוף זה, אם נניח שהדתיים נשארים על מקומם בממשלה?

אפשרות א': מפ"ם. הווי אומר תכנית פוליטית מוסכמת ומקובלת על הדתיים ומפ"ם (כולל חוק השבת השנוי במחלוקת חמורה) כשכל אחת מן הקצוות הללו מסוגלת להפיל את הממשלה על-ידי יציאתה מן הקואליציה. גם אחדות-העבודה תהווה קבוצת-לחץ פנימית נגד גמישות-יתר לגבי הדתיים ותוכל לאיים בעירעור שלטון מפא"י הן בממשלה והן בהסתדרות.

אפשרות ב': הליברלים העצמאיים במקום מפ"ם. עם כל מתינותם ספק אם הללו יהיו מוכנים לתמוך במשטר שיתבסס על חליפין בין המערך לדתיים בנוסח „כלכלה על פי דעתנו ודת על פי דעתכם“. שכן בכך יצאו הליברלים העצמאיים קרחים מכאן ומכאן, הן כמתנגדים תקיפים לחוק השבת והמשך „הכפייה הדתית“ והן כמייצגי קו ליברלי בכלכלה ורעיון ממלכתי בשירותים הסוציאליים (כגון שירות בריאות ממלכתי במקום הסתדרותי). והיה אם ינסה אשכול להניח דעתם של הליברלים העצמאיים לפחות בעניני כלכלה וממלכתיות, מיד תעורר עליו חמתם של אנשי אחדות העבודה אשר ישאלו בצדק: אם כך למה זה אנכי?

אפשרות ג': הכנסת מפ"ם והליברלים העצמאיים גם יחד לממשלה הכוללת את הדתיים. הרכב זה רק יגביר את הסתירות שתוארו לעיל ביחס לכל אחת מהן לחוזה. נשאר עוד אפשרות ד' של ויתור על השתתפות הדתיים בממשלה והקמת קואליציה חילונית ושמאלית מובהקת. היינו של המערך (45) מפ"ם (8) וליברלים עצמאיים (5) כשהאחרונים מסתפקים בקושי בהישגים כלכליים סמליים ובהישג „הגדול“ של מניעת „כפייה דתית“. אפשר לקיים ממשל כזה על חוטי-השערה בעזרת הצירים הערבים הכפופים למפא"י, אך אין להעלות על הדעת שאשכול יסתכן בקיצוניות זו, הכרוכה באיבוד יוקרתו בעם וסמכות הנהגתו במפא"י. לסיכוי הדמיוני שבן-גוריון יטוש את המערכה שהחל בה במשטר אשכול, או שאנשי רפ"י יטשו את בן-גוריון ויצטרפו לאשכול תמורת נידע-עדשים קואליציוני, יכול לצפות רק מי שאינו מכיר את בן-גוריון ואת חבריו. כדי לסלק כל צל של ספק בעניין זה התכנסה תנועת רפ"י בבית הבימה בתל-אביב יומיים לאחר הבחירות והודיעה במפורש ובתקיפות כי המאבק במשטר אשכול יימשך וכי מפא"י החדשה, שמילאה כרסה באנשי אחדות העבודה, לא תבלע את רפ"י בשום פנים ואופן. מסתבר איפוא שקמה תנועה פוליטית חדשה (עם 10 חברי כנסת) שדרכה בכמה ענייני-יסוד נוגדת לדרכה של מפא"י נוסח אשכול.

מכל האמור ברור, שמלאכתו של אשכול במעשה המרכבה הקואליציוני לא תהא קלה כלל, וכל צירוף שיעלה בידו להקים עלול להיות ארעי, רופף, וכרוך בסתירות ובסכנת התפרקות מתמדת. כל זאת נוסף על ההתרוצצות הפנימית הצפויה למפא"י ברגע שיוברר כי אנשי אחדות העבודה לא באו רק „לסתום חורים“ ובוודאי לא ללמוד את תורת-הפשרות מפי זקני מפא"י. כושר-התימרן של מפא"י במפה הפוליטית החדשה אינו דומה כלל לכושרה במפה הקודמת.

למרות שהמערך השיג מספר צירים דומה לזה שבעבר. מפא"י זוה שמאלה מספר מעלות והעלתה בכך את משקלו וכוח המיקוח של השמאל המרכסיסטי-דוגמטי (אחזות העבודה ומפ"ם) בצורה שלא היתה כדוגמתה מאז קום המדינה. כן גם הפכו הדתיים לגורם שאי-אפשר בלעדיו לקיים ממשלה ודבר זה ודאי שלא יחליש את שאיפתם להישגים מן הסוג שמפ"ם לפחות לא תוכל לעכל. האיחוד למעשה בין חירות והליברלים (גח"ל) השאיר למפא"י רק המישה ליברלים עצמאיים לרפואה בכל האגף האזרחי-חילוני במדינה. ולבסוף: במרכז המפה נשארת רפ"י. תנועת פועלים ממלכתית, שאין לקנותה בתיקים חסרי ערך פוליטי כגון בריאות. תחבורה, סעד וכיוצא בהם.

התמורה בהיערכות המפלגתית

מכאן שכל אותם המוניטין אשר יצאו לאשכול כ"אמן הפשרות", התקיפות המאופקת" בביצוע ו"הגמישות בסגנון" יידרשו מעתה להיבחן במציאות חדשה מיסודה. דומה כי כוחם היה יותר במפא"י הבן-גוריונית שניצבה במרכז המפה הפוליטית ולא היתה משועבדת לתכתיב של מפלגה שמאלית או ימנית כלשהי. התמורה העיקרית שהתחוללה בהיערכות המפלגתית היא שהפעם יש בכוחו של השמאל המרכסיסטי-דוגמטי למנוע הכרעה ברורה בניגוד לדעתו. בעוד שבעבר יכול היה בן-גוריון להיעזר במפלגות שמחוץ להסתדרות ללא תלות בשמאל כל-אימת שטובת המדינה חייבה זאת לדעת מפא"י. כך היה בשאלת התמיכה בעצם הרעיון של המדינה העברית, בהקמתו של צבא על-מפלגתי, בהנהגת החינוך הממלכתי תחת המעמדי, בהלאמת לשכות העבודה, בשלילה התקיפה של החזרת הפליטים הערבים, בהסכם השילומים עם גרמניה, במדיניות חוץ שאיננה כפופה לאוריינטציה חסרת-שחר על "עולם המהפכה הסוציאליסטית", ובמדיניות פנים המעודדת כל יזמה כלכלית, ציבורית כפרטית, בהתאם לתרומתה לפיתוח הארץ ולא בהתאם למיטת-סדום אידיאולוגית זו או אחרת. מעתה יהא עתידו הפוליטי של אשכול תלוי בכשרונו לקיים מאזן בין מגמות סותרות ללא הכרעה חד-משמעית. ומכיוון שהן במדיניות-החוץ והן במדיניות-הפנים תידרשנה גם להבא הכרעות ברורות, ואולי מרחיקות לכת מן הראשונות, יש לצפות לשרשרת של קונפליקטים בין צרכי המדינה הגדולים ובין "סגנון אשכול", שיצא מנצח מן הבחירות האחרונות. ננסה לבדוק שני איזורים מסוכנים שלפניהם עומדת ישראל בפתח תקופת אשכול.

גאות ושפל באיום הערבי

ביטחון ישראל נמצא בתקופה בה ההישענות על דוקטרינת-ההרתעה של צה"ל נראית מספקת. ההטרדה הקלה מצד כנופיות "פתח" המחבלות לעתים במתקני-מים אינה דומה כלל בעצמתה למבצעי ה"פדאייך" הרצחניים שהביאו את ישראל עד ההכרח במיבצע סיני. אנשי "פתח" הם פורשים המתנגדים לאסטרטגיה של נאצר שמתבססת על הגשמת האחזות הערבית בתור תנאי מוקדם לשיחרור "פלסטין". ממילא נתקלת פעולה ספוראדית זו גם בהתנגדות השלטונות הירדניים והלבנונים, החוששים שפעולות תגמול ישראליות גוברות יזעזעו את יציבות

משטריהן. אך דוקטרינת ההרתעה שלנו קיבלה עידוד גם מהישגים גדולים יותר. מוביליהמים הישראלי הופעל ללא הפרעה והנסיגות להטות את מקורות הירדן בסוריה ובלבנון נתקלו בלחץ ישראלי מאופק שהרתיע לפי שעה מהמשך העבודה. בינתיים יצא בורגיבה בהודעותיו המרעישות שאין לחלום על חיסול ישראל בכוח ולכן מוטב לצד הערבי לדגול ב"שלום" המבוסס על החזרת מאות אלפי פליטים ערבים לתחומי ישראל וחיידוש גבולות החלוקה. ברעיונות אלה למרות המתניות הנודפת מהן, טמונה אפשרות בידוד פוליטי בין-לאומי של ממשלת ישראל. יש לשער שאפילו מעצמות ידידותיות כארה"ב, צרפת ואנגליה עלולות להיאחז בהן כדרך ל"שלום" על אף הנסיון המר בקפריסין, קאשמיר וכו'.

אלה הן, איפוא, שתי ההתפתחויות הצפויות לגבינו במחנה הערבי. או שנתקרב ל"חזונו" של נאצר על "ריפובליקה ערבית מאוחדת" מתימן ועד לבנון כשצבא ערבי מאוחד מקיף את ישראל מכל העברים, או שתנועת האחדות הערבית תוסיף להתיקל במכשולים מן הסוג שבו היא נתקלת כיום ותכניות בורגיבה יצופו מחדש. ולא בכל תנאי האפשרות האחרונה היא העדיפה לבטחון ישראל. אין זה מן הנמנע כלל שנאצר עצמו יעודד בקרוב פעולות שיחרור פרטיזניות של "צבא השחרור הפלשתינאי" שבעקבותיהן יציעו מדינאים לא-ערבים תכניות שלום ברוח בורגיבה ויפעילו לחץ על אירגון האו"ם להכיר ב"ישות הפלשתינאית" הלוחמת ובצורך לתת לאומה זו של פליטים בתוך מולדתם בסיס טריטוריאלי מספיק בעבר הירדן הערבי. לחץ כזה יפתח מחדש את הבעייה הפלשתינאית והתקיפות המאופקת של צה"ל עלולה רק להגביר את טענתו החדשה של נאצל למושלי ארצות ערב; אם רוצים אתם בהגנה יעילה מפני ישראל, התאחדו אתי כל עוד מפולגים הערבים אין הם יכולים לנצח את צה"ל".

במה יקדם משטר אשכול את פני הרעה?

ראשית תפעיל עליו מפ"ם את מלוא משקלה שעלה בהיערכות החדשה של מפלגות ישראל ללא כל פרופורציה אל השפעתה בעם. מפלגה זו עדיין לא חיסלה לחלוטין את אשלייתיה ביחס למדינה דו-לאומית. היא תומכת עקרונית בהחזרת פליטים ערבים לישראל, אם כי ללא נחיבת מספר. היא מתנגדת בעקביות לכל יזמה בלתי קונבנציונלית של צה"ל. והיא ביקרה בחריפות את ממשלת אשכול על הזנחת ההזדמנות הגדולה להיענות בחיוב ברור ליזמתו של ברגיבה. הדתיים והליברלים העצמאיים לא יהיו אמנם עצמאיים עד כדי מדיניות חוץ מובהקת משלהם, אך הנסיון בעבר מורה שהם צמודים ל"סגנון אשכול" הנוכחי יותר מאשכול עצמו... מכאן שקברניטי המערך של אשכול, אם אמנם לא שיכנעו גם את עצמם בטענתם התעמולתית שהמתניות התקיפה של אשכול מגבירה את הבטחון ומקרבת את השלום, ייאלצו להתנער משיעוּת-רצון עצמית ולפתח יזמה דינמית יותר.

יש אומרים: אם ישתנו הנסיבות בכזו זה, חזקה על אשכול וחבריו שיגלו תבונה ותעוזה שאינן פחותות במעלה מאלה שגילה בן-גוריון. סוף סוף זה עתה יצאו מבית-מדרשו ואין הם משנים אלא את "הסגנון". והרי גם בן-גוריון ישב עם מפ"ם בקואליציה בימי מערכת סיני, ולא ניזוק.

ויש אומרים: אשכול הכניס עצמו בלא-יודעין ובעזרת עתונאים חנפנים למצב של חרושצ'וב במהדורה ישראלית. ה"דה-בן-גוריוניזציה" שהחל בה תוליד אותו בכיוון הדיאלקטי של העתקת דגשים בכל שטחי המדיניות. לכך עלול לסייע ביחוד החולי הכלכלי המכרסם בגוף המדינה, שלגביו עומדת מפא"י החדשה בנשמה חצויה בין הפרגמטיזם של ספיר והסוציאליזם של גלילי. ויש קשר פנימי בין תלות כלכלית בגורמי חוץ ובין היענות ללחצם הפוליטי.

מעגל קפמים במדיניות הכלכלית

אם במדיניות החוץ והביטחון אין המשבר רובץ לפתח ממש, אלא עתיד לבוא ביום מן הימים, הרי במדיניות הכלכלית תקועה המדינה זה כבר בבוע של רווחה מדומה הגורמת נדודי-שינה לכלכלנים רבים מכל המפלגות. כולם מסכימים שהגוף חולה, אך שונות הדיאגנוזות ביחס לטיב המחלה ודרכי ריפוייה.

על רגל אחת אפשר להמחיש את הבעייה ע"י עימות תמציתי בין תכניתה של גח"ל ובין תכניתה של מפ"ם. הראשונה טוענת כי ככל שיעלה המשק על פסים קפיטליסטיים מובהקים כן תיגבר יעילותו וכן יתקרב ל"עצמאות כלכלית". והאחרונה אומרת להיפך, יש להגביר את המגמה הסוציאליסטית בכלכלת ישראל ולהטיל על "משק הפרעלים" את המשימה העיקרית לפיתוח בד בבד עם ריסון הביזבז הקפיטליסטי והגברת ההישגים הסוציאליים של העובדים. עד כמה שהדבר מוזר, אך לא מפתיע, זהו בערך גם ההבדל בין פנחס ספיר, שר האוצר, ובין ישראל גלילי, שותפו למערך מאחדות העבודה. כמובן, ספיר איננו מדבר על קפיטליזם לשמו אלא פשוט מקיים חממה לקפיטליזם הישראלי היעיל והבלתי יעיל כאחד, ואף מקים מפעלים יש מאין בעזרת הון לאומי, ובלבד שתירבה "חדוות-היצירה" בכל הסקטורים. אותה שעה הוא גם דורש ריסון חמור בקצב עליית רמת החיים של העובדים, ולא היסס בעיצומה של מלחמת הבחירות לפרסם ראיון ב"דבר" בו תבע לשים קץ ("לעשות סטופ", בלשוננו) לשיפורים הסוציאליים. על כך יצא מיד "למחרב", בטאון אחדות העבודה, בניזפה גלויה וחריפה: לא על הדרך הזו תהיה תפארת המערך, לשים קץ לשיפורים הסוציאליים של העובדים.

ואמנם גילתה מלחמת הבחירות האחרונה כי שתי סיסמאות בעיקר הן פופלריות בציבור הישראלי על כל שדרותיו: מישאלת העצמאות הכלכלית והבטחת עלייה מסוג זה או אחר ברמת החיים. כמעט כל המפלגות ניסו לנסח דרכים להבטחת שני הדברים, שאף אם הם עולים בקנה אחד, עלולים הם גם לבטל זה את זה, אם אין עושים את העצמאות הכלכלית תנאי ברור לעליית רמת החיים. אולם אם ביחס למפלגות האופוזיציה אפשר לגלות סתירות הגיוניות בהתרת הדילמה הן מבחינה תיאורטית, הרי ביחס למערך, שיהווה את גרעין השלטון למעשה, הסתירות גלומות בעצם המדיניות הכלכלית הסותרת ביד אחת מה שהיד השנייה מנסה לבנות. דוגמה אופיינית לכך היא הפיחות האחרון של הלירה הישראלית שהתכוון לעידוד הייצוא של סחורות ישראל. מטרה זו היתה מושגת במידה זו או אחרת אלמלא לא גרר הדבר תגובת-שרשרת של עלייה בשכר

בעקבות עליית המחירים. מעגל הקסמים עשה את שלו. עתה טוענים בישראל שדרך הפיחות לא תצלח ויהיה צורך בהעלאת מסים או במלווה חובה כדי לרסן את הצריכה והייבוא. ברם, כיצד תגיבנה שתי הנשמות של מפא"י החדשה אם שוב יפעל מעגל הקסמים של משאלת העצמאות הכלכלית ועליית רמת החיים?

מה רצה "הבוחר הישראלי"

העתונות בישראל מלאה ניחושים על רצונו של הבוחר הישראלי. והרי עיקרם:

אין היא רוצה בשינויים, לכן ניצחה השאננות ("הארץ"). הוא מצא את החידוש הרצוי במערך לאחדות פועלי ישראל ("דבר"). הוא מחפש אלטרנטיבה, אבל ממשית ורצינית, לא מילולית (מעריב). כמעט והיה נוטה להחליף את ההנהגה, אלא שנרתע מבגין שהוצג כקיצוני ומסוכן ע"י תעמולת יריביו (ידיעות אחרונות). הגיאות המלאכותית והלחץ של המשטר הרדימו אותו (חירות) — וכיוצא באלה ניתוחים בעלי תוקף ריטורואקטיבי.

אם מותר בכלל להתייחס למיליון ורבע יחידים בוחרים משכבות עם שונות ומגוונות כאילו יש להם איזה "רצון כללי", הרי זה במובן של מסקנה המשתמעת מאליה מן הסך-הכולל של פעולות בני אדם. כל זמן שרצון כללי זה מסתכם בקלפי במשטר דימוקרטי ולא באיזה ועד מהפכני הרי זה קרוב ביותר לאמת. הממשלה החדשה שתקום עתה בישראל היא שתשקף לעם את רצונו כבראי. אם התמונה לא תנעם לו, הוא יגלה רצון אחר בפעם הבאה.

יומן הגיטו לח. א. קפלן

מאת אברהם יצחק כץ

חיים אהרן קפלן נולד בשנת 1880 בהורודישצ'ה, על יד ברנוביץ, בפולין. בית הוריו היה מלא אחירה של יהדות, והשפה העברית היתה שגורה בו. בתום לימודיו בחדר וישיבת מיר, נשלח למכון הפדגוגי הממלכתי בחילנה. בשנות העשרים של מאה זו ייסד בורשה, יחד עם ש. ל. גורדון (פרשן התנ"ך הגודע) וזלמן פוגוצ'וב (אביו של המלחין עמירן), בית ספר עברי בעל שש כיתות, אשר מבין כתליו יצאו מאות בוגרים.

ה. א. קפלן טרח ושקד על קביעת שיטות לימוד מתקדמות בבית ספרו. בגלל המחסור בספרים ששמשו את צרכי החינוך החדש, ישב על מדוכת-יצירה זו וחיבר ספרי לימוד יסודיים שהופיעו בכמה מהדורות.

בין הספרים אשר חיים אהרן קפלן חיבר והוציא לאור, נמנים: "שפת עמי", ספר לימוד השפה העברית בשלשה כרכים. "דקדוק הלשון ושימושה", בשני חלקים. "חומשי". "עמי התנ"ך". "פירושים להגדה של פסח", בעברית, פולנית ואידיש. (הוצאה אמנותית ומדעית הופיעה לאחרונה בהוצאת "היברו פאבלישינג קומפני", ניו-יורק). "כתוב כהלכה", קורס שימושי מלא על האוטוגרפיה היהודית. "ספר המשחקים", אשר יצא לאור בהוצאת "מוריה", על ידי ביאליק ורביצקי, באודסה, עוד לפני מלחמת העולם הראשונה.

שלושת הכרכים של "שפת עמי", היו מחזור של ספרי עזר, למתחילים ולמתקדמים עד לשנת הלימודים הרביעית. הספר הופיע בצבעים מרהיבים וניתנו בו ציורים אמנותיים שיש בהם כדי למשוך את עינו של התלמיד בגיל הרך. בספר נמצא שפע של חומר ספרותי, תרגילים לדקדוק ונושאים לשיחות בכיתה על ידי המורה. כל אלו יחד היו חידוש מרחיב אופקים בספרות ההוראה של הלשון העברית. רושם לא פחות רב עשה ספרו "ספר המשחקים". בספר זה באו על ריכוזם השיגי הפדגוגיה בעולם.

תחושת הפחד והדאגה מפני הבאות, בהם לא ישרא זכר מהעמל והיגיעה של שנים רבות, הגיעה את חיים אהרן קפלן להציב לעצמו יד ושם בספרות העברית. באותן שנים הוא מכנס את כתביו העבריים, אלו שהיו פזורים באכסניות ספרותיות ואלו אשר היו שמורים אלו בכתובים. עבודה רבה הוא משקיע בכינוס זה במיון וסיווג. החל ממחקר ועד לסיפור ופליטון, עורכם לדפוס ומגיהם. בשנת 1937, פורסמו כל מאמריו בספר שנקרא "פזורים". בכינוס הכתבים ניתן לחוש בהרגשתו הברורה של חיים אהרן קפלן, אשר ביקש לקבוע לעצמו מקום נצח בהיכל הספרות העברית, כמורה ומחנך.

שאפתו של חיים אהרן קפלן להנציח את זכרו בפנתיאון הספרות העברית, כמעט ונגזר עליה שיכחה עם פרוץ מלחמת העולם השנייה. יהדות פולין הולכת ומושמדת. חורשה נותרה כמעט ללא יהודים, והמעט ששרדו בה שוב אינם יודעים את האיש ואת מפעלו. אולם, אם ספריו ועבודתו התינוכית עמדו לרדת לתהום הנשיה, הרי בא יומנו, אשר לפניו פתח את סגור לבו ועל דפיו שפך את הגיגי רוחו, ונתנו לו את הנצח אשר כה ייחל לו והיה ראוי לו.

תחילתו של היומן בשנת 1933. בדחילו ורחימו כתב חיים אהרן קפלן את רשימותיו, שבהן משתקפות אספקלריותו האישית והצבורית. עד פרוץ מלחמת העולם, משמש היומן את תחמו האיש בעיקרו, את דלת אמותיו של הכותב. בדפיו הגדושים ניתן לקרוא על חזיונותיו האישיות, על מאבקו בבית הספר ועל תופעות שוטפות בחיי הצבור היהודי. אולם מאז חדשי המתחות של קיץ 1939, עם סערת המלחמה הממשמשת ובאה, חל שינוי מובהק באופיו של היומן ובדרך ניסוח הרשימות. חיים אהרן קפלן נוטש את דלת אמותיו של רשות היחיד. הוא פורץ את גבולות הפרט, ומזוית ראייה של הכלל והעם הוא מתחיל

להגיב, להוכיח ולהזהיר על העומד לבוא. אימת הימים הנוראים, האוירה רוויית המיתח, הדאגה והחרדה על העתיד להתחולל, כל אלו באים על ביטויים הנוקב והממצה מעל דפי יומן זה.

במשך תשע שנים תמימות התמיד חיים אהרן קפלן במלאכת-מלאכותו להערות על דפי היומן את גפשו המעונה והמפללת כי עדותו תגיע לדור הבא. ותפילת-מאויים זו קמה והיתה בדרך נס ופלא, אשר ההיסטוריה האנושית כמעט ואינה יודעת כדוגמתם. עשרים שנה לאחר שנחתם הפרק האחרון בפרשת חייו, נתגלו דפי עדות-האימים, כתובים בכתב יד נקי ורהוט, בלשון עברית מסוגנת היטב. דפים אלו אוצרים בתוכם תולדות שואה, אשר מכל שורה ושורה מתמלטת זעקה כבושה וגואשת. חיים אהרן קפלן קיווה והאמין כי בבוא היום יעוצו קולה את אמות הסיפים של האנושות בתביעתה לדין, לצדק ומשפט.

זועות הגיטו הלכו והתעצמו. הגירויים נמשכו במלוא הקצב. אנשים התמוטטו מרעב ואפיסת כוחות. כלי נשק שונים קצרו את קציר המוות האיום. חלל הגיטו התמלא בכיות ויללות. כח הסבל שעמד למעונים בשלוש השנים האחרונות, הלך ושטט את בסיס אונו. כיצד יכול הלב המסוער להבליג עוד? איך יכולה הנפש הטובעת בדווי עולמים לשמור עוד על שיווי משקלה? כל שנותיו היו שנים של אמונה. בהכרה עמוקה שמר על קדושת יהדות ומצוות מורשה. חיי ההווה לא שימשו לו מעולם קנה-מידה לקביעת יסודות הנצח. אולם סאת הצרות הודגשה. שלא מדעתו ושלא בטובתו בא להתריס כלפי מעלה. באחת משעות טרופי-יגון, הוא מטיח כלפי מעלה: „הגיטו מלא בכיות ויללות שאם לא מצאו נתיב לאהלי ישראל — סימן הוא שאיננו“.

לאחר ליל צייד אחוז טירוף שנערך על ידי המשטרה היהודית, הולך ומתחוויר לו לחיים אהרן קפלן, ללא שמץ של ספק, כי אף סופו קרב ובא. והוא כותב: „אני מסיים והולך למנוחת הלילה. אבל זה יהיה ליל נדודי שינה. הנני בין אלה שהגוירה חלה גם עלי. האמנם לא אוכה לסיים את מגילת יסוריני ברשימת נחמה?“. הוא לא זכה בחייו לנחמה. מכונת המוות הוסיפה לקצור את קציר הדמים והחיים. הכורת עלה גם על חיים אהרן קפלן.

בספרות הענפה של השואה אין שמו של חיים אהרן קפלן נזכר כל עיקר. נראה שהוא חי את חייו בתחומי, סגור בדלת אמותיו, שם כאב את כאב הגיטו במלוא תחושת היגון והשכול. ביומנו מצויים שמות אנשים אתם בא בקשרים. אך יש להניח כי קשרים אלו היו רופפים, ולא היה בהם משום שיתוף הדדי.

רק מספר פעמים נזכר שמו של חיים אהרן קפלן, המורה והסופר העברי, בספרות השואה. ד"ר עמנואל רינגלבוים, היסטוריון השואה, שעל שמו נקרא ארכיון הגיטו, בתארו את אגודת „עונג שבת“, ששמה ניתן לה מטעמי קונספירציה וחבריה אירגנו את ארכיון הגיטו ובאו בדברים עם כל אלו שכתבו יומנים על מוראות הזמן, הוא אומר: „יומנו — יומנו של חיים אהרן קפלן — שנכתב עברית מנה אלפי עמודים והכיל שלל ידיעות על אשר התרחש מדי יום ביומו בוורשה לא היו לו לקפלן אופקים רחבים, אבל חוויותיו של כל יהודי ורשאי בינוני בימים ההם, יסוריו ורגשותיו, צמאוו לנקמה וכדומה, כל זה הובע בנאמנות ביומנו של קפלן. דוקא בינויותו של המחבר היא היא אשר היתה חשובה ביותר ביומן זה.“ (ראה ספר „מלחמות הגיטאות“, בעריכת יצחק צוקרמן ומשה בסוק, תשט"ז, עמוד 60).

ד"ר עמנואל רינגלבוים מוסיף לציין כי לא אחת ביקש מאת חיים אהרן קפלן כי ימסור לרשותו את כתב ידו לשג"רה, וערב לו כי יחזירו לידיו בתום המלחמה. אולם, רק בקושי רב ודוחק ניכר נעתר למסור לידיו את היומן רק להעמקה בלבד. העמקה היומן היתה כרוכה בקשיים ניכרים, ורק חלק קטן ממנו הועתק ונשתמר בארכיון של „עונג שבת“. ד"ר עמנואל רינגלבוים מסיים בצער גלוי לעין, כי כתב היד הלך לאיבוד, יחד עם המחבר, בשעת האקציה, כאשר נלקח לכרך ה„אומשלג“.

ד"ר עמנואל רינגלבוים בא לידי מסקנה מעציבה כי חיים אהרן קפלן ויומנו הלכו שניהם לאיבוד. אולם לאשרה של היהדות טעה בהנחתו ביחס לגורלו של היומן. יומן זה שרד והשתמר באורח נס ופלא, בפח של נפט שהסתירו צעיר פולני, ולאדיסלאב חצייק. פועל יהודי, שעבד בבית חרושת מחוץ לגיטו, מסר לידיי של חצייק את מחברות היומן לשמירה. היומן עתיד למלא את יעוד הצפוי על ידי המחבר, להיות עדות לדורות הבאים.

פרקים מתוך „מגילת היסורין“ — יומן גיטו ורשה

מאת ח. א. קפלן

353.

אל ה' ציטקט באאל. אל געויות' היהנכה (סת-מא: אל) וחד (אני טאה
אחיו. צומוט צוואה אל ג'ו' אקניש'ת התוכחה? מיין וכוז צויע?)

הגעט! וקצעני!

28. יולי 42

הגעט וואך אומגור גאנץ אלץ. מיין ארץ אויך ארטיגה. אל אחד וואס
אטצוה'ו סתוק'ת הווארע וקעה. אים וגורל - אקלד וואנד; ואים נאל התנה
מיוז וצוה'ו אלטו - ימות גרדע אומצרות קאפ. בשתנישם רענו הקיול
קענו וות ה'אנשה הוואגות הוואצות הקול אטת וואניש; יואל העוקל
הוואנד אהרבר גווי' בשטות הוואצות הווא וואה בחתה צארת
וואניש אואס. בצ'רד הוואך אמתקאש געע יווקעניש; אל ידו לאקעה אל
כתום מוואדיק יוא ידו צ'רד קאט כוואצות. הוואסן חוואסן - אמתו
מוואה. ט'ן ה'רען אמוז אל קתמו ס'צוריה. אמת ס'קוה וואניש
כונע. אל לאקעה ה'קעצות אל ידו חוואה קעואה אל אטקיש קעה און
אמתקעמת טעל אגור קון ררו ה'חלע. ה'לאת באוואס מתחזות און
גשחצוט ונ'ש'יניש; אמת 'ב'באוואס' וון אמסור אקווצ. צוואה אלו חוואסן
ה'שני: ה'צ'רד כוואצות. "ה'תקע'ד נה קעואה אל ד'רעה באטוה - צווצות
אמת חוואה וון ארעע וואהרדואס ג'ציוולויס ק'טאוס. כוואס - בני
באקל אמתקעצות אל אטאואס אק'טאוס. ה'ס ג'וואוט אק'צ'רדווע וות
הווקעצרות ה'רע קעואה ונבאואס וואה ס'חלע. הוואס ק'טאוס אמת אמוז

5.XI.39

„הרצון הוא אבי הרעיון“, ולכן בשעת מצוקה הולכות ורווחות שמועות של פדות ושל גאולה. כליה חמרית ורוחנית עתידה לבוא עלינו. התגאינו עד כה ב„נצח ישראל“; מסופקני אם מי שהוא עודנו מאמין בזה. הרדיפות של ימי הבינים החשכים כאין וכאפס הן לעומת הצרות הנוראות המשתרגות עלינו היום מידי הנאצים. בזמנים פרימיטיביים גם אמצעי העינוי היו פרימיטיביים. המציק של ימי הבינים ידע להכיר רק שני קצוות: חיים או מות. כל זמן שכן אדם חי, ואפילו אם הוא יהודי, נתנו לו לחיות. גם היתה לו ברירה לבחור בחיים ולראות את עולמו בחייו: השמד! או: הגלות! לא כן באינקביזיציה הנאצית. נוטלים את חי היהודי ע״י קיפוח פרנסתו, ע״י הגבלות „חוקיות“ ומשפטים אכזריים, ע״י ענויים סדיסטיים כאלה, שבימי הבינים היו מתביישים לפרסם אותם בקהל. שריפת נשמה חוטאת היתה לפי מושגי הדור, אבל לענות איש מפני שנוול ב„חטא“ לפי מושגי התלנים, לא היה אף, בימי הבינים, מן המנהג. בימינו אלה — אין מוצא!

היהדות הפולנית עומדת לפני כליון גמור. האמצעים אינם פשוטים, אלא נוקבים עד תהום, עד שרשי קיומנו, שהולכים ונעקרים, הולכים ונתלשים, הולכים ונקצצים. אם לא תבוא איוו ישועה פתאומית, בדרך הטבע, או אפילו שלא בדרך הטבע, כי ברגעי מצוקה כאלה מתחילים להאמין אפילו בנסים, נהיה עדים לתופעה טרגית שאין דומה לה בתולדות ישראל, המלאות יסורי-שואל, והיא — כליון והשמדה גמורים של קיבוץ יהודי שמילא תפקיד כל כך חשוב בחיינו ההיסטוריים. היהדות הפולנית תרד מעל במת ישראל. גסיסתה התחילה. שליש ימות ברעב; שליש יגלה לסוביטים; ושליש יחיה חי עוני ודחוקת, חי פריים, ירד עד הדיוטא התחתונה בסולם הסוציאלי, יפרנס את עצמו בפרנסות בזויות, לא יהיה מוכשר לשום יצירה תרבותית, וברידתו האקונומית והתרבותית יגיע בשיפלותו עד למדרגת הקבוץ היהודי שבתימן, או שבפרס.

בפרספקטיבה איומה זו אין שום גוזמא והפלגה!!

10.III.40

... באשרנו שלא עמד הכובש על טיבה של יהדות פולניה וכוחה החיוני. על פי השכל — אנחנו מחוייבים לגוע. על פי חוקי הטבע — סופנו לאבדון ולכלייה גמורה. כיצד יכול קיבוץ שלם להיזון כשאינו לו שום אחיזה בחיים? הלא אין לך מקצוע ומשלוח-יד שלא יהיו מוגדרים ומסוייגים בשבילנו!

אבל גם הפעם איננו „שווה בשווה“ עם חוקי הטבע. טבוע בנו איזה כוח נעלם, רזי וסודי המעמידנו ומקיימנו על אף כל החוקים הטבעיים. אם אי-אפשר לחיות מן המותר אנחנו חיים מן האסור. ואין זה גנאי לנו. המותר אינו אלא הסכס וגם האסור עומד על ההסכס. ומי שאינו נותן יד להסכס אינו מחייבו. ובפרט אסור ומותר של כובש ברברי, הצר את החיים כדמותו וכלצמו, לפי מושגיו הרצחניים והחמסניים.

כוח סודי זה פועל בנו נפלאות והא ראייה: אין בנו מקרים של מאבדי עצמם לדעת! היהדות הגרמנית כרעה ונפלה. תיכף ומיד תם כוחה המעמידה והמחייה. רעדה אחזתה ובאה עד משבר. כשלא היה לה פתח הצלה בשמד גזרה על עצמה את דינה — לגווע. נטולי כוח לחיות מצאו אלפי יהודים את מקלטם — בשאול. גם היהדות האוסטרית — לא עברו ימים מועטים והיא התנוונה והלכה תמס. כל גזירה חדשה העלתה על מזבחה אלפי קרבנות. משפחות שלימות סילקו עצמן ברצון כשהעולם נעשה צר להן. גאים ומלאים הכרת עצמם עמדו אלפי יהודי גרמניה ואוסטריה ושמרו קץ לחייהם.

לא כן יהודי פולניה — המדוכאים והרצוצים, הבזויים והשפלים: הם אוהבים את החיים ואינם רוצים להסתלק מן העולם לפני זמנם. אמרו מה שתאמרו: השאיפה לחיים במצוקה נוראה כזו שלנו היא — פועל יוצא של איזה כוח טמיר ונעלם שעוד טרם עמדנו על מהותו. זהו כוח-מעמיד נפלא שרק הקיבוצים היותר איתנים והיותר חשולים שבעמנו נתברכו בו.

העובדה שכמעט אין לנו מאבדי עצמם לדעת ראוייה להדגשה (מחידות) מיוחדת.

ערומים נותרנו. אבל כל זמן שכח טמיר זה מסתתר בנו לא אמרנו נואש. וכוחו של כוח זה צפון בהויתתה המקורית של יהדות פולניה, המעורת שרשים במסורתנו הנצחית, שציוותה לנו את החיים. ביחד עם משוררנו תאמר יהדות פולניה:

ניצוץ אחד מסתתר בצור לבי,

ניצוץ קטן, אך כלו שלי הוא;

לא שאלתיו מאיש, לא גנבתיו

כי ממני ובי הוא...

25.X.40 מוצאי חג הסוכות, תש"א

בעצם התוגה — חג השמחה! ואין זו שמחל חילוניות אלא „שמחת-תורה“, תורה זו שעליה הורגנו כל היום, שעליה היינו כצאן טבחה. שעליה באנו באש ובמים. בשנה שעברה היה חושך במעונותינו, אבל שביב של תקוה עוד היבהב בנשמותינו. ידענו את טיבו של הרוצח מפי השמועה ולכן חשדנו בו שעם כל רשעותו ואכזריותו יש בו רגש אנושי ולאחר שנפטרנו מבלהות המלחמה ירווח לנו, כי יתן לנו במתנה וברוב חסדו אפשרות של קיום אנושי פרימיטיבי. אחרי שנה של יסורי גו ונפש, שלא היו כמוהם מימות עולם, תשרור אפילה גם בנשמותינו. החג עבר תחת רושם הגיטו וכל חזיונות הלואי הכרוכים בתהליך יצירתו והתהוותו. ברי לנו שהגיטו יהיה סגור. ידחקו אותנו לתוך תחום יהודי גדור ומובדל מהעולם החיצון כחוטאים ופושעים יסתתמו כל מקורות הפרנסה. כנצורים בעיר נצורה נהיה; כמחנה מצורעים חלאת המין האנושי נהיה גם בעינינו אנו. יש שמשעשעים אותנו בתקוה שהגיטו יהיה פתוח ונוכל לבוא במשא ומתן עם העולם החיצוני. קשה לי להאמין בזה. גיטו פתוח הוא פגימה בשיטת הנאציזם, שביחס ליהודים היא תמיד מלאה ושלמה, ואם נניח אפילו

שזמן ידוע לא יסגר כולו ודאי הוא שיסגר למחצה. כולו יהיה מוקף חומות עם חוטי-ברזל דוקרים מלבד בשנים שלושה רחובות מפולשים שדרך בם יהיה מעבר אל ורשה הארית, ורק בשעות ידועות מותר יהיה לגרי הגיטו להשאר מחוץ לתחומם. ימי איד ושבר משמשים ובאים. נכונים לנו ימי רעב ורוון, ימי דלות ועוני...

ואף על פי כן — לא העלבנו את תורתנו הנצחית. זו לא היתה שמחה צוחנית אבל פנימית, לבבית ומפני זה יותר חמה ומורגשת. בכל מקום נערכו מסיבות-חג ובכל מנין לתפילה ברכו על הכוס. אצל החסידים היו אף ריקודים, כדרכם בקודש. סח לי איש מהימן שבליל התקדש חג פגע ברחוב מילא חבורה גדולה של חסידים ותיקים שזימרו שירי חג במקלה ובראש הומיות ואחריה קהל גדול של סקרנים ומבקשי מאורעות. צהלה ושמחה במילא הקבצנית!! וכשפצחו את פיהם בשירה זימרה באו לידי התפשטות החושים ולא אבו להפסיק עד שניגש אליהם איזה אפיקורוס ונתן עליהם בקולו: — יהודים! — ונשמרתם לנפשותיכם" היא מצות עשה מן התורה; שעת סכנה היא לנו. חדלו מזה — ורק אז חדלו. והיו כאלה שענו מרוב תהלהבותם: — אין אנו חוששים לרוצח! "מיר האבען איהם אין דרערד"!!

ועוד. אין האיסור החמור מעכב בנו מלקרוא לאספות ולמסבות, שבהן אנו מתנים את צרותינו ויסורינו ואת כל אשר עבר עלינו. משמיעים נאומים וברמזים ברורים מבינים את את הקהל על דבר המצב.

אתמול, בליל שמחת תורה השתתפתי במסבה ציונית, שהתקיימה בבית התמחוי הציוני, שברחוב זאמנהוף 13. בית תמחוי זה — ידי הציונים יסדוהו והוא משמש מקום כינוס לאינטליגנציה הציונית, בין מורשה ובין מערים אחרות, שנעקרו מערי מולדתם ומצאו מקלט בורשה. ביחוד הרבה מבני עליה לודזאיים. כחמישים איש באו. זו היתה מסיבה חמה ונעימה של חברים לדעה ולעבודה. אבל — בתוקף השעה שבה אנו חיים שנו מהמנהג המקובל להשמיע נאומי-כוס חגיגיים. המסיבה נהפכה — כבטוי היושב ראש קאמינר — לקונפרנציה ארצית עם ויכוחי-ביקורת "סוערים" על דבר עבודת פליטי הצ. ק. שאינם עוסקים בצרכי ציבורם הציוני בזריזות הדרושה. זנחו את הקהלה, שבה מתרכזים כעת כל החיים הציבוריים; קהלה זו שבמאמר הכובש היא ממלאה בימי מצוקה אלה תפקידים ממלכתיים. אחדים מחברי המסיבה השמיעו ביקורת חריפה עד שנציגי הצ. ק. היו מוכרחים "לקחת את לשונם" ולהצטרף, וכל זה אירע שלא בכוונה תחילה. כל אחד השמיע מה שנצבר בלבו. מה יתנו ומה יוסיפו לנו נאומי-כוס חגיגיים בשעה שצפויה לנו סכנה פיזית לגווע ברעב??

בתשובותיהם של פליטי הצ. ק. מ. קירשנבוים ובלוך היו קטעים מענינים, המפיצים קצת אורה על שדה הפעולה הציבורית שבתוך הקהילה ומחוצה לה. וברשימתי הבאה לא אמנע את עצמי מלרשום את תמציתם לדורות הבאים.

אני הקטן הייתי יוצא מן הכלל, בנאומי החגיגי שדברתי עברית. עזבתי עיני חול והרימתי כוס של ברכה לכבוד תורתנו...

15.II.41

ילדי ישראל לומדים במסתרם. בעודם קטנים הם טועמים טעם של אנוסים. כל מקום שיש בו כינוס של ציבור יהודי, בין יהודים גדולים ובין יהודים קטנים, סגור ומסוגר; אין יוצא ואין בא. ואולי לא (דיקטת) דייקתי כל צרכי. יוצאים ובאים מהם ובהם פליטים ומחוסרי גג שבאלפיהם וברבבותיהם נמלטו לגיטו היהודי המלא על כל גדותיו ככלוב מלא עוף. בבתי הכנסיות לשעבר מצאו להם „מנוח“ הפליטים והמגורשים; ובבתי הספר לשעבר נפתחו בתי תמחוי, או שהושכרו לדירים פרטים. ה„יודען ראט“ נתחייב על פי דין לפתוח בתי-ספר למתחילים לילדי ישראל, אף גם לכלכלם, אלא שמפני ה„מחלות המתדבקות“ שנוגע בהן הגיטו, אין הכובש מרשה לפתחם. אין זו אלא אמתלא, ושקר מוחלט כשהוא לעצמו. איך שהוא וילדי ישראל בטלים מלימוד תורה רשמית; הכובש הפראי נהנה מזה, ובטוח הוא שהולך וגדל דור פרא, ללא תורה וללא חינוך. אבל אין זה אלא שמחת שוא. ילדינו לומדים — אבל בצנעה. דורות שלמים הורגלו לתורה הצנועה ואין לכלוא את הרוח של עם שלם. במקום בתי-ספר לקליים נוצרו קומפלטים ביתיים, קומפלטים שמספר תלמידיהם מגיע עד עשרה, ובאיזה חדר צדדי, על ספסלים ארוכים, על יד שולחנות כמנהג מלמדינו משכבר הימים וישיבים תיגוקות של בית רבן ובהבל פיהם מוריהם מתקיימים ומתפרנסים.

15.VI.42

כאשר ינטו צללי הערב על פני שמי הגיטו — מתחיל פחד חודר בכל חללו. משעת העוצר המרצחים מתחילים שטים ועוברים לארכו ולרחבו לצוד ציד. בני הגיטו בטוחים שאיזו עשרות איש יפלו לפי חרב הנאצי במשך הלילה, אלא שאין איש יודע אם גם הוא יהיה בנופלים בלילה זה, או שמותו נדחה לאיזה זמן. שכל אחד מוכן ומזומן למיתת יריה מידי הנאצי באחד הלילות — בזה אין כל ספק. משרד בית הקברות הוא המקור הכי נאמן למספר חללי היריה הלילית; והנה אין לך יום שלא יובאו לקבורה איזו עשרות חללי ירייה; וחללי ירייה אינם אלא מעשה ידי הנאצי, כי זולתו אין איש בכל העיר שימצא בידו כלי-זין לירייה.

כאמור, קשה למצוא שיטה ברורה בנוגע לבחירת הקרבנות. היהודים אמנם עמלים למצוא איזו שיטה בכל הרציחות האלה בכדי להפיג קצת את פחד לבם; אבל אין הפרטים מתאימים לשום שיטה, כאן מומתים מברייחים וכאן — אינטליגנטים מדופלמים, או באי כחה של הפיננסייה היהודית שאין להם שום מגע ומשא עם ההברחה.

בין כה וכה אחריתכם ליפול בחרב הנאצי.

מומי לב! היש טעם למותכם?

17.VI.42

הנאציזם דן אותנו למיתה. בגאותו ובטימטומו אינו מעלים את הדבר. אדרבה, הוא מכריז ומודיע, שזהו פסק דין החלטי שלא ישוב ריקם. והדבר ברי

בעינינו שאם תהיה לו היכולת יוציא את הפסק אל הפועל. ובכן, אנחנו מחכים למות —

אבל עד שאנחנו חיים אנחנו זקוקים לכל צרכי החיים. לא רק המת נשכח מן הלב; אף המוות בכלל שיכחה. אין חיים בלי תנועה, בלי שאיפה ובלי תאוות; וכשאתה שואף ומתאוה אתה שקוע בראשך ורובך בכל הבלי החיים. המות נדחה אז מפני החיים.

אף בני הגיטו הנידונים למיתה רוצים ליהנות מן החיים כל זמן שעוד נשמתם בקרבם. אבל דא עקא שאסירי הגיטו מוגבלים ביכולתם ליצור את ההנאה שנפשם תכלה אליה. וכדרך הנאצי אנחנו משתמשים בתחליפים. אין לכלוא את התאוה האנושית.

הגיטו מוקף מכל צד חומת ימי הבונים. מהדר הטבע נמצא ברשותנו רק שריד אחד — תכלת השמים אשר ממעל לראשנו וגם זאת במידה מצומצמת. האופק הנשקף לעינינו מזכיר לנו שברחבי התולדה המשתרעת מחוץ לחומה נמצאים אילנות ושדות ניר נאים, יערות ונחלים, הרים ועמקים, המלאים זיו ומפיקים נגה, אבל אנחנו משלימים עם הרעיון שהמה אסורים לנו בהנאה. זה שלוש שנים שלא ראינו עשב בגידולו ופרחים בצמיחתם. אף בטרם שנדחקנו לתוך הגיטו נאסרה לנו הכניסה לתוך גני העיר. בגנים פנימה היתה רווחה ורחבות; רק ילדים אריים בודדים היו משחקים בשדירותיהם. ותינוקות ישראל, פעוטים נהדרים, ולא רק משה'לאך ושלמה'לאך בני ההמונים, אלא אף היעזשיקים והסאמקים בני האמידים, היו מוצאים להם מקום מנוחה למשחקיהם ולשעשועיהם על מדרכת-האבן שמאחורי הגדר, בתוך המולת הרחוב ובתוך עמודי האבק של הכרך הסואן והרועש.

משנדחקנו לתוך הגיטו הצר והמבויש הורחקנו אף "מאחורי הגדר". בתחום הגיטו אין אף גן אחד. ולא עוד אלא אף הגן הקראסיני שהנהו בלב הגיטו הוצא מתחומו והוקף חומת אבנים, המכסה מעינינו אף גופו של אילן. שודדנו מכל עץ ומכל פרח.

משראינו כי כך הוא — המצאנו לנו תחליפים. ראשית: הגנים האריים אשר בתחום הגיטו שהוזנחו מאת בעליהם הראשונים מפני שמוכרחים היו לעבור אל הרובע האריי. מספרם אמנם אינו רב ביותר אבל נמצאים במידה מספיקה. מהם שהיו עד כה ברשות העירייה; ומהם שהיו פתוחים על יד בתי-קפה אריים. מעתה עברו כלם לידי חוכרים יהודים. והם המה נאות-הדשא והקיטנית ממלאי מקומן של נאות הקיץ הכפריות אשר על "הליניע" האוטביצקית. היש בהם עץ? לא דואא! היש להם מרחב ודרור? לא מיגיה ולא מקצתיה! מגרשים שוממים ועירידים מוקפים וגדורים חומות גבוהות שמאחורי החצרות, או התקועים ברווח שבין בתי-החומה הפכו ל"גנים". ובני הגיטו יוצאים בהם ידי חובת "דאטשע". אמהות ותינוקות ממלאים אותם מפה לפה. בעד מקום לעריסה של תינוק משלמים חמשים זהוב לחודש; ואם מי שהוא מבני המשפחה מלבד האם, מלווה את העריסה או שבא לבקרה, הוא משלם תשלום נוסף בעד רשות הכניסה. זקנים ונמושות הרוצים קצת לנוח וליהנות מ"הדר הטבע" משלמים שני

זהובים ליום. הנוער המבוטל עורך בהם משחקים ושעשועים וממלא את „הגן“ עליונות ועליצות וקול ששון וקול שמחה נשמע בחללו.

ואת העיקר שכחתי:

„גני ילדים“ מביאים לשם את תינוקותיהם חניכיהם. קומפלטים ללמוד בשביל ילדים בגיל יותר קשיש לומדים בהם את שעוריהם. בקיצור: גירא בעיני הנאצי! אין עורק חיינו פוסק מדפוק. למודי חיים אנחנו; מומחים לאמנות החיים. הוא מה שאר הנביא:

— במו אש לא תכוה ולהבה לא תבער כך!

11.vii.42

ספורי הפליט הכניסו בהירות בענין הכליון הפיסי שנגזר על כנסת ישראל בפולניה הנכבשה. עד כה ידענו שהפרוצס של הכליון הפיסי כבר התחיל; שהוא ישנו במציאות; שרבבות יהודים כבר הובאו לקרבן על מזבח; אבל אופן התגשמותו היה מכוסה ערפל. הגולים האובדים צללו כעופרת במים אדירים וקולם לא נשמע עוד בין החיים. ומקורות אחרים היו סתומים וחתומים לפנינו. כשאין ודאות עוד מהבהבת תקווה בלב. מעתה — הכל ברור וסר כל ספק בנוגע לעתידנו.

וזהו עתיד איום ונורא. קשה המיתה; קשים הימנה הרגעים שלפני המיתה; ועוד יותר קשה מהם המצב הפסיכי של הנידון למיתה המוכרחת לבוא אלא שזמנה בלתי קבוע. שבט יהודי שלם נידון למיתה, אלא שכל אחד צריך לחכות עד שיבוא תורו. החיים נעשים או קשים מנשוא. החשק לחיים אמנם דווקא אז הולך ומתגבר; אבל הפעילות באותם החיים הזמניים, שימיו או שבועותיו ספורים, הולכת ומשתתקת. אמנם אין מצב פסיכי זה נותן את אותותיו בהמוני הגיטו. עוד בערבי מיתתם הם שקועים בראשם ורובם „בעסקיהם“, כביכול ובהולים על ממונם כאילו עוד חיים ארוכים לפניהם והוריו משתכר. אבל החוגים המשכילים שעיניהם בראשם מתהלכים כאבלים. אמנם אין זה הנסיון הראשון בתולדות ישראל של כליון פיסי. בכל דור ודור קמו עלינו לבלותנו. אבל לא הרי הנסיונות הידועים לנו מתולדתנו כהרי הנסיון הנוכחי. אינו דומה כליון פיסי שאינו אלא תוצאה מהתפרצות בת רגע ושל המונים גלהבים משוסים לרציחות ולשפיכת דמים לכליון פיסי שהפך להיות מטרה ממלכתית ושלשם הגשמתו נבנה אפאראט משוכלל שהכל נסדר בו במחשבה תחלה ועובד בקביעות ובטמפו שנקבע מראש. הרי זה משרד קטלני שידי גרמנים יצרוהו ויכוננהו. ויש להעמידו על חזקתו שבפעולתו הרצחנית אין מקריות וארעיות אלא שיטה מעובדת ומחושבת לכל פרטיה האיומים...

יום יום מובאים אל מחנה-הגולים גולים יהודים חדשים ויום יום מוצאים מתוכו מחנות חדשים הנמסרים לעבודת פרך ולחרבו של מלאך המות. חדשים לבקרים — אלה באים ואלה יוצאים „הבעטרעב“ הקטלני אינו פוסק אף ליום אחד. ואין זאת חלילה, עבודה רצחנית בלתי לגלית. אדרבה, הדבר הוכרו באזני כל באי תבל; נתקבל איפוא הכשר פורמלי.

21.VII.42

בחוצות הגיטו תשכל חרב. או לנו, כי אבדנו!

שלשום היתה מהומת הגירוש. אתמול נחו קצת הרוחות. והיום שוב מהומת החרב. יש סימנים לדבר, כי הכליון הפיזי שבעירות הקטנות התחיל פועל עוד לפני שנה מתחיל כעת להתגשם אף בגיטו הורשאי. הנישול החוקי לא הגיע למטרתו. הוא אמנם סייע והועיל לדילדול החמרי, אבל בני הגיטו שזרזים ופיקחים הם, והעיקר: שמסתפקים במועט הם היו חיים וקיימים אף בתנאי חיים רעים. היתה חששא מבוססת שעל אף כל הרדיפות החוקיות "יודא" יזכה להגיע לימים טובים מאלה ולראות במפלת הנאצי. ולפיכך — אין עצה אחרת אלא כליון פיזי. ויום כאותו שעבר עלינו היום מסייע הרבה להשגת מטרת הכליון. הפעם אין לנו עסק עם חוקים כתובים, עם תורה שבכתב כעין חוקי גירנברג. אלא עם מנהג אשכנז, עם הלך-נפש המני, שכל ז'נדרם וכל גסטפאי עושה על דעת עצמו, אבל בהתאם אל רוח-השנאה השוררת בחוגים הנאציים. הא לך עובדה: על יד חלוני ולנגד עיני אירעה. היא פגעה בעצבי כוועה השוברת את הגוף והנשמה יחד:

ברחוב נובוליפקי 17 יושב הד"ר שטיינקאלק. רופא פופולארי ובן אדם חשוב. נקי מכל חטא ומום אין בו. גבה קומה ורפרזנטטיבי, אחד מבני העלייה שבגיטו. לצערנו ולאסונו עזב את הבית בשעה בלתי מוצלחת. על יד השער 26 ברחוב קרמליצה השיגוהו מאחוריו ארבעה מרצחים, שני ציבילים מגזע גרמני (פאלקס' — דייטשען) ובלוויתם שני ז'נדרמים. אחד מהם בעט ברגלו בד"ר שטיינקאלק, כדרכו תמיד לעשות בגיטו. הד"ר הנעלב, שבפניו היתה ניכרת התמרמרות גדולה, פנה ושאל: — על מה זה ולמה תכוני? היש בי חטא?

מיד נצטווה על ידי אחד המרצחים להיכנס אל השער. ובהכנסו — שוב לא יצא: תיכף הוציא רובה ושלח חץ אל רקתו. בין-רגע והד"ר הנכבד נפח את נשמתו. אין זה אלא שצדיק היה אותו האיש: מיתה מהירה והלוויה רבת-עם. רחוב קרמליצקה הוא מרכז התנועה והיריות בעצם היום ולעיני אלפי עוברים ושבים משכו אליהן המון רב.

המרצח הלך לדרכו ומחה את פיו: לא פעל אוון; כי הלא יהודי הרג. אלה תולדות החנוך הנאציסטי!!

באותו היום הומת שוטר יהודי. הז'נדרם מצא בו איזה פסול. העונש בא תיכף לחטא ובלי פסק בית-דין, עד שהגיע למקום העונש נצטווה ללכת כשיריו חבוקות ותלויות על צווארו. אין זה חוק אף לא מנהג, אלא כך רצה הרוצח, מובטח לו שיקבל "ריטער קרייץ"...

ובבלבקי 13 הומת שוער הבית. ז'נדרם נאצי רדף אחרי איזה צעיר שהיה חשוד בעיניו. הנרדף התחמק מהרודף ונעלם לפי השערת הרוצח בחצרו רחבת-הידיים של הבית הנזכר. השוער הומת על שלא גילה את מקום מחבואו המדומה של הנרדף, נפש תחת נפש. ובחוצות הגיטו עברו כפעם בפעם מכונות שתפסו סתם יהודים; לא צעירים למחנות העבודה אף לא אנשים המוכשרים לעבוד איזו עבודה מסויימה, אלא סתם יהודים בעלי בתים, שמראיהם החיצוני ומלבושיהם

מעידים שעל סוג האמידים יחשבו. על טיפוסים כאלה שופך הנאצי את כל זעמו. האומללים נתפסו והובלו לאיזה מקום. בוודאי — למקום שמשם לא ישובו ובכן כלל גדול בגיטו; הנופל בידי הנאצי שוב אין הצלה מידו. שוב לא יזכו לראות באור החיים.

ושוב באותו היום: ברחוב חלודנא 20 הומתה משפחה שלימה בביתה. על דבר טרגדיה משפחתית זו אין לי ידיעות מדויקות. אבל העובדה כשהיא לעצמה אינה מוטלת בספק.

על יד הגשר שעל פרשת הרחובות ושעלאונא-חלודנא בדקו כל עובר ושב, כל עולה ויורד. מיד פסקה התנועה, כי כל אחד נמלט על נפשו. בין-רגע והרחוב נתרקן. הקצינים הנאציים נשארו מחוסרי עבודה. אבל בינתיים הספיקו לבדוק ולעכב עשרות איש ולהעלימם. הרי הם כאילו עברו ובטלו מן העולם. והסנסציה היותר גדולה: נאסרו התנינים הגדולים, אילי העם, אנשי שם קרואי מועד ביחוד מהעומדים בראש מחלקת ההספקה שעל יד הקהלה והמה: א. געפנער, וועליקובסקי, שטולצמאן ואחרים. אין ספק שזה סימן רע לנו. סימנים מבשרים רעה, כאלה נבאו בכל המקומות שהיו צפויים לגירוש. הגיטו נודעוץ. אבילות על כל פנים. כל אחד מרגיש שחיוו הם הפקר; שכפשע בינו ובין המות. נתמעטה התנועה ברחובות כדי שלא יזמין המקרה להיפגש עם המרצחים הנאציים שפגיעתם מות ואבדון. בתי הקפה נתרקנו; הגנים נסגרו. כל אחד חולף ועובר דרך הרחוב כצל. כל אחד מצטמצם בתוך עצמו שקומתו לא תהא בולטת יותר מדאי.

כל זה עבר עלינו בערב תשעה באב תש"ב.

22.VII.42

בליל זה יבכיון בני תש"ב

בחיי! חסר אונים הנני להחזיק עט ביד. אני כולי מזועזע וראשי כאוב. אני כולי שבור ורצוף, ומחשבותי מבלבלות. איני יודע במה להתחיל ובמה לסיים. ראיתי את ורשה היהודית במשך ארבעים שנה במאורעותיה השונים שאירעו לה, אבל פרצוף כזה עוד טרם היה לה. עדה שלמה בת ארבע מאות אלף איש נידונה לגלות. את אשר יגורנו בא לנו. להמונים היתה הרגשה אינסטינקטיבית שאיזה אסון נורא הולך ונחת על ראשם. החוגים הרשמיים שלנו כחשו בעיקר והעמידו כלפי הקהל פנים מאירים ושמחים; מה — גירוש ורשה? לא היו דברים מעולם! היהודים גוזרים על עצמם גזירות שאין להם שחר. הנאצי מקשיב אוזן להמדובר ביניהם וכן יעשה. אחוז בהערמה זו בכדי שלא להכניס בהלה, אבל כל זה לא הועיל. עוף השמים הולך את הקול וההמונים הרגישו שגירוש ממש לב עם יגיד לו. עוד בטרם שהדבקו מודעות-הגירוש בחוצות הגיטו ידענו, שדינן אותנו שלא בפנינו. בית הקהילה ברחוב גרזיבובסקי תוקף ז'נדרמים וסוגר בפני מבקרים מן החוץ. המועצה היהודית נכנסה לישיבתה האחרונה בענין הגירוש ובה השתתפו אף באי-כח „גסטפה“. ידענו לכוון אפילו את הרגע שבו הגזירה נחתמה. מאור הבוקר עד שעה מאוחרת בצהריים היו השעות היותר קשות בחיינו. שביב התקווה נתלבה ונדעך. בארבע הודבקו מודעות: גורלנו נחתך!

המודעה אישרה את אשר היה ידוע בלעדה; כי סימני הגירוש נתנו אותותיהם עוד לפני זה. המשטרה היהודית מוציאה את הגזירה אל הפעל; והיא בתוך עמה יושבת. הסימן הראשון היה בטול נקודות הפליטים. יש מהם שעוברים אל הגילגול השלישי. כשיות גאלמות הועברו למקום בלתי נודע. על הפלטפורמה ישבו לא בני אדם חיים אלא צללים. אלה המה שארית הפלטה של הטיפוס ושל הרעב. מעתה כבר פליטה לא תהיה להם. חרב הנאצי תעשה כליה. שהם הולכים למיתה — לית מאן דפליג.

הסימן השני — העברת האסירים מבית הסוהר היהודי שברחוב גנשה ושילוחם לצד מזרח.

גם הם הולכים למיתה.

הסימן השלישי — העברת כל מחלקות ביה"ח היהודי שהיו מפורזים במקומות שונים למקום מרכזי אחד, לביה"ח ברחוב לשנה. גם אלה הולכים למיתה.

ועוד סוג רביעי היה הראשון לגירוש: קבצני הרחוב! למאותיהם נתפסו והועברו בפלטפורמות. לאן? אין איש יודע, אבל כל אחד מבין: למחלקת המוות. צעקותיהם ויללותיהם הגיעו עד לב השמים, אבל מי שם לב לדמעות בשעת חרם כזו.

אני מסיים והולך למנוחת לילה. אבל זה יהיה ליל נדודי שינת הנני בין אלה שהגזירה חלה גם עלי. שום זכות מיוחדת אין לי. האומנם לא אזכה לסיים את מגילת יסורינו ברשימת נחמה?

23.VII.42

רשמי היום זקוקים לעטייומן. המה כבירים ועמוקים כל כך עד שאין שכחה חלה עליהם. מה שנחרת עמק עמק בנפש לא במהרה ישכח. ולפיכך לא יגרע מרעננותם אם אעלה אותם על הגליון מחר. היום נשמע מה בפי הנאצי? בהשואה אל גירוש לובלין הרי לפנינו דוקומנט ליברלי, אף כי בעצם קיומו אינו אלא אכזריות וברבריות שלא היו כמותן לעולמים.

ראשית הוא קובע לעקר שכל היהודים בלי הבדל מין וגיל מחוייבים להגר אל המזרח. ביתר דיוק: מהגרים אותם אף נגד רצונם.

אחר כך מובאים הסוגים שאין החיוב חל עליהם: יהודים העובדים בעסקים ואצל פירמות של ה"רייך". המובן כאן: בתי המלאכה, שאפין בלעז. שנית: פקידי המועצה היהודים וכל הסניפים העובדים מכחה. סעיף זה פוטר מהגירה פקידיים למאות ועם משפחותיהם אלפי איש. הוא כולל את המשטרה היהודית, את בתי החולים, את הטרנספר, את המחלקה להספקה, את בית-הקברות, את הפוסתה ואת הבתים. הרי זו ממלכה קטנה וסניפיה השונים ממלאים תפקידים ממלכתיים. סעיף אחד הוא תל שכל הפיות פונים אליו. בו נאמר:

(1) בתי מלאכה שבפיקוח הגרמנים.

(2) בווארשא היו בתים של כמה בנינים ובהם היו יותר מאלף נפשות

ולפיכך ארגנו "ועדי הבתים" לשם עזרה עצמית.

הַתְּהוֹרִים עַל הַזְּמַן

מאת יצחק זילברשלג

הִנֵּה זְמַן וְהַזְּמַן
הִנֵּה זֶע פְּמִין זָמַר
וְהִיר וְזָחִיל.

זֶה הַזְּמַן זֶה הַזְּמַן
בְּקִבְרוֹת הַזְּמַנִּים.

זְמַנְנוּ נְבוֹרָה
כִּי נִמְלַח מִחַוְשִׁיו
חֹשׁ מִרְחֻקִים.

אֵין פֹּה וְאֵין אֵשׁ
אֵלָא פַּה־וְאֵשׁ: שְׁנַיִם
אֵינָם אֵלָא חֵד.

זְמַנְנוּ נְבוֹרָה,
כִּי נִמְלַח מִחַוְשִׁיו
חֹשׁ רְצִיפוֹת.

לִפְנֵי כֵן וְאַחֲרֵי כֵן:
שְׁנֵיהֶם חֲבוּקִים
בְּמַמְטוּם מְשֻׁמְשָׁם.
הַזְּשׁ, זְמַנְנוּ הַזְּשׁ.

למלאות 95 שנים לדודי,
אברהם שפירא בפתח-תקוה,
צוט-גדליה תשכ"ו.

יהודים ובדואים

מאת יוסף יואל ריבלין

א. אומץ-לבם של ראשונים

מראשית ילדותי היתה לי גם ההודמנות להכיר ערבים מסוג אחר, "בדואים" נודדים בערבות ו"יושבי אוהלים". הכרתים בבית-דודי אחי-אמי, אברהם שפירא בפתח-תקוה.

דודי זה בא מבראשית נעוריו בקשר עם "בדואים" ב"פתח-תקוה" ו"יהודיה", שאביו ר' ייציק הירש שפירא היה אחד מראשוני-ראשוניהם. הילד אברהם הלל הצטיין מראשית ילדותו באומץ-לב יוצא מדרך-הרגיל. סחה לי סבתי אם-אמי ביילה שפירא, שבהיות הדוד אברהם בן-עשר ירד למעמקי באר-המים סוודר ביהודיה, מחזיק בחבלים ומשתלשל ויורד, לבהלתם של גשים ואנשים. ואולם הנער לא נרתע וכדרך שירד כך טיפס ועלה זריו וגמישו, ושקט ושליו.

סיפור מיוחד מסופר על ראשית קשריו עם הבדואים. היה מעשה והתנפלו "בדואים" על המושבה "יהודיה". בין ראשוני מייסדי המושבה הצטיינו במיוחד עולים מיהודי אונגריה באומץ-לב ובהכרת-ערך עצמם. אלה עולי הונגריה לא סבלו כל פגיעה, אף בכבודם, מצד ערבי גם בירושלים. היו או בפתח-תקוה ר' יהושע שטאמפר, בני-משפחתו הקרובים לו משפחת ראב, ור' מיכל לייב כץ, שהיו בעלי "רגש-כבוד" מפותח ונכונים להשיב מלחמה שערה. היתה מעשה בירושלים. פעם, בבוקר, בשוב ר' מיכל-לייב כץ אחרי תפילת שחרית מבית-הכנסת כשתיק התפילין-והטלית תחת זרועו, ראה ברחוב-היהודים ערבי פוגע בליגלוג באשה יהודית. מסר מיד את התיק ליהודי ברחוב, והשיב לערבי המלגלג כגמולו באומץ-לב מתוך רגש-כבוד טבעי. על קיר ביתו של ר' ישכר בר צייבנר — יהודי הידוע במלחמתו בבת-י-ספר חילוניים בהיווסדם בירושלים — היה תלוי קנה-רובה על הקיר, שהיה מוכן לתקוף בו תוקפים. יזכר גם ההונגרי ר' עקיבא יוסף שלזינגר, בעל "לב-העברי" — זה שדרש להתיר נישואי שתי גשים והקרבת קרבן-פסח בזמן הזה בירושלים — שהיה "שומר" ב"פתח-תקוה", ומדבר על הגנה בכוח גם בספריו.

הנער אברהם שפירא אמיץ-הלב, נילוה אל אותם בני-יהודה בקרבות עם הבדואים. ואולם עד ואולם עד מהרה הופל לארץ בידי הבדואים. ואלמלא שיך אותם בדואים, היה בא הקץ לחייו. כשביקשו הבדואים לשלוח ידם בנער אברהם שפירא, מיהר השיך שלהם, שהתפעל מאומץ-לבו של של הנער הצעיר, לפרוש עליו אדרתו. פרישת המעיל על מי שהוא פירושו נתינת-חסות לו, מקביל הוא ל"פרישת הכנפים לחסות" לנזכר בתנ"ך.

ב. "שומרים" יהודים

מלכתחילה צירפו במושבות הראשונות "שומרים" יהודים ל"שומרים" הבדואים ששכרו לשמור על המושבה, בקרה ואחזתה. וכך כבר בא אברהם שפירא בהיותו עלם רך בקשר עם הבדואים בסביבות פתח-תקווה כאחד שומרי המושבה.

היו עמו עוד שומרים יהודים שהיו מפורסמים בשעתם. מפורסם היה סנדר חדאד — נפח בעברית — שעם זה שנפטר בקיצור ימים הספיק להגיע לשם ולתהילה. גדול בשנים מחבריו, נחשב ביניהם בשעתו לראשון במעלה בן גילו ורע אברהם שפירא לשמירה שנים היה מנדיל קופלמן.

ג. ר' אברהם קופלמן ובנו מנדיל

אביו של מנדיל קופלמן, ר' אברהם קופלמן "תלמיד-חכם" גם בעיני למדני ירושלים היה אחד מן המתיישבים הראשונים בפתח-תקווה. מלבד חריפותו בתורה, הצטיין ר' אברהם קופלמן גם בחוש הומור חריף. אמרו עליו: פעם נשלח לרוסיה מטעם חובבי-ציון לעשות תעמולה לשוב, היה מחזר על ערי מושבי-ישראל, דורש דרשותיו ומגזים בהן ללא גבול, לדוגמא: "צאו וראו — סיפר להם — בארץ-ישראל האבטיחים גדולים, ומובן מאלי, מתוקים מדבש ונופת-צופים, עד כדי כך, שאדם המגדל אבטיח ניזון ממנו הוא ומשפחתו כמה זמן. ולבסוף אחרי גמר אכילת תוכו, הרי הוא מתקין מקליפת האבטיח הענקי סירה. למעשה מתקינים מכל אבטיח כזה שתי סירות. בסירה כזו יוצא אדם לנהר ודג דגים שאין כדוגמתם בחוף-לארץ — טעמם טעם גן-עדן — ונהנה מהם לאו דווקא בשבתות ומועדים.

מנדיל קופלמן לא היתה בו מלמדנותו של אביו אף לא מחריפותו. מעניין הוא שאותם יהודים "סוחרים" ו"גדולי-תורה" במייסדי פתח-תקווה כזקני אבי-אבי ר' יצחק צבי שפירא, ר' מרדכי דיסקין — שעסק עצמו זמן גם כ"עגלון" מפתח-תקווה ליפו וכן ר' אברהם קופלמן ואחרים, לא נתנו דעתם או על "גידול בניהם לתורה". הילדים למדו ב"חדר", שהיה במושבה, כמה שלמדו. מה שירש מנדיל מאביו היתה זו "הקלות" המיוחדת, שהיה בה הרבה מן הסימפטיה.

שנים רבות היו השמות אברהם שפירא ומנדיל קופלמן נזכרים בנשימה אחת כסמל ל"שמירת אמיצת"-לב בכל רחבי הארץ אז. ואולם ברבות הימים הלך מנדיל קופלמן הלוך ורדת, עד ששימש רק כסמל לשלילה כשנוכר יחד עם רעו מנוער, אברהם שפירא. הוא נעשה שמן, בעל-בשר, עב-הכרס ומגושם. בה בשעה שאברהם שפירא שמר עד זקנה ושיבה על גיזרה חטובה, מלאה וגמישה. היה בעוכריו של מנדיל קופלמן גם זה שהיה מטבעו להוט אחרי אכילה גסה. מספרים שפעם התערב מנדיל עם רעו אברהם, שהיה זהיר כל ימיו במידת אכילתו ומשקו; יותר נכון שלא היה "מוכשר" לאכילה — שהוא מנדיל יאכל גדי צלוי שלם על קרבו ועל כרעיו. מנדיל זכה בהתחרות, אלא שחלה במחלה אנושה, ואלמלא שנודרו רעו אברהם שפירא להסיעו לבירות —

בירת הלבנון — שכבר אז היו בה שתי אוניברסיטאות — אמריקנית וצרפתית — ונותח שם, ספק הוא אם היה נשאר בחיים.

ד. אבראהים-מיכו והבדואים

מטבעו, אפשר לומר מעצם ברייתו, היתה בו באברהם שפירא נטייה למנהגי הבדואים ונימוסייהם, מדבר בלהג הערבי של הבדואים ואף מחבב מאד את לבושיהם. מראהו היה עד כדי כך דומה למראהו של שיך בידואי, עד כדי כך שהיה מעשה ועקבו אחריו פעם בדואים בהרי יהודה, מדמים שהוא שיך אבו-גוש הידוע, אויבם. ורק אחרי עמדם לפניו פנים מול פנים הכירו בטעותם. ויש לומר ש"שיך אבו-גוש" היה שם דבר בכל הארץ באצילותו הבדואית, במראהו, ובכוחו וגבורתו, נוסף על אומץ-לבו הפיל את חתתו על כל הסביבה. איש לא העיז נגדו, עד שבא יהודי בגדדי שאול יהודה בנו של ר' שלמה יחזקאל יהודה, גואל אדמת מושבת "מוצא", היא קולוניה, במערב ירושלים ונטועה. כשעלה שם שאול יהודה לראשונה, בשנות הארבעים למאה הי"ט הופיע שיך אבו-גוש. כוונתו היתה להראות למתיישבים הראשונים שידעו שכפופים הם לו ועליהם לסור למשמעתו, ואולם כשהתחיל מדבר בחוצפה עם שאול יהודה, חילק לו יהודה מיד מכת-לחי מצלצלת. היה זה ראשון שהעיו פניו בפני שיך אבו-גוש.

בהיות אברהם שפירא עדיין צעיר למיים יצא שמו כאחד הגבורים המופלאים בין השבטים הערבים מן ועד באר-שבע, מגבולות סוריה והלבנון ועד גבולות מצרים בואכה מזרחה לגבולות ערב. עם זה נתפרסם כרב-בתבונה ומצויין ביושרו ובמשפטו. יצויין שגבורה ותבונה ויושר לאחדים המה בשיך נעלה העומד בראש שבטו, ונלחם מלחמותיו, מדריכו בתבונה ושופט בין בני-שבטו בדברי ריבותיהם, חשוב שבשיכים שמו ויצא לפניו ושבטים מביאים לפניו דברי ריבותיהם לבין שבטים שונים.

אברהם שפירא רכש לו ידידים ומעריצים בין השיכים הקרובים והרחוקים. מוכן מאליו שהיו לו גם אויבים מאלה שעצרו ומנעו מגניבה וגולה ביישוב היהודי בארץ, שהיה אברהם שפירא מזדקק לו בשעת צורך. עד מהרה נודע שם שהשיך אבראהים-מיכו, היינו אברהם מיכל, על שם אחיו מיכל שפירא, אחד האכרים החרוצים ביותר בפתח-תקוה, שכן נוהגים הערבים לצרף לאדם שם אחד ממשפחתו, אם אביו ואם אחד בני המשפחה הידועים ביותר, לומר לך שלא מ"אביו" יצא זה, ויחשו הולך לפניו.

ה. אורחים בדואים

היו רחוקים וקרובים משכימים לפיתחו בפתח-תקוה, מופיעים על-פי-הרוב עם שחר רכובים על סוסיהם האבירים; לדיוק יותר על "סוסותיהם" רבות היחש, סוסות שיחש אמותיהן — וגם אביהן — עולה למעלה למעלה כמה וכמה דורות; לעתים עד למאות שנים. גם סוסתו של אבראהים מיכו היתה בתי-יחש רב, חטובת איברים ונהדרה למראה, אמוצה בציבעה. משנשמעו דהרות סוסים בחצר, היו חשים אליהם לקבלם שומרים

בדואים שנמצאו בחצר, או גם בניו של אברהם שפירא, מחזיקים בסוסותיהם ובריסנון, בדרך כבוד, לפי כבודו של כל אורח ואורח ומסייעים להם לרדת מעל סוסותיהם. כשהיה זה אורח מכובד ביותר, היה בעל הבית עצמו יוצא לקראתו, מסייע לו או לפחות עומד על ידו, בשעה שמי שהוא מסייע על-ידו לאורח. מיד אחרי שירדו האורחים מעל הסוסות השומרים והבנים מזדרזים להוליך את הסוסות לאורווה במקום שהן בולעות להן שעורים באיבוס, ובעל-הבית והאורחים פותחים בשאילת-שלום זה לזה, שמים כף ידם חליפות על המצח ועל הלב, כלומר: דעתי ולבי עליך הם. "מה שלומך?" — בדיוק: "מה המצב?" — שואל האחד וחברו עונה לעומתו אף הוא באותה שאלה: "מה המצב?". וחזרת שאילת-שלום זו לאין-סוף משעת הירידה מן הסוסות בדרך אל השרפרפים שחשו לערך בחצר, ואף אחרי שיושבים זמן על השרפרפים זה למול זה ומגישים נרגילות לאורחים, ספלי הקפה השחור, אין זה מן הנימוס לפתוח בשום שיחה, מלבד אותה שאלה "מה שלומך", שזה שואלה וחברו עונה עליה באותה שאלה: "מה שלומך"? ומגישים ספלי קפה וחזורים ומגישים לעתים פעמים רבות. ראיתי מנהג — גם בין העירונים — שאין מפסיקים להגיש קפה שוב ושוב עד שהאורח שם את הספל על פניו, סימן שאינו יכול לשתות עוד, שכן אין מן הנימוס לומר לבעל-הבית: "אי אפשר עוד בקפה שלך"...

יש לפעמים שאורח שוהה אצל בדואים ימים מבלי שיפתחו בשיחה על מטרת בואו; עלבון ייחשב לאורח, אם בעל-הבית יפתח בשאלה למטרת בואו של אורחו. הרי יהא דבר זה דומה כאילו היה אומר "לגמור אתו" ולהיפטר ממנו. ועל-אחת-כמה-וכמה יזהר אורח מהציע ענינו, מטרת בואו, לפני בעל-הבית. לא יהיה בזה, אלא כאילו אמר לו האורח לבעל-הבית שלא לחזות פני ידידיו נכסף ולהתעלס בחברתו, אלא "להשיג" משהו ממנו.

ו. נשים בדואיות

קבלת האורחים בחברה בדואית איננה, עד כמה שאפשר, בתוך אוהל. רק שיכים עשירים יש להם אוהל מיוחד רב-ממדים לקבלת אורחים, שאין נשים נכנסות אליו. בדרך כלל מקבלים את האורח בחוץ, ברחבה שלפני האוהל. האשה "הנה היא באהל", כשהאורחים "בשענים תחת העץ". אמנם אין האשה הבדואית, כמו גם אשת הפלח, רעולת פנים, רק הנשים הערביות בערים יוצאות רעולות פנים, ואולם מעולם לא ראיתי נשים עם בעליהן בביקורים כאלה; אף גם אין הנשים מגישות קפה או נרגילה לאורחים. מגישים על-פי הרוב "אנשי השיך" או בני שבט שנאספו לקבלת פני האורחים, את הקפה שהכינו הנשים במסתריהן. בבתים המכובדים של מוסלמים בערים, היה חדר קבלת האורחים — חדר נאה — ממש בכניסת הבית ישר מן החוץ, שלא יהא אורח נתקל בנשים — אשה ובנות — שבבית. בני-משפחת השיך, או משמשים "מתנדבים" מאנשי השיך, יושבים שקטים, קצת מן הצד, הכל לפי מעמדם, מבלי לפצות פה. וחלילה לו לבן השיך לפצות פיו בחברה במעמד אביו. בן שותק בכלל במעמד, וזה גם במושב, אביו הבדואי, דבר זה מצאתי לא פעם גם במסיבת ערבים עירונים אנשי מעלה.

ז. סעודה

לעתים קרובות היה אבראהים-מיכו עורך להם סעודה לפי כל הליכות הבדואים וחוקותיהם, והרי שיש המכבד את אורחו שוחט במיוחד כבש לכבודו, עורך עצים ומצית אש וצולה את הכבש בעסק גדול. מנתחו לנתחים, או גם קורעו לקרעים ועורכם בקערה משותפת שמסביב לה מסובים. מושיט לאורחיו — לפי דרגת חשיבותם כל נתח טוב. נודמן לי לראות את האורחים אוכלים גם אורז מתוך קערה, או גם סיר משותף לכולם. תוחבים את כפידם לתוך הקערה ונוטלים מלא קומצם מן האורז. בהנאה הם מעגלים אותו ותוחבים אותו לתוך פיהם. יש שלשם נקיון עומדים משמשים על גבם ומנקים את כפות ידיהם, שהם מרימים מאחוריהם למעלה, אחרי כל קומץ וקומץ הנתחב לפה. בסעודה יושבים יחד המכובדים ביותר, אחרי אכלם לשובע סועדת שורה ממדריגה שנייה, לגשים שולחים את השיירים.

ח. אורחים חשובים

מלבד אורחים חשובים אלה היו גם בדואים או בדואים למחצה, שהיו רועים את בקרם של תושבי פתח-תקווה. אמרתי בקרם, שכן לא טיפלו היהודים במושבות בצאן הדורשים טיפול רב, ואין הכנסתם כהכנסה מן הבקר. הערבי אינו מחבב ביותר חלב בקר, וכמעט שאינו אוכל בשר בקר. חלב-צאן ובשר צאן, צאן צעיר מאכל תאוה הוא לו.

לדודי היה בשעתו עדר בקר לא קטן, והיו רועים רועים את בקרו במרחבים, במרחק-מה מן המושבה, בסביבות הירקון. עתים, ביחוד באביב, היה הבקר נשאר שבועות מחוץ למושבה, והרועים מכניסים חלבו. לעתים היה הבקר חוזר בערב לרפת שהיה בחצר. לפעמים היה דודי נוטלני אתו, בשבת אחרי תפילת מנחה בציבור בבית-הכנסת, כשהיה סר לבקר את בקרו או את סיה סוסתו האצילה שנולד, או גם את סוסתו המפורסמת האצילה, כשנשלחה לרביע, היינו לרעות בחודש האביב באוויר הצח ובדשא הרענן, מבקרים היינו בעונה זו את מחנה הבדואים, עומדים לידם בחלבם את הפרות, או גם נכנסים לאהליהם, אהלי יריעות צמר ושער גמלים כהים וגסים, אהלים שלא הצטיינו גם בפנים בנקיות יתירה; מבקרים אותם וחוטפים אתם שיחת-נימוס או גם של ידידות.

חיבה יתירה נודעה ממני לשומרים רוכבי הסוסות האצילות, שומרים בדואים, חבריו של דודי — יותר נכון סרים למשמעתו. השמירה היתה בכל המושבות היהודיות הראשונות בשרון, בשומרון ובגליל, מורכבת מכמה טעמים מערבים ויהודים. היו שומרים אלה בפתח-תקווה מרכיבים אותי, לפעמים, על גבי סוסותיהם, ומדהירים אותי כחץ באויר, כשהם מחזיקים בי הנער כבן תשע, עשר, שלא אשמט מעל גבי הסוסה. זוכר אני יפה יפה את השומר אהמד, שתקן מטבעו, שהיה מחבב לדהרני. ביחוד נחרתה בזכרוני דמותו של השומר הוקן סולימאן אבו יחיה — כושי לפי מוצאו, זקנו ושער ראשו לבנים כשלג, מסגרת נאה לפניו השחורים ועיניו היפות המפיקות טוב-לב; מטבעו איש-רעים ומחבב שיחה. היה מחבבני כביכול כבן-משפחה. רואה היה את עצמו קרוב משפחה

לבית-דודי, ושח לי על-דבר אמי, אחות איבראהים מיכו, שהכירה עוד ב"יהודיה". ל"יהודיה" כיום סביון, עברו בני "פתח-תקווה", בשנים הראשונות להיווסדה, אחרי שסבלו בפתח-תקווה קשות מקדחת בגלל הבצורת שליד הירקון הקרוב לה. הכיר סולימאן אבוי-יחיה את אמי בנערותה, טרם נישאה לו לאבא בירושלים. לפי סיפוריו היתה ממש אחות ל"אבראהים מיכו" — ג'דה — אשת חיל — כמותו, אמיצת-לב ואף יודעת לדהר על סוס כאחיה. גומר היה הזקן סיפוריו באנחה על פטירתה בעלומיה, כבת עשרים היתה, שנתים אחרי נישואיה, כשנפטרה בירושלים בלדתה אותי. היה סולימאן אבוי-יחיה הישיש מטפל בי בנה של אמי, בחיבה משעשעני ומרכיבני על סוסתו.

פ. שיך אבו-קישיק

קשר ידידות מיוחד היה בין דודי ובין שיך אבו-קישיק — שיך של שבט בדואים למחצה, שהיה בעל אחוזות רחבות בקירבת פתח-תקווה. טבעי הוא בין שבטים בדואים שכנים זה לזה, שהיחס ביניהם משתנה לעתים ומתחלף לזמנים עם סיכסוכי שכנים המתנגשים זה בזה. מקרא מלא הוא: "יהי ריב בין רועי מקנה אברהם ובין רועי מקנה לוט". סיכסוכי שכנים כאלה היו לעתים בין אבראהים מיכו ובין שיך אבו-קישיק. פעמים היו בדואים משל אבו-קישיק גם שולחים ידם במושבה ובכרעיה, והיו הדברים מגיעים עד לידי ריב ומצה, ואולם — כדרכו של העולם הבדואי — תמיד נגמר הדבר ב"כריתת ברית שלום" על סעודה עם שחיטת-כבשים ופיוסים ודורונות ואף "תשלומי גזק" והחזרת הון, או גם "כופר נפש".

י. ברית-שלום

בעסק-גדול ניכרת ברית-שלום בין שבטים אחרי ריבות דמים. כשהיה לאחד השבטים "דרישת-דמים" משבט שני שהרג את בן-שבטם. סעודה נערכה ברשותו ומחיצתו של שיך שבט שלישי, "השופט" או "המשלים" בין הצדדים או גם "שיכים" אחדים שהצטרפו לכך, או שהוזמנו ל"מעמד" "ברית-השלום". כאן נפגשו התובעים והנתבעים. לכתחילה העריכו את כופר-הנפש של הנרצח בסכומים מוגזמים ממון קורח ממש, סכומים שאין להעלותם על הדעת גם ב"דמיון". השופטים מציעים את הסכום. הנתבעים שותקים, כביכול שתיקה כהודאה. וכאן מתחיל משא-ומתן. מי שהוא שואל: "ומה הוא הסכום שאתם, התובעים, מוכנים לוותר לכבודו של "פלוני" מן המסובים, מתחילים בכבודו של "השיך" השופט שברשותו הם נמצאים, התובעים מוותרים מיד על סכום ענקי, "לכבודו". וכן חוזרים חלילה, ויתור לכבוד פלוני ולכבוד אלמוני, עד ש"כופר-הנפש" עומד על סכום המתקבל על הדעת. הרבה פעמים נערך הסכום לא בסכומי כסף אלא במספר גמלים, אחרי הגיעם לידי הסכם נערכת הסעודה המשותפת בשחיטת כבשים וסירי אורו.

יא. סעודה של שמחה

זכורה לי סעודה של שמחה, שערך שיך אבו-קישיק הזקן אחרי נפלו למשכב במחלת דלקת-הריאות והבריא, שחטו כבשים לרוב וצלו אותם בשפודים

באש. בשלו בסירים גדולים כחביות אורז, ויצקו את השומן הנמס מתוך רתיחה על האורז, ישבו מסביב לסירים ותחבו בזה אחרי זה, או אחדים יחד, כפות ידיהם באורז. גילגלו את האורז שהעלו בכפות ידיהם כדורים ותחבום לתוך פיהם. קרעו קטעי בשר מהנתחים הערוכים על טסם ואכלוהו לתיאבון. אחרי שגמרו המסובים — הגברים — סעודתם והותירו, נשלה הנותר לנשים. בישלו קומקומי קפה ענקיים בסוכר והגישוהו לאורחים לקנח סעודה. הרבה מן הכבשים האורז, הקפה והסוכר הביאו האורחים. חבורה חבורה ומתנתה, והוסיף השיך אבו־קישיק על כל זה ביד רחבה משלו. נשאר בזכרוני כל הסיפור הזה שנגמר ביגון. אחרית דבר היה, שהשיך הזקן אכל יתר על המידה, שש ושמח על הבראתו. ובסופו של דבר חלה מחלה אנושה ונפטר תיכף לכך.

סחו לי שדודי אברהים מיכו — הלך אחרי הלוויתו כשממחטתו לעיניו הולגות דמעות.

יב. בימי המנדט הבריטי

לידי קרע עמוק בין אבו־קישיק ופתח־תקווה, לא הגיעו אלא בשנת 1921, כשגברה הפרובוקציה הבריטית בין יהודים וערבים על־ידי פקידים בריטים, שהחזיקו ברעיון „הפרד ומשל“, בימי המנדט. היה זה דווקא בימי נציגותו של סיר הרברט סמואל, „הנציב הראשון ליהודה“. סמואל הראה חולשה כלפי מסובביו. סיפר לי אברהם שפירא, שמילא תפקיד הכבוד של שומר ראשו של סמואל בהגיעו לארץ, כפי שהנציחו הדבר בתמונות וצילומים — שבשיחתו הראשונה עם סמואל, שאלו על דבר הערבים. אברהם שפירא ציטט לו פסוק: „אל תחת מפניהם פן אחתך לפניהם“ (ירמי, א יז). וביאר לו, שהערבי מנצל חולשת זולתו פוגע ומגיע עד לידי פריצת כל גבול ורק בשעה שאתה עומד לפני הערבי הכן, אמיץ ותקיף, מונע אתה הרבה צרות ומלחמות. בהזדמנות זו סיפר אברהים־מיכו „סוד“ שמעולם, בכל שנות „גבורתו“ הארוכים, לא הרג אף ערבי בסיכסוכיו אתם. „עמדתו“ המכובדת, האמיצה והאיתנה היא שעמדה לו, שלא צריך היה להגיע לידי פגיעה בנפשות.

כאמור פרצו ממש „מלחמות“ בין פתח־תקווה והבדואים בשנת 1921. הבריטים בעלי המנדט שדאגו „לסדרים“ בארץ, אסרו פעם יהודים ופעם ערבים. היה פעם אברהים־מיכו במאסר זמן מה, ופעם שיך אבו־קישיק. כשהגיעו אנשי אבו־קישיק ואנשי אברהים־מיכו לידי פשרה והתכוננו „לכרות ברית שלום“ השתדל אברהים־מיכו לשחרור שיך אבו־קישיק ונכרת ברית השלום ב„עסק־גדול“, בסעודה ובהערכת הטענות והתביעות של שני הצדדים ו„בוויתורים“ לכבוד פלוני ולכבוד אלמוני, בצורה הרגילה.

באותו זמן חיברה אשה תימנית ממושב „מחנה־יהודה“ ליד פתח־תקווה, שירי תהילה וגבורה לכבודו של אברהים־מיכו. שמעתי מדקלמת אותם בבית אברהים־מיכו. היה בהם מגינוני „שירת משה“ — „שירת דבורה“, תהילה לגיבור ולעג לאויב. לא עלה אז בידי להשיג את השיר בכתב, מאחר שלא נכתב מעולם. התימנית לא ידעה קרוא וכתוב, והיה השיר „שירה שבעל פה“.

יג. בדואי אבו־קישיק אחרי יסוד המדינה

זכורה להם לבית אבו־קישיק הברית גם אחרי יסוד מדינת ישראל. חלק מהם היה בבורחים מן הארץ לגבולות סוריה ולבנון, ואולם חלק מהם נשאר בארץ. קרע זה במשפחות הערביות קשה, קשה למצוא קשר ידיעות בין הקרעים; שאלה קשה היא גם שאלת בעלות על אחוזת הקרקעות. אלה שעזבו את הארץ נפלה אחוזת קרקעותיהם נחלה למדינת ישראל, ואולם אלה הערבים שנשארו בארץ, אחוזת קרקעותיהם להם היא. בעייה היא מה דין קרקעות שחלק מבעליהם עבר למדינות הערביות וחלק מהם נשאר בישראל. נהוג היה בין הערבים, שלא לחלק ביניהם קרקעות ולרשום בספר-האחוזות של הממשלה חלק חלק מהאחזה על שם איש איש מהמשפחה. הכל — כל האחוזות — שייך לכל — לכל אישי המשפחה. בעייה זו עמדה גם בפני משפחת אבו־קישיק, והיה צורך בהשתדלות ובהמלצה „לסדר“ עניניהם.

במשך הזמן עברה משפחת אבו־קישיק — או חלק ממנה — ל„עיר“, היינו ללוד השכנה לרמלה. בפעם האחרונה באתי בקשר אתם, כשדודי אבראהים־מיכו שלח אלי נער בן שמונה־עשרה ממשפחת אבו־קישיק, שביקש להתקבל כתלמיד באוניברסיטה העברית. הקושי היה שלא גמר את הבחינות של בית הספר התיכון הדרוש כדי להתקבל כתלמיד באוניברסיטה. מגלגל היה בן־בדואים צעיר זה ב„למודים“ באין מוצא. אמנם אציל בכל הופעותיו, אף יפה־תואר, ופיקח, ואפשר לומר גם אינטליגנטי וחרף, ואולם אותה הדיסציפלינה הפשוטה הדרושה לשם לימוד מסודר, היתה ממנו והלאה, ואפשר היה ראשון במשפחתו לקרוא ולכתוב בשדירת הדורות מימי בראשית. בסופו של דבר נתכבדתי בביקור מיוחד בביתי של דודי יחד עם השיך אבו־קישיק בענין קבלת הנער כתלמיד לאוניברסיטה. „שם הוא את ידו בחגורת“, היינו מעין „מסירת עצמו לחסותי“ „חסד אעשה עם הנער“. כל באורי בענין „תעודת לימודים של בית ספר תיכוני“ לשם כניסה כתלמיד לאוניברסיטה היו תמוהים בעיני השיך. תוהה היה מביט עלי ונדמה לי, שלבסוף החליט שגאותו של השיך איבראהים־מיכו על בן אחותו „הברופיסור“ מוגזמת היא. כנראה שיוסף אפנדי אינו ולא כלום, „אפס גמור“ באוניברסיטה, אחרי שהמלצתו והשתדלותו אינן בהם אפילו כדי להכניס נער אחד — שבסופו של דבר הרי ממש „בנו הוא“ ו„בן אחיו“ — לאוניברסיטה...

מהגיונותיו של מרטין בובר על הדת

מאת ד"ר גרשון א. חורגין

בהגותו של בובר תוססת השאיפה להחזיר לדת-הלב את זיווה והדרה. בדת הלב, בלבד, רואה בובר את תיקונו של האדם והרמת קרנו המוסרית. בימינו הועם אורה של הדת בלבבות הבריות, נישתבשו הדעות ורבחה המבוכה ברוחות בני האדם. בובר תופס את הדת ככוח איתן אשר נותן לאדם וחייו טעם ותעודה, מטרה ותכלית. בתחיית הדת תבוא תחיית האדם וגאולתו. האדם נזקק לדת-הלב, בקרני האור התלויות בשלהבת האמונה. בשקיעת הדת ירד האדם מגדולתו שהרי היא לבדה משווה לו צלם אלהים.

חוקרי הנפש של הדורות האחרונים חתרו לעמוד על כבשונו של האדם. הם ביקשו לגלות הדחף הראשי הפועל בו ומנחה אותו באורחות חיים: יש שאמרו: יצר המין שולט באדם הדוחף אותו בלא יודעים לנתיבות חיים שונות. אחרים סוברים שגורמים חברתיים וכלכליים מעצבים את דמותו של האדם וקובעים את הנהגותיו והליכות עולמו. יש מי שאמר שהרצון לשלטון הוא הדחף המכריע בחייו. חוקר נפש אחר הסביר את חיי האדם כדחופים ושטופים על ידי תסמוכי-נחיתות הקובעים את חייו לטובה ולרעה. כל הדעות האלה שוללות את רוממותו של האדם.

בובר מציע משנת אדם מסורתית שמקורותיה ביהדות. היצר באדם המגדלו ומרומם למעלה את בחיר היצורים היא השאיפה להידמות לאלוהים. האדם שואף לגדולות. הוא מבקש להיות גדול מכפי יכלתו, לחרוג ממצרי הזמן ומגבולות המקום. לאמיתו של דבר, האדם שואף אל הנצח. מטעם זה מבקש הוא קירבה לאלהות על מנת להידמות אליה. השאיפה הזאת יוצרת את האמנות, את היצירות הדתיות והמדע, שהם כלי-שרת לאדם להתגבר על שעתו הקצרה עלי אדמות. כמיהה זו להידמות לאלהות שני צדדים לה: חיובי ושליילי. הצד השליילי קורא מלחמה כנגד מקרי הגוף ותנועותיו, משתדל לחסל את הרע או לבטלו כדבר שאין לו קיום ומציאות. האדם מבקש להיות כאלהים שהוא למעלה מן המקרה, מן הזמן ומן המקום. הצד החיובי של השאיפה מוצא את תיקונו ביצר היצירה שבאדם, הפורש את מצודתו על תחומי השירה, האמנות, המחשבה ובקשת המדע לעסוק במופלא ולגלות את מסתרי העולם הטבעי ותעלומותיה של נפש האדם. האדם אינו מסתפק ביצירותיו בלבד, הוא מבקש חבר ורע קוסמי. הוא מבקש יופי שאינו בן-חלוף אלא נצחי: הוא שואף לצדק מוחלט שמקורו ושרשו בנצח.

יש משיגים על דברי בובר אלו, המערערים עליו יאמרו שרק בני העלייה חוננו בשאיפות הנעלות האמורות. רוב בני האדם אינם חשים ואינם מרגישים בהן. על זה משיב בובר שהשאיפות הרמות הללו מצויות בכל אדם.

רק בעלי ההכרה שבין בני־האדם מרגישים בהן אבל כל בני־האדם מלאים שאיפות כאלו שלא בידיעתם.

* * *

השאיפה להיראות לאלהים שרשה ניכר כבר בחייו של אברהם אבינו. כמיהה זו לקירבה ואינטימיות שאדם מישראל הרגיש, או צריך להרגיש לד', רווחת לרוב בספרותנו החל מכתבי הקדש וכלה בספרי היראים והחסידים. האדם מישראל היה צמא לאלוהים, לבו ובשרו היו מרננים לאל חי. הוא ערג תמיד לנוכחות ד'. בצקון לחשו היה אומר: "שויתי ד' לנגדי תמיד". קירבה זו היא כקירבת אב ואם לבנו. כשהאב והאם אינם יותר בחיים או ד' הוא המאסף, הוא האב שבצילו ימצאו הבנים מגן ומחסה. גדולה ומזועזעת אימת החיים על בני האדם. הילכך ביקש האדם מישראל לעמוד במחיצת ד' אשר יצפון אותו ביום רעה. העונג הרוחני העמוק ביותר הוא "לחזות בנועם ד' ולבקר בהיכלו".

אברהם אבינו היה קרוב לד'. הוא נושא־ונותן עמו ומלמד זכות על אנשי סדום ועמורה. עם ד' הוא מדבר כדבר איש אל רעהו. הוא פותח בקובלנה: "השופט כל הארץ לא יעשה משפט?" אברהם קורא תגר על בוראו ואומר: "חלילה לך", שפירושו הוא: אין זה מן הראוי ולא יתכן לעשות כן וכו'. השיחה הנפלאה הזאת בין אברהם ובין ד' אי דומה לה בספרות הדתית. היא מתנהלת באינטימיות גמורה, בדרך אהבה ואחוזה.

אינטימיות זו בין האדם ובין ד' עוברת כחוט־השני בספרות ישראל. יש שאינטימיות זו מתבטאת בסירוב ומיאון. משה אינו מדבר אל ד' כעבד אל רבו. הוא אומר: "שלח ביד תשלח". כשמלאכותו לפרעה אינה מוצלחת הוא מתריס כלפי ד' ואומר: "למה הריעות לעם הזה". יש שמשה הרועה העייף משא העם וטירחתו מדבר בלשון התראה לד' ואומר לו: "אם אין — מחיני מספרך". כיוצא בזה אתה מוצא בירמיהו המדבר "משפטים" עם ד', וכן מרובים המקומות כגון אלו בספרי הנביאים, באיוב ובתהילים, ביחוד בפרק צ' המתאונן על ד' ואומר: "כי כלינו באפך ובחמתך נבהלנו". "שת עונותינו לנגדיך, עלומינו למאור בניך". ישנה התאוננות על מנהגו בתשובת ר' יוחנן לחברו ריש לקיש הדוחה את היסורים של אהבה: "לא הם ולא שכרם". בענין החיים, נימנו חז"ל וגמרו שטוב לאדם שלא נברא מאשר נברא. בדעה הזו יש התרסה כלפי שמיא, שהחיים הבאים מאת ד' אינם ענין שיש לדרשו לשבח ובעל כרחך אתה חי" וכו'. כל הדוגמאות מעידות על יחסי הקירבה, או השאיפה לעמוד במחיצת ד' הרווחת בכל אדם, אבל את ביטוייה השלם והמלא מצאה ביהדות. יחס זה הוא דומה ליחס שבין אנשים אחים ורעים, זהו יחס של קירבה שמעלתה הנשגבה ביותר היא דביקות שהיא שיאה של האהבה ופיסתה. הדת בישראל אינה ענין של ידיעה בלבד. יותר מכל, לגבי בובר, היא דבר שבלב. רחמנא ליבא בעי. הלב הוא מקור הנהגות האדם, מידות ומעשים, הנובעים מיחס אדם מישראל אל אלוהיו. את היחס הזה קורא בובר בשם "אני ואתה". יחס זה הוא יסודו של העולם ומהותו. יש להבין את היחס של

„אני ואתה“ אגב עימות עם יחסים אחרים המצויים בחיינו. ישנו יחס של „אני — דבר“, או „אני — אחר“, שהוא יחס של זרות או התנכרות. יחס זה הוא בעצם היחס של נושא ונשוא, שהוא יסודה של המחשבה המדעית. היחס של „אני ואתה“ הוא במהות יחס של הבנה, של הרגשה של הדדיות, ועל כולם — של שיוויון. יחס זה עולה ומתהווה בשעה שאנו עומדים בפני בעל חי אחר. אנו מבינים וגם מרגישים את פחדם ואת רגזם. „ידיעה כזו“ של „בינה בנפש“ משותפת במידה פחותה או רבה לאדם ולבעלי החיים. היחס של אני ואתה הוא סוביקטיבי. זהו יחס ישיר ללא מתווך.

מהותו של היחס של „אני ואתה“ היא „שאתה“ העומד לנגדי הנך בעל נוכחות המתגלה אלי בזעזועי רגשותיך והמיית כמיהותיך. ה„אתה“ הוא יחיד ומיוחד שאין אחר בעולם דומה לו. ה„אתה“ אינו הנושא שרבים כמחו שכיחים בעולם. נושא הוא חלק של קבוצה הכלול במאמר מופשט אחד כמו: „כל מיני האבן צוללים במים“, „קרני האור תאוצתם כך“ וכו'. ה„אתה“ הוא יחידוני, אינדיבידואלי שאני מבין אותו לא בשכלי בלבד, אלא גם מרגיש אותו בנסיגותי ובחוויותי. בין „אני ואתה“ קיים יחס כוחני, אהדי ורגשי. היחס של „אני ואתה“ הוא המציין, לפי בובר, את יחסו של היהודי לאלוהיו. בחיים הגהו יחס זה יסוד למוסר בדברים של בין אדם לחברו.

* * *

בימינו — טוען בובר — נפגם או נתערער היחס של „אני ואתה“ בין האדם ובין אלהים. היחס השכיח הוא של „אני — אחר“. מצב זה גרם לשקיעת האלהות בחברת האדם. בבורותינו נתבלבל השיח־השיג שבין האדם ואביו שבשמים. אפשר ששיח זה מצוי כיום בין יחידי סגולה שנער יכתבם. ניטשה התבונן בשקיעתו של היחס של אני ואתה כלפי ד' והכריז „אלהים מת“, כלומר שפסקו היחסים בין האדם והאלהים. יש להחיות את היחס של אני ואתה בין האדם ובין אלהים. יחס זה יקום לתחייה ע"י חווייה דתית המרגישה בנוכחותו של ד' הקרוב אלינו תמיד, היודע את צרת נפשנו והמנחמנו מיגוננו. שקיעת האלהות בין בני האדם מוציאה באפסותה ואי יכולתה של המחשבה הפילוסופית להגיע לתפיסה דתית. קשה לתפוס את האלהות במחשבה כשם שאין לתפוס בעיון רגשות כמו אהבה וגעגועים שבלב זולתנו.

מטעם זה דוחה בובר את מושגי האלהות כפי שנישנו בבתי מדרשיה השונים של הפילוסופיה. דת פילוסופית לקוייה היא ופגומה מפני שנעלמה ממנה „הפגישה“ בין האלהים והאדם. הדת הפילוסופית ריקה מרגשות והמיות נפשיות הזורעות אור ונוגה בלבבות כשלהבת יה. הדת, לגבי האדם הדתי הוא ענין העולה בלב שכולו צמאון וגעגועים לאלהים. אלהים לאיש הדתי הוא „אתה“ ולא מושג מופשט. היחס שבין אדם לאלוהים הוא יחס של גומלין בין שני מינים של מציאות חיה. בתפיסה הפילוסופית אלוהים אינו חי מהבחינה הדתית. מכאן שהאנטרופומורפיזם הוא יסוד היסודות ועמוד התווך במשנת־הדת של בובר.

בובר מוחה שתהום עמוקה רובצת בין תפיסת האלהים הדתית ובין

התפיסה הפילוסופית. ישנו הבדל גדול בין היחס של אני ואתה ובין היחס של אני והוא, או נושא ונשוא. היחס הפילוסופי של אלהים שרוי בשניות של שתי מציאויות שלעולם לא יקרבו זה לזה. היחס הדתי של „אני — אתה“ נראה ככרוך בשניות אבל אינו אלא אחדות הלכודה ויצוקה בדביקות. במשנות הדת של הפילוסופיה אלוהים נתפס כענין של ידיעה שמושגים שונים מתרוצצים בה. מטעם זה שורה מבוכה בדת הפילוסופית ושום מורה פילוסופי לא הצליח להנחות דרך לנבוכים בדת.

בפרקי העיון של דת הלב אין מבוכה ומהומה ברוחות. כאשר דת הלב עוסקת בענין ידיעת ד' אין היא עושה כן במסגרת של נושא ונשוא, אלא ברשת היחסים של מגעי פגישה, הדדיות ודבקות.

הדת שונה מהפילוסופיה בתעודותיה ומטרותיה. הפילוסופיה מבקשת להתחקות על יחסיה של ידיעת האדם אל המציאות שהיא חותרת לדעת. יש שהפילוסופיה שואפת לעמוד על היסודות של המציאות ולקבוע את טיבה. הדת חותרת למטרה אחרת השונה במהותה ממטרת הפילוסופיה. היא שואפת למטרה רמה, לגאולת האדם, לאחדות האדם עם ד' במסגרת היחס של אני ואתה. אחדות זו מגיעה לשלימות אם יש את נפש האדם להידבק באלוהים. דביקות בד', לפי בובר, פירושה התאמת חיינו אל ד' או הדמות אליו תמיד. ההתאמה תחזור לאדם את שלימות נפשו ושלוות רוחו. הפילוסופיה, סובר בובר אינה מתכוונת אל גאולת האדם ולא לשלימות נפשו. מטרתה היא הידיעה הברורה והמובהקת. השאיפה לגאולה שהוא יסוד נכבד בדת אינה אלא מטרה לאמצעי. המטרה היא להפוך את החיים לדת ואת הדת לחיים.

בתולדות הדת אתה יכול להבחין בין קומדיה אלוהית וטרגדיה אנושית. בדת חדרו יסודות בלתי דתיים שנכנסו לתחומיה ומיעטו את דמותה. היסודות הבלתי דתיים המביאים רעה לאדם ומהלכים עליו אימה הם האמונות התפילות, מנהגים חסרי טעם, חומרות ואיסורים שדבר אין להם עם דת טהורה, דת הלב. הדת הטהורה, לפי בובר, היא מין ודאות עליונה ונשגבה שאדם מרגיש שיש משמעות עמוקה למציאות הנקנית ע"י המאבק בחיים וכל השייך לתחומם. דת טהורה תהיה מנת-חלקו של האדם בה בשעה שהוא מקדהה עם המציאות העליונה ודבק בה בשלימות.

אדם הוא דתי בשעה שהוא מתייחס להווייה כולה ביחס של אני ואתה. אז יראה האדם עין בעין שההווייה האינ-סופית היא אישיות מוחלטת שהיא רע, חבר ושותף לאדם בחייו. האישיות האינ-סופית הזו היא „האתה“ שבמסגרת של אני ואתה. בעולם הפילוסופיה ובתחומיו של המדע אדם הולך כצל. הוא הנהו בבחינת גר, זר ונכרי, תלוש מהמציאות ועוזב לנפשו, אין מאסף לו, קרוב או גואל. האדם הוא בן בית במציאות הדתית. כשאדם נעזב על ידי אביו ואמו ד' יאספהו. ביחסים של „אני ואתה הם יחסים של פוגש ונפגש, של אוהב ואהוב. המציאות הדתית מחסלת את בדידותו „כי אתה עמדי“. הוא מרגיש תמיד בנוכחותה של המציאות העליונה שאין מקום בעולם פגוי הימנה. את הנוכחות העליונה הזו לא תוכל הפילוסופיה להנחיל לאדם בשום פנים. האלהים, כאמור לעיל, נדרש

בפילוסופיה כרעיון, מושג או אידיאה. אידיאה אינה נוכחת עם האדם בשעת דחק ואינה עונה לו ביום צרה. אין הפגישה בינה ובין האדם ואין היא עומדת בסוד חייו. אלה הדת הוא אישי הקרוב לכל קוראיו. הוא האלהים של בני האדם והולכים בחייהם לאור התקווה לטוב ולא תפגע בהם לרעה חשכתו של היאוש. אהבת ד' אינה נוקקת לידיעת ד'. אלוהים כרעיון או אידיאה, לפי בובר, הוא דמיון כוזב או מחשבה נפסדת. אדם הוא "ידיד אידיאות", אם הוגי האידיאות חביבים עליו. אידיאה סתם בעלמא, כמו הלוגוס, אינו נושא לאהבה ואין אליו יחס נפשי של אני ואחר. לעולם — אומר בובר, יהי כלל זה נר לרגליך. אהבה מוסבת לדבר חי. האידיאה כשהיא לעצמה אינה ענין לאהבה מפני שאינה ענין חי. אלוהים הוא למעלה מכל אידיאה. אלוהים חובב את הבריות כאישיות האהבת אישיות אחרות. אישיותו שונה מאישיות אחרות מפני שהוא גסתר מכל מחשבה, נעלה מכל השגה ולא ישיגהו העיון ומופתיו בשום פנים.

יש מן הפילוסופים המבקשים לפרש את המונותואיזם כאידיאה. הם סוברים שמצאו אסמכתא לדבריהם באיסור על "פסל ותמונה". אלהים לפי דעתם הוא רעיון או אידיאה מופשטת. כל המעיין בכתבי הקודש יוכח שאלוהים אינו מתואר או מדובר בתורת אידיאה אלא כחי אשר היה, הווה ויהיה. ד' שוכן בתוך עמו, יורד בענן, ניצב על ראש הצור, יורד על הר סיני, מדבר אל עמו מתוך האש, כרעס חוסל וסולח לעונותיהם. הוא רחום וחנון האהבה ומבקש להיות אהוב. קיומו הוא ממשי לא כקיום האידיאה. אהבת ד' היא אהבה לאלוהים חיים המנהיג את עולמו ברחמים. "אלוהי ישראל", אומר פסקל, שבובר משמיעם בשם אומרו, "הוא אלוהי האהבה והרחמים".

* * *

ישנם הוגי דעות של הדורות האחרונים החולקים על מציאות ד' מפני שאין עליו ראייה ושאין לו, כמו בימי קדם, שיח-ושיג עם הבריות. בימינו פסק המגע בין אלוהים והאדם. מכאן באים הוגי הדעות האמורים לכלל דעה שיש לחזול מבקשת האלהים, מוטב לשכוח וע"י כך יחדל הריב והמדון, האיבה והקנאה בין בעלי הדתות השונות. יש חוקרים הסוברים שכל הענין הדתי או הרעיון בדבר מציאות ד' הוא פרי דמיונו של האדם שמקורו מערכות לב האדם. בדעה זו משתקפת המשנה של האידיאליות הסובייקטיבית הגורסת שהמציאות היא יצירת רוחו של האדם וש"הכוכבים אינם קבועים בשמים כי אם בחכמת התכונה". דעות אלו הבל הן ורעות רוח המציאות היתה קודם להופעתו של האדם והכוכבים היו קבועים בשמים לבני חכמת התכונה. המציאות הזאת היא האלוהים שאין להגדירו ושהוא למעלה מכל תואר או שיעור. אין רגלים לטענתם של הדוחים את מציאות ד' ואין להגיונם יתרון כל שהוא על הטענות המחזיקות במציאות ד'.

יש הטוענים כנגד מציאות ד' האומרים שאין קולו נשמע בעולם. על זה משיב בובר ששמע תלוי בכושרו של האדם לשמוע. החרש, למשל, אינו שמע לא בגלל כך שפסקו הקולות ואפסו הצלילים מן העולם. הוא אינו שומע בשל מומו. האדם שלבו שלם עם אלוהיו שומע גם היום את קול ד' בלבו, ברוחו

ובנפשו. האדם מגלה את ד' אם שלם הוא במעשים, במידות ובדעות. האדם מגלה את ערכי המוסר הנצחיים, הוא אינו יוצרם. הכוכבים אינם בספרים של חכמת התבונה, חכמת התבונה גילתה אותם, כשם שבני גילו ארצות ואיים רחוקים שלא היו ידועים לבני אדם קודם לכן.

נשמת האדם, שאין זכר לה כיום בספרי הפסיכולוגיה המדעית, נדרשה בבתי בדרש שונים כעין יחידה מטפיסטית או מונדה הבודדה לעצמה בלי מגע עם נשמות אחרות. נפש האדם, גורס בובר, אינה מונבה או אידיאה פילוסופית בלבד. נפש האדם מעורבת עם נשמות אחרות כמוה. המגע בין הנפשות השונות נוצר על ידי ד', יד ד' נראית בתופעה הנפלאה כשאיש מבין לרעהו, מצטער בצערו ומשתתף בשמחתו ונעשה שושבין למעשים טובים המביאים גאולה לאדם.

דורנו — אומר בובר — פנה עורף לד'. ההתענינות המופרזת בפסיכולוגיה סימן מובהק הוא שהאדם סר מעל האלהים ומבקש גאולה לנפשו בתחום שלא ימצא אותה. פסיכולוגים שונים עוסקים בתופעות הנפש ומחטטים ומהפכים בקורות חייהם של בעלי המיסתורין שקמו לדת. חוקרי נפש אלו רחוקים מאד מחוויותיהם של בעלי המיסתורין וכיצד יוכלו לרדת לסוף רגשותיהם וסוד חייהם? כל המבקש בינה בנפש בעלי המיסתורין נזקק, קודם כל, לערוג, להתגעגע ולצמא לדבר ד'.

* * *

בובר תולה את שקיעתה של האלהות בין הבריות של דורנו במושג היחסיות שהשתלט בחיים. הדעה שמציאות ד' תלויה באדם, במצבו ובאווירה התרבותית שבה חי גרמה לכך שהאדם מסרב להשיג את האלהות כענין שהוא למעלה מהאדם ושמציאותו אינה תלויה בו. יסוד הדת הוא המוחלט, הבלתי יחסי שאינו מותנה בשום פנים. יסוד זה מהנה את האדם במשען ומבטח בחיים, ונותן לו אידיאל חיים, להידמות אל האלהים. אידיאל זה מרפא הוא לרוח האדם ובלעדיו היא נתונה תמיד בכף הקלע.

המאבק בין היחסי ובין המוחלט מתחולל גם בתחום המוסר. מוסר ודת עלו תמיד בקנה אחד, הם היו שני מושגים שלעולם היו אחוזים ומלוכדים. בדורות האחרונים ניסו להפקיע את המוסר מרשותה של הדת ולתלות בו יחסיות של מקום, זמן ומצב. מוסר יחסי אין לו אחיזה בחיי האדם. כשהמוסר מתמוטט, או כשהוא מתפרש כיחסי, אז יחול משבר בחיים, הקריאה ל"שינוי ערכים" המנסרת בחללם של הדורות האחרונים עירערה את יסודותיהם של הערכים הישנים ולא הביאה לעולם ערכים חדשים. הסטייה מן המוחלט חותרת תחת יסודות הדת והמוסר. הסופיסטים של יוון העתיקה היו בשעתם חלוצי היחסיות בעולם. הם הורו ש"האדם הוא מידת הדברים". הוא האדם הנהו הפוסק בענייני טוב ורע, הגון ומגונה, יפה או מכוער.

אפלטון ביקש לעמוד בפרץ ולסתור את דעותיהם של הסופיסטים. במשנת האידיאות שלו נתכוון לכונן מחדש את המוחלט בחברת יוון. הוא שנה שהאדם אינו מידת הדברים שבעולם. האידיאות, ובראשן "האידיאה של הטוב", הן

מידת הדברים בעולם. האידיאה של הטוב מהנה לאדם ענין להידמות אליו. נסיונו של אפלטון להחזיר לבני ארצו את רעיון המוחלט והנצח לא עלה יפה בזמנו. תורת היחסיות של הסופיסטים התפשטה ומצאה אזנים קשובות וגרמה, לדעת בובר, לירידת יוון העתיקה מעל הבמה ההיסטורית.

דורות רבים לפני אפלטון הונח היסוד לליכוד הדת והמוסר במושג המוחלט ע"י נביאי ישראל. השקפת עולמם של הנביאים כורכת מוסר מוחלט שמקורו בד'. בברית שכרת ד' עם ישראל, ד' הינו שופט כל הארץ. הוא מקור הטוב, רחום וחנון ורב חסד. אלהים לבדו הוא מידת הדברים שבעולם ולא האדם. המוסר המוחלט של היהדות האיר לעולם במשך דורות רבים. נחשול של משבר הגיע לאנושיות במאות השנים האחרונות. הופעת המדע ודרך מחשבתו שבאה כרוכה עם שינויים חברתיים ותמורות בכלכלה של מערב אירופה עירערו מחדש את יסודו של המוחלט במוסר ובדת.

בדורות האחרונים נשמעו דברי בקורת חריפים נגד הדת. היא נדרשה כמין אשליה והליכה לקראת נחשים הממתיקה לאדם מרירות המאבק שבחיים. הדת נתפרשה כבריחה מן המציאות, כמפלט מאחריות עצמית. הדת — סוברים רבים היום, משמשת מעין פיצוי לנפש הנכאה שנכשלת בחיים. יש שאמרו שאלהים הוא שאיפה שנדעכה בלב האדם — השאיפה, להיות מה שאין ביכולתו להיות. בשל הדעות האלו פשט משבר גדול בחברת האדם. הניהיליזם והפסימיזם גברו ברוחות. הבריות בימינו, אומר בובר, שרויות באגנדרלמוסיה שבאה לעולם מפאת רפיונו של רעיון המוחלט. האנושיות, צריכה לתחייה דתית ומוסרית שתוציא אותה מאפילה לאור גדול.

* * *

יש תקווה טובה לאדם, סובר בובר, אם ישוב להחזיק בד'. לא האמונה בד' בלבד תרומם את האדם אלא הרגשת מציאותו על ידי היחס של אני ואתה. יחס זה עלול לחתוך את גורלו של האדם לטובה. הדת צריכה לאנשים עמוקי ההרגשה. הרגשה מוציאה את ביטוייה הנעלים בתפילה הראויה לשמה. תפילה כזו משפיעה על האדם את ההרגשה של נוכחות ד' שהיא ההרגשה הנעלה המאירה בלב האדם. טבעו של האדם כרוך בשניות. הוא בא לעולם של מטה כשליח העולם של מעלה. כיצור של מטה הריהו בשר ודם ככול היצורים ובעלי החיים שבעולם. כשליח של מעלה הוא חי בעולם היחסים של אני ואתה. למרות רפיונה של הדת בדורותינו אין מקום ליאוש. עתיחה הדת לחדש את האדם ולהשיב ליהדות את נעוריה.

בובר שאב את הגותו ממקורותיה של היהדות. ממעין זה עלתה אש-דת בלבו המלאה אהבת ישראל וחיבת אדם. את משנתו צימצם במסגרת של שני קטבים — אני — ואתה שכולה אומרת כבוד לאדם ורוממות ד'.

נוף ממתום: קולורדו

מאת יצחק פינקל

חֲנִיתוֹת-פִּירְמִידוֹת נוֹצְצוֹת בְּזֵוֹ חֶרֶף,
חוֹדְרוֹת שְׁמֵי קוֹלוֹרָדוֹ רִיחָנִים
כְּאֵלֵּי אוֹמְרוֹת לְהִדּוֹף פּוֹלְשִׁים מְחַלְלִים;
אֲדֵי מוֹף מְשֻׁי, דְּבָשִׁים-חֲכִילִיָּים,
בְּהוֹלְלוֹת-שֶׁבֶרֶן חָגִים בְּמַעְגָּל.

גָּשֶׁר גָּא מְמַרְיָא מַעֲמָק מְסַחֲרָה,
מִצֵּל עַל גּוֹנֵי וָרֵד שֶׁל נְקִיק־סֵלַע.
אֶפֶק בְּסוֹף, מְסֻגֵּיל, עוֹרֶף שְׁתֵּי שְׁמֹשׁוֹת,
אֵלֶם בְּאֶבֶק מְכַסֶּה עֶרֶם מוֹזְזָקָר.

חֲנִיתוֹת-פִּירְמִידוֹת נוֹצְצוֹת בְּזֵוֹ יִרְחֵי,
עַל אֵילָן אָדָם-קָפְאוֹן יוֹקְדוֹת צְפָרִים,
שׁוֹפָר זָהָב מְאִיִּם נוֹד עַל תְּכוּל הַכְּפוֹר,
עָנָן נוֹשֵׂא עַל בִּתְּחָ בּוֹכְבִּים אֵין-סְפוֹר.

אותיות פורחות...

מאת יצחק אבינרי

(דושיח על הכתב והנקוד העברי)

יהודה: מה נשמע? היש חדשות בעתון?

נמרוד: אוף... עופתי היום מקריאת העתון.

יהודה: מה קרה?

נמרוד: פשוט, נתבלבלתי קצת. קראתי על מחאת ספרים, וחשבתי בלבי: האמנם ספרים דוממים יכולים גם הם להביע מחאה? ואולי: הן בדור זה, שכבר טסים אל הירח, הכל יתכן... ברם, עם גמר הקריאה נתברר לי שמדובר כאן לא בספרים לקריאה, אלא בספרים העושים תספורת. אכן, קשה להיות יהודי וקשה לקרוא עברית.

יהודה: ומה תעשה אם יאמרו לך על פלוני שהוא מספר יפה, ואתה תחשוב על ספור, בשעה שכוונתו דווקא לתספורת.

נמרוד: צדקת. גם זו צרה, אבל לפחות מצויה היא בכל הלשונות, כי הרבה מלים יש שמשמעות שונים להם, וכפי שידעת, "צרת רבים חצי נחמה". אבל צרת הקריאה בעברית שאינה מנוקדת — צרה עברית בלבד היא. עובדה היא: קשה לקרוא עברית, וכל קורא הוא בבחינת מנחש.

יהודה: והרי כולנו קוראים עברית. האמנם מלאה הארץ מנחשים וקוסמים?
נמרוד: אנו קוראים משום שהורגלנו בכך, אך כל מלה אפשר לקרוא בדרכים שונות.

יהודה: ומה בכך? העיקר שאנו יודעים לבחור בדרך הישר של קריאה נכונה.
נמרוד: אל נא תתגדר ביודעי עברית. יש רבבות עולים חדשים, שהקריאה העברית קשה עליהם יותר מחבלי קליטה.

יהודה: ואני ידעתי כי כל עולה חדש — אם אך רצון טוב לו — הריהו נכנס לאולפן, וכעבור שנה אחת הוא מדבר וגם קורא עברית.

נמרוד: איך יתכן רצון טוב, אם מלה אחת נקראת באלפי דרכים.

יהודה: באלפי דרכים? הא כיצד? רצונך לומר בכמה דרכים?

נמרוד: תאר לעצמך שאפילו מלה פשוטה כגון "המתבקשת" אפשר לקרוא ברבבות אופנים שונים!

יהודה: ברבבות? לא ייאמן!

נמרוד: ברבבות ממש. רצונך לדעת את המספר המדויק? בחוברת "לשוננו" (שבט תש"ד) תמצאנו. שם מסופר כי פרופ' קאסוטו חישב ומצא כי את השם הור שטרנברג אפשר לקרוא בעברית ב-46.656 דרכים שונות, וחזקה על פרופיסור זה שדייק בחשבונו.

יהודה: מגלי עולם הם הפרופיסורים הללו. הראו לתלמיד את שבע האותיות של "המתבקשת" או "המתלמדת" ומיד יקרא כהוגן, ומה לנו ולחשבונות-של-תהו? נמרוד: אולי צדקת כאן, אך הן תודה כי יש מאות מלים בעברית שבאמת מתקשים בקריאתן, כי אפשר לקראן בדרכים שונות.

יהודה: למלים שבאמת אפשר להתקשות בקריאתן — יש תקנה: לפעמים מוסיפין וו ויוד יתרה, שלא לפי הדקדוק.

נמרוד: ומה תעשה לחוסר פתח וקמץ, סגול וצירה?

יהודה: קושי זה קיים בעיקר במלים לועזיות, והללו כבר מצאו את תקונן ע"י תוספת אלף פתוחה ואלף מוסגלת. ואשר למלים עבריות — נוכל להסתפק בנקוד חלקי, כאשר הסתפקנו עד עתה.

נמרוד: אבל עלינו לשאוף לבהירות הקריאה בכל מלה עברית, ונקוד חלקי לא תמיד יושיענו.

יהודה: התופסים מרובה ימצאו את ספוקם בנקוד שלם.

נמרוד: אבל נקוד שלם אינו מצוי כיום אלא בספרי למוד או בספרי קודש, ולא יתכן בעתון יומי.

יהודה: אף בעתון יומי יתכן ויתכן נקוד שלם, והראיה — עתוני "אמר" ו"למתחיל". זאת ועוד: עם שכלול הטכניקה כבר הגענו אף למכונת-סדור שיש בה נקוד שלם.

נמרוד: אף הנקוד השלם יש בו מגרעת, כי אין בו אחידות.

יהודה: חידות לי דבריך.

נמרוד: אין בו אחידות, כלומר: יש נקודות ממעל לאות, ורובן למטה מן האות, ונמצא שעיני הקורא קופצות מלמטה למעלה, ולהפך.

יהודה: אעפ"י כן לא שמענו שיחלה, חלילה, קורא עברי במחלת-עיניים מחמת טרחה זו. נמצא שאין הנקוד העברי מוזק לעינים.

נמרוד: גם אם אין הוא מוזק, הרי אין הוא נאה, ויש למצוא תקנה לדבר.

יהודה: ומהי התקנה, לדעתך?

נמרוד: הצעה פשוטה בתכלית: נקודות רק בין האותיות, לא מלמעלה ולא מלמטה.

יהודה: הא כיצד?

נמרוד: פשוט מאד: במקום הנקודות הקטנות והבלתי-אסתטיות נתקין סימנים מיוחדים בגודל אותיות ונקבעם בין האותיות, והיו לנו ווקאלים כנהוג בשאר אומה ולשון. ודאי ראית, ואולי גם טעמת, את המשקה "פפ". הסגול עומד לא מתחת לפא, אלא כממוצע בין שתי האותיות, וזה יותר נאה, אלא שעדיין לא העיזו לעשות זאת ברור.

יהודה: אינני רואה את דבריך. קודם-כל תקשה הקריאה העברית על אחינו בית ישראל, ושנית — הרי כרוך הדבר בזכו עצום, כי במקום שורה אחת יהא עלינו לכתוב שורה ומחצה. הרי זה בזכו זמן, מרץ וכסף.

נמרוד: בזכו כסף אין בו כדי להטיל עלי אימה. אנו כבר הורגלנו לחיי בזכו ומותרות, עד שהחסכון אינו מדבר עוד ללב. פירות וירקות שהחלו — אין קופצים

עליהם. קופצים על מזונות יקרים ולא על הזולים. שאל את עקרת-הבית ותגדך... יהודה: בענין המזונות — כמדומה שצדקת, אע"פ כן הרי לכל דבר צדיק להיות גבול, כלום עלינו לייקר ולהכביד במו ידינו את הכתיבה העברית, ע"י גזירה וכפייה, רק כדי לדמות את העברית ללשון אירופית? ומה תעשה לדרך הכתיבה, שאנו כותבים מימין לשמאל, והם — משמאל ימינה?

נמרוד: אל יהא דבר זה קל בעיניך! מבשרי חזיתי זאת: הרבה פעמים מתלכלך הכתב משום ידי העוברת עליו מימין שמאלה, ולא כן לכשאני כותב משמאל ימינה...

יהודה: האמנם? ואני לא ידעתי, אף לא שמעתי, על תקלה כזו. נמרוד: "לא ידעתי" — אינה ראייה. זה דרכנו ללגלג על תקלות רציניות ולהתעלם מן הצורך בתקונים חיוניים.

יהודה: סלח נא לי על דברי: אני סבור שלא תקון חיוני כאן, אלא קלקול ממית. השמת לבך לפילוג המסוכן ולהכבדה הקשה שהדבר עלול לגרום לנו? נמרוד: איזה פילוג ואיזו הכבדה?

יהודה: הן תבין כי לא כל עם ישראל יסכימו לקבל עליהם כתב חדש עם ווקאלים בין האותיות, ונמצא שעמנו יתפלג לשנים, מלבד זה — ברור שספרי התנ"ך, התלמוד וכו' יהיו נדפסים בלי שנוי, כפי הנהוג, ונמצא שילדינו יצטרכו ללמוד מעתה שני מיני כתב: ישן וחדש. האם העלית על דעתך איזו הכבדה מלאכותית אנו באים ליצור במו ידינו? ועל הכל — עם ישראל בגולה לא יקבל עליו כלל גזירה משונה זו של ווקאלים בין האותיות, ועמנו יהא מפולג ע"י כך למחנות ממחנות שונים.

נמרוד: כל זה ימשך תקופה קצרה לערך, רק בדור-המעבר, ואחרי-כן — יתרגלו ולא תהא עוד כל מחלוקת. ואפילו אם תמשך המחלוקת — הרי סוף-סוף תקון זה לא יהא אלא זמני, כי ברור שבסופו של דבר יבוא במקומו תקון רדיקאלי ומרחלט.

יהודה: ומהו התקון הרדיקאלי לדעתך? נמרוד: פשוט מאד: אות רומית במקום העברית, ואז נהיה פטורים מכל הצרות: מכתוב חסר ומלא, נקוד חלקי ונקוד שלם, וגם — נכתוב משמאל ימינה, ככל עמי אירופה. חשבתי זה כבר להציע תקון זה, אך חוששני שיוקיעוני כמתבולל, כקברן הלשון.

יהודה: האם לא העלית על דעתך שבאמת כן הוא? את אשר לא עשו טיטוס ואדריינוס ללשון העברית — נעשה לה אנחנו? הלא כלייה אנו גוזרים על לשוננו, ותקומה לא תהא לה!

נמרוד: לא אדע מדוע. מדוע לשונות אירופה חיות וקיימות ומתפתחות, והלשון העברית דווקא היא תקבר ע"י האות הרומית?

יהודה: כי לא כלשונות אירופה הלשון העברית, כי לשון מזרחית, ולא אירופית היא. גם אם נתעלם מן הרגש, מן החבה, מנשמת האות העברית, שבשלומה — שלום לכל הלשון, הרי אף ההגיון "היבש" אומר שהאות הרומית תמיט כלייה על העברית. קודם-כל — תשושש ותמחק דמות השורש העברי בן-שלש

האותיות, והלשון לא תוסיף עוד להתפתח כאשר נתפתחה עד כה. ושנית — עברית הנכתבת באותיות רומיות, לא עוד לשון אחת תהיה אלא לשונות רבות. נמרוד: טעמך הראשון — יתכן שנכון הוא, אך השני אינו מובן לי כלל. יהודה: הדבר ברור ופשוט: עברית באותיות רומיות — יקרא כל אחד בלשון השגורה בפיו: האנגלי יקראנה כבאנגלית, הצרפתי — כבצרפתית וכד', כשם שהם קוראים רומית. הלא עובדה היא שיהודי אנגלי או אמריקני, שאינו יודע צורת אות עברית והוא אומר קדיש שנדפס באותיות רומיות — המלים יוצאות מפיו בצורה משובשת ומסורסת.

נמרוד: למשל?

יהודה: רצונך בדוגמאות — הרי לך: במקום „כרעותיה” — טשייראטא, במקום „תושבתחא ונחמתא” — טאשבטשייטא וניטשמייטא...

נמרוד: כל זה — כיום, כשעדיין לא הותקן כתיב רומי מסוים לעברית, אבל לכשיותקן — יהיו נזוהרים בו וקוראים נכונה, כדרך שנוהגים בכל לשון חיה. הן הצרפתי אינו קורא אנגלית כצרפתית, ואין האנגלי קורא צרפתית כאנגלית. אל נא תשכח שדרך הלאטיניזאציה נראתה לאנשים שהצטיינו ברוח עברית העשויה לבלי חת, ונמצא שאין כאן כל סכנה.

יהודה: למי אתה מתכוון?

נמרוד: לזאב ז'בוטינסקי ואיתמר בן-אבי. האחד נלחם כל ימיו לציון, יסד את הגדודים העבריים ואת תנועת הרביזיוניסטים, והשני — הלא הוא הילד העברי הראשון שדבר עברית בדורנו. הן שניהם לא רצו אלא בטובת לשוננו ולא ברעתה, וכיצד תיישב את העובדה ששניהם המליצו על לאטיניזאציה, ואיתמר באן אב"י אף הדפיס ספר ועתון עברי באותיות רומיות.

יהודה: כלל גדול הוא: „כל הגדול מחברו יצרו גדול הימנו”. יש שאנשים דולים מצעידים את אחיהם לקראת תהום של אבדן. ז'בוטינסקי היה, כידוע, רודן ברוחו, ולא נמנע ממעשי-הפיכה, שנראו לו כמועילים. ואשר לאיתמר בן-אבי, „הילד העברי הראשון”, הרי שוחר הרפתקאות היה, ואין מביאין ראיה ממנו. מכל מקום מובטחני שגם אתה תודה, כי אפילו אם תוכל להתקיים עברית באותיות לטיניות, אין ספק שירבו דיאלקטים שונים: דיאלקט אנגלי, צרפתי וכד'. ויתכן מאד שלפעמים לא יבין איש שפת רעהו.

נמרוד: אף אם יהיה כן — אין רע בכך. כלום אין באירופה ארצות, שתושביהן הדרומיים כמעט לא יבינו את שפת אחיהם הצפוניים? ובהודו מרובים הדיאלקטים עד כדי כך שכמעט אין לשבטי-הודו השונים שפה משותפת, בלתי אם — האנגלית...

יהודה: האין אתה חושש שגם בארצנו עלולה הלאטיניזאציה להביא לידי כך? נמרוד: אודה ולא אבוש: ציפיתי לכך מראש.

יהודה: אתה מצפה ומקוה לכך?

נמרוד: לא שאני מצפה לאנגלית, אלא לשאלתך זו ציפיתי, כי אמנם יש להניח שהלאטיניזאציה עלולה להשליט בסופו של דבר את האנגלית ולדחוק את העברית לגמרי.

יהודה: ואע"פ כן אין אתה חושש לבוא בהצעה כזו, שפירושה — השמדת העברית?
 נמרוד: אין אני חושש משני טעמים: קודם-כל — יתכן שהדבר לא יתרחש, ושנית — אם יתרחש משמע שצריך הוא להתרחש.
 יהודה: אם כן אמור את האמת: רוצים אנו בלשון זרה ולא בלשוננו העברית?
 נמרוד: טרם הגיעה השעה לכך. עוד מרובים הקנאים הלאומיים, וחוששני שישרפוני בהבל פיהם: צא, יאמרו לי, אין לך מקום בארצנו: צא נוכל, מנוול, בליעל, יבסק, מתבולל, קברן העברית, אין לך חלק בתוכנו!
 יהודה: סבורני שאין לך לחשוש. סוף-סוף חיים אנו במשטר דימוקראטי.
 נמרוד: אמנם, מדינתנו אינה פוסקת מלהתפאר כי מדינת משטר דימוקראטי היא, ואע"פ כן כשהדבר מגיע ל"קוצו של יוד" — אנו רואים לא פעם כי יד השוביניסטים על העליונה, ואני — למה אכחד? אני פשוט מפחד לומר את האמת אשר בלבי, ולפיכך אני הולך סחור-סחור למען הגיע אל המטרה...

אַל חִיקְכֶם רְפוּד־אֲמוּנָה הוֹרִי...

מאת א. מרתאן

אַל חִיקְכֶם רְפוּד־אֲמוּנָה הוֹרִי, אֲשׁוּב
 כְּשׁוּב גּוֹזַל אֱלִיָּקָן.
 אֲשׁוּב, אֶעֱטָה בְּשַׂרְכֶם־מִוְרֶשֶׁת
 כְּמוֹ שֶׁלֶד מְרָקָן.
 וּבִהְגִיעֵי הַחֹפֶה לֹא אֲשׁוּב, אֶקְלַע
 הַיָּמָה לְהַפְלִיג כְּסִהָר.
 הוּי, שִׁירוּ לִי מְרַחֲבִים דְּלוֹקֵי־דָהָר
 אֶת שִׁירַת הַפָּרֶשׁ עַל רֶכֶב הַסַּעַר.

פקידים בריטים חוזרים למדינת ישראל

מאת חביב כנען

שליטים לפנים ואורחים כיום

מאז הורד הדגל הבריטי מעל בנין ארמון הנציב העליון בירושלים (בארמון זה שוכן כיום מטה משקיפי או"ם), הופכת ישראל אתר התעניינות הולכת וגוברת בקרב כרבע מיליון הבריטים ששירתו בארץ ישראל באדמיניסטרציה האזרחית, במשטרה ובצבא (בשנתיים האחרונות של השלטון הבריטי בארץ שמרו על בטחונם כ־80 עד 100 אלף חיילים) ובתפקידים שונים במשך 30 שנות המנדט הבריטי. בארץ ישראל עברו על רבים מהם השנים המאושרות ביותר של חייהם. בה למדו את תורת השלטון וממנה נשלחו לתפקידים חשובים בחלקים אחרים של האימפריה. בה הקימו חיי משפחה, ובה גולדו ילדיהם, נהנו ממעמד ומהכנסה יפה. חסכו כספים וחזרו לבריטניה מובטחים מבחינה חמרית לעת זקנתם. בארץ ישראל היו צדים להתרוממותן של פרשיות חשובות בהיסטוריה של ימינו. בה ראו את העם היהודי חותר לקראת עצמאות, מבלי הירתן מן הקשיים שהם, הבריטים, ערמו על דרכו. כאן נחלו אכזבות גדולות כאשר הרומנטיקה הערבית המהוללת הוכיחה עצמה כמכשיר הריאקציה והשיגאה שהיתה מכוונת לא פחות נגדם מאשר נגד היהודים.

עכשיו באים רבים מהם לביקור במדינת ישראל, בארץ ששירתו בה 10, 20 ואפילו 30 שנים. הם הולכים ברחובות תלאביב תוהים ומוקסמים, חולפים בסוירים על פני הדרום והגלב, בו הגיעה בתקופתם ההתיישבות היהודית רק עד גדרה, מטיילים ברחובות ירושלים המחולקת, מסיירים באוניברסיטה העברית ובמשרדי הממשלה, מסתובבים ליד בנין הכנסת, מנסים לאתר את בתי הקפה בהם היו באים ללגום בירה. עתה ביקשו למצוא בהם מכרים ישוירים שאתם שירתו פעם יחד במשרדי ממשלת המנדט. או הביטו על חבריהם היהודים מגבוה, כיאה לשליטים ואותם הבריטים הקרים, השקולים, האדישים לכל, מתלהבים עתה בפגישותיהם עם הישראלים האלה, מנתחים את העבר ומגנים את חטאי מדיניות ממשלותיהם. גאים הם על כך שהצהרה בלפור שלהם היוותה את אבן הפינה לבנין המדינה היהודית ועל 30 שנות המנדט שעל אף ההתנגשויות והאיבה, הניחו את היסודות הראשונים למדינה זאת.

כעובד ותיק לשעבר בשלטון המנדטאטורי, שראה את נפתולי המדיניות הבריטית בארצנו, אני מוצא ענין מיוחד בפגישות עם האורחים מבריטניה כדי לשמוע את דעתם על העבר והתרשמותם ממראה עיניהם בישראל כיום. יש משהו סמלי בהזדמנות זאת ללגום בירה עם אלה ששלטו כאן, היו מפקדי משטרה, לחמו בנו, גיהלו מבנין המזכירות הראשית בירושלים את מדיניות הארץ, ניסו להחניק את השאיפות הלאומיות שלנו ועשו הכל כדי לעצור בעד התקדמות הישוב. הביקורים במדינת ישראל משמשים הזדמנות לתהות על המדיניות של בריטניה, שהתחילה בהבטחות זוהרות לעם היהודי, הפכה לבגידה בו ונסתיימה בטריקה זועמת בשער הארץ עם הקמת המדינה היהודית והתפתחה לרגשי אהדה ויחסי ידידות הנרקמים בין שני העמים כיום.

ידידות בריטניה-ערב

מה פשר לכשלון הטראגי של מדיניות אנגליה שהביא לפירודם הנועזת מארץ המנדט ?

הראשונה בשרשרת עובדות אלה שמעלים סקידי בריטניה לשעבר היא האמונה התמימה בידידות בין בריטניה לבין העולם הערבי.

האגדה על ידידות זאת נולדה עוד במלחמת העולם הראשונה, כאשר התחילו מאחורי מסך המאבק הצבאי ההכנות למערכה המדינית לקראת הנצחון בחזיתות. ביסוד המערכה הזאת עמדו התכניות לחלוקת האימפריה העות'מנית המתפוררת. כבר שנים רבות לפני לפני המלחמה גילתה בריטניה עניין רב בחשיבותה של סוריה הדרומית (כלומר ארץ-ישראל) למען הגנת תעלת סועץ, שהייתה את עורק התחבורה העיקרי בינה לבין הודו ושאר שטחי החסות בעולם הרחוק. הבריטים הגיעו אז למסקנה שבלי אהדת הערבים קשה יהיה עליהם לחדור למזרח הקרוב ובלי עזרתם לא יוכלו לנצל את האוצרות הטמונים בחלק זה של העולם.

על הכרה זאת התבסס ההסכם בין הנציב העליון הבריטי במצרים, סיר הנרי מקימהון, ושריף מכה, חוסיין אבן עלי. הנציב שהבטיח עצמאות לארצות ערב עם מפלת האימפריה הטורקית תמורת עזרה צבאית שהערבים יגישו לבריטניה נגד טורקיה. כך התחיל על ארמיה הקדושה של חגיז המרד המפורסם של הערבים נגד טורקיה בפקוד קצינים בריטים ובעזרת הזהב הבריטי הבריטים שניצחו מאחורי הקלעים על "מרד במדבר" (קולונל לורנס, גרטרוד בל, רונאלד סטורס, קולונל גיוקומב, הארכיאולוגי הוגארט), היו קשורים במזרח מזה שנים רבות. קסם להם חבל ארץ זה בקסמיו המדיניים והרומנטיים. הם האמינו שבריטניה תירש את טורקיה בחלק זה של העולם במידה שבריטניה תדע לרכוש את ידידות הערבים. הערבים לא היכרו עדיין דמות הפקיד הבריטי הקולוניאלי ולא העלו על הדעת מה עשויות להיות תוצאות הידידות הזאת. הם ידעו רק את חברי המטנה המדיני והצבאי בקאהיר, שהיו רובם ככולם אדיבים, בקיאים בדרכי החיים הערבים ובתולדותיהם, היטיבו לדבר בלשונם והיו מוכנים לעזור להם בהגשמת שאיפותיהם הלאומיות.

הצהרת בלפור שירדה על המחנה הפרו-ערבי שפעל במסגרת "המשרד הערבי" בקאהיר כרעם ביום בהיר. כשהתקבלה הידיעה על הבטחת ממשלת בריטניה לעם היהודי בדבר הקמת בית לאומי בארץ-ישראל, שוגר הוגארט לשריף חוסיין כדי להסביר לו שהצהרת בלפור נעדרת למעשה כל חשיבות מדינית ואינה אלא מחווה של ידידות ללא כל תוכן ריאלי. ואז גם נרמזו לערבים רמז מפורש שארץ-ישראל תישאר ארץ ערבית.

ההוראות שניתנו מקאהיר לגנרל בורטון, שנתמנה מושלה הצבאי הראשון של ארץ-ישראל הכבושה בידי צבאות אלנבי, היו ברוח הצהרת מקימהון וחייבוהו להקדיש את עיקר תשומת-הלב לאוכלוסייה הערבית. בהתאם להנחיות אלה התעל מהגנרל מן העובדה שירושלים היתה כבר אז מאוכלסת רוב יהודי. לגביו קבעה העובדה שבארץ-ישראל כולה היו יהודים אחוז מבוטל ולכן מינה כיועצו לעיניים אזרחיים ערבי נוצרי, גבריאל חדאד מאלכסנדריה.

חדאד ראה את ארץ-ישראל כארץ ערבית ומינה כעוזרו הראשי, לאומן ערבי צעיר מירושלים, חגי אמין אל חוסייני. כך התחילו לצמוח שרשי הרעה, עוד בראשיתו של השלטון הבריטי. יידי הערבים בקרב הפקידות הבריטית זכו במשרות מרכזיות באדמיניסטרציה הארץ-ישראלית הן בשלוש שנות השלטון הצבאי והן לאחר מכן בממשל האזרחי. הם היו אנטי-ציונים מתוך הכרה שהמדיניות הפרו-ציונית של לונדון בטעות יסודה, איננה משרתת את האינטרסים של האימפריה וגורמת עוול לערבים שהם הידיד הגדול של בריטניה במזרח הקרוב. תפיסתם המדינית היתה שארץ-ישראל חייבת להישאר ארץ ערבית מכיוון שרוב תושביה הם ערבים ולא יהיה זה מוסרי להפכה לארץ יהודית בעזרת הכיבושים הבריטיים. כן גם סברו, שהמדיניות הבריטית במזרח הקרוב יכולה להישען רק על ידידות הערבים אם רצוה לשמור על הבסיסים הבריטיים. הם לא הסתירו דעתם שהתמיכה בבית לאומי יהודי עשויה רק ליצור חייץ בין בריטניה והאומה הערבית.

ההתנגדות לבית הלאומי

פקידים אלה ראו חובה להפר את חששות הערבים ביחס לבית הלאומי היהודי. כבר בשנת 1920 פנה מושלה הצבאי השלישי של ארץ-ישראל, הגנרל לואיס בולס אל הערבים והניח את דעתם בדברים אלה: „אל דאגה, ידידי. בארץ-ישראל לא יקום לעולם שלטון יהודי. רק לבניה של הארץ זכות הבעלות עליה“. לעומת 400 שנים של שלטון עותומני, שהחניק כל ניצוץ של לאומנות ערבית, עודדו הבריטים את האוכלוסייה הערבית להפגין נגד הציונות. בימי השלטון הבריטי היו החגים הדתיים (כמו נבי מוסא) ביטוי להתנגדותם לרעיון הבית הלאומי. בנוכחות נציגי השלטון הבריטי קראו המפגינים לעשות שפטים ביהודים ובציונים הגוזלים את ארצם. אחרי ההפגנה הראשונה, גיגש מושלה של ירושלים, קולונל רונאלד סטורס למנהיגי ההמון, לחץ ידיהם והביע את אהדתו לשאיפות הערבים.

הידיעה על הצלחת ההפגנות בירושלים פשטה במהירות בארץ כולה ועוררה תסיסה אנטי-יהודית חריפה. בכל מקום הושמעו סיסמות, כמו: „הלאה יהודים!“, „ארץ-ישראל — לנו!“. כאשר הזהירו היהודים את השלטון שעידוד הפגנות פוליטיות עשוי להביא לידי פרעות, גילו הבריטים פני גלבים: „תחת שלטון בריטי, לא יפרצו פרעות. כאן לא רוסיה הצארית“. חששם של היהודים התאמת. בפסח 1920 התחולל הפוגרום בירושלים בסיסמה: „הממשלה אתנו, טבח ביהודים!“. עשרות יהודים נרצחו, נשים נאנסו, בתי כנסת נשרפו, רכוש יהודי רב נשדד. במקום לפעול נגד הפורעים העדיף השלטון הבריטי להסתער על מאמצי היהודים להגן על עצמם. עשרות חברי הגנה יהודית עם זאב זיבוינסקי בראש נאסרו ונשק יהודי הוחרם. זה היה יסוד המדיניות הבריטית בארץ-ישראל; כך התחילה וכך נמשכה עד לחיסול המנדט הבריטי ב-1948.

מלחמת הערבים ביהודים היתה — לדעתם — מוצדקת והם ראו חובה לעצמם לתמוך בה. ראשי השלטון תמכו בנסיגות התפרצות הערבים: בשנת 1921 וב-1929. בכל פעם כאשר חזון הבית הלאומי היהודי הראה סימני הצלחה, היו הערבים מגיבים מיד בפרעות, שהגיעו לשיא בשנת 1936, שהתחלו בהתנקשויות ביהודים, אך במרוצת הזמן הפכו למרידה נגד השלטון הבריטי. חגי אמין אל חוסייני, שהיה בינתיים למופתי של ירושלים ומנהיג הלאומנות הערבית, עמד בראש מעשי המרד. הוא פנה לעזרת גרמניה הנאצית ואיטליה הפאשיסטית וזעגה ביד רחבה. נשק שתי מדינות הציר זרם ארצה לידי הערבים בכמויות גדולות. מאחורי המופתי התייצבו התנועות הערביות הלאומניות בשאר ארצות ערב. או אימצה לה לונדון את מדיניות הפיוס המפורסמת. שעה שמדיניה ניסו לפייס את היטלר והחרישו נוכח תעלוליו באירופה, ניתן רמז לירושלים ולמיניסטריין המושבות לפתוח בפיוס הערבים כדי לרכוש את לבם לקראת מלחמת העולם השנייה, שנראתה כבר לרבים כבלתי-גמועת.

מארץ המנדט הבריטי למדינת ישראל

בשנת 1939 תקע מלקולם מקדונלד, שר המושבות הבריטי, את המסמר האחרון בארון-המתים בו עמדה בריטניה לקבור את התקוות הגדולות של הציונות. „הספר הלבן“ שהוציא שם קץ לכל רעיון הבית הלאומי; הוא צימצם את העלייה ארצה ל-75 אלף במשך 5 שנים, תוך הפסקתה הגמורה אחרי תקופה זאת, הוא אסר על מכירת קרקעות ליהודים ברוב חלקי הארץ והתחייב להקים „מדינה פלשתינאית“, שפירושה היה מדינה ערבית. אבל למרות מאמצי פיוס אלה הוכיחו הערבים עצמם כפויי-טובה ובגדו בבריטניה כאשר פרצה מלחמת העולם השנייה. חגי אמין אל חוסייני מצא מקלט בברלין ומשם זיהל את מרד העולם הערבי נגד בריטניה. ארצות ערב בגדו בגידה מתועבת במיטיביהם הבריטים. בן-הברית היחיד במזרח הקרוב נשאר בחמש שנות המלחמה, רק הישוב היהודי הקטן בארץ-ישראל. הערבים בגדו גם בדמוקרטיה והתגעגעו לחסות המשטרים הפאשיסטיים. אך-על-פירכּן

כשנסתיימה המלחמה והעולם ניצב נדהם נוכח ממדי השואה של יהודי אירופה, המשיכה בריטניה בקו הפיוס שלה לגבי הערבים.

אנגליה הבינה שהשנים הבאות תהיינה שנות השתחררות של עמים מעול הקולוניאליזם ולכן היא היתה מוכנה לעשות הכל כדי לספק שאיפות הערבים... בערבים שאיפות אלה, על חשבון היהודים. הבריטים חזרו לביצוע מדיניות הספר הלבן של מקדונלד כאילו בינתיים לא קרה דבר, כאילו לא נטבחו 6 מיליון יהודים, כאילו לא נשאר באירופה רבבות פליטי החרב הנאצית שהתדפקו על שערי ארץ-ישראל, כאילו לא עבר על העם היהודי הזעזוע הגדול ביותר בתולדותיו. הם היו מוכנים להסגיר שוב את הישוב בידי הרוב הערבי. אבל כאן, בפעם הראשונה מזה 30 שנה, קרה משהו בלתי צפוי: היהודים התחילו להתקומם נגד מזימות השלטון והרימו נגדו את נשקם. על סגירת שערי הארץ, השיבו בזרם העפלה אדיר. בארץ עצמה הפכו מעוזי השלטון מטרה להתנקשויות שלא ידעו רחמים. היהודים הכריזו שלא יותרו על זכותם לחיים עצמאיים במולדת אבותיהם. הם תבעו מדינה יהודית.

המדינה נולדה ב־14 במאי 1948, 16 שעות לפני שהנציב העליון הבריטי האחרון הפליג מחופי ארץ-ישראל על מנת לא לשוב. עמו הפליגו אלפי שוטרים, חיילים ופקידים שלא האמינו כי 600 אלף יהודים יוכלו לעמוד מול שבע מדינות ערב מצויידות במיטב הנשק המודרני, עשירות בצבא, בחילות אוויר ובטנקים.

חלפה רק שנה אחת והדגל הבריטי התחיל להתנוסס שוב בארץ-המנדט, הפעם על בנין שגרירות בריטניה אחרי שהכירה במדינת ישראל. הציבור הבריטי נדהם מהצלחתם של היהודים. לא רק שניצחו במלחמה את הערבים, אלא גם הצליחו להקים ממסלה דימוקראטית, קלטו מיליוני אחים ועשו גדולות בפיתוח הארץ במלחמה במדבר. בציבור הבריטי התחילו הרהורי חרטה. בין אלה שעוקבים בענין יוצא מגדר הרגיל אחרי המתרחש בישראל, נמצאים אותם הבריטים ששירתו פעם כאן. הם התחילו לבוא לביקורים הנה, להיזכר בעבר, ולתהות על התמורות שחלו בארץ. ענין רב בפגישות עם הבריטים האלה, בדעותיהם וברשמיהם.

הלום ושברו

סידני מודי הוא בן 78. הוא בא לבקר בישראל עם אשתו ושניהם הירבו לטייל בערי הארץ ובמושבותיה. בטבריה בילו שעות ארוכות על שפת הכנרת; בצפת שוטטו בחצר הסראיה העתיקה ובין בניני בית בוסל; בירושלים באו למושבה הגרמנית ולקסמון ומצפה אבוטור השקיפו על העיר העתיקה; בבאר שבע עמדו מהוררים ליד בית הקברות הבריטי במבואת העיר.

תקופת-חיים של 46 שנים התקפלה במחשבות שחלפו באותם רגעים במוחו של סידני מודי, המושל הצבאי הבריטי הראשון של צפת בשנת-1918 וכעבור מספר שנים — המזכיר הראשי של ממשלת פלשתינה המנדטורית ואף ממלא מקום הנציב העליון בתקופות מסויימות. 22 שנים שירת מודי בארץ הזאת, הכיר מאין כמוהו את מנהגיה, מנהיגיה, דרכיה ובעיותיה. לכן כל אתר ואתר כאן, כל פגישה מקרית, עוררו בו מכול זכרונות מתקופה מאושרת מאד של חייו. כאשר ניגש אליו, עת ששוטט בחצר בית החולים הסקוטי בטבריה. יהודי כסוף-שער שחיבקו בהתרגשות בהציגו עצמו כאחד מראשוני השוטרים היהודים בגליל שגוייסו על ידי מודי לפני 46 שנים, נזכר האורח הבריטי בסיוורים שערך על סוס בין הרי הגליל כשלימינו רוכב אותו שוטר. אז היו בגליל 14 ישובים יהודים ו־62 כפרים ערבים ומטרת הסיוורים היתה להטביע בתודעת התושבים כי במקום השלטון הטורקי הרקוב, פורש עכשיו עליהם את כנפיו שלטון אירופי נאור.

„מאז פשט הגליל צורה ולבש צורה, ופניו נשתנו עד לבלי היכר“, אומר לי מודי שאינו מתבייש להודות כי מאז עבר ב־1948 לפנסיה, אחרי 30 שנות שירות קולוניאלי, הוא נמשך לישראל בכוח סמוי. המושל לשעבר של צפת הגר עתה-בסקוטלנד, שם הוא עוסק

ביגדול תות שדה ותות פטל, אוהב גוף זה, שמש זאת ואת הארץ אליה בא לראשונה אחרי גמר חוק לימודיו באוקספורד ואחרי שירות בחזית צרפת במלחמת העולם הראשונה. מגעו הראשון עם המזרח הקרוב היה בשנת 1915, כאשר מטעמי בריאות הועבר לשירות צבאי במצרים. עם הגנרל אלגבי עשה את הדרך מתעלת סואץ והשתתף בציבוש באר-שבט, שהיתה אז עירייה נידחת. את תפילת חג המולד של 1917 ערך בבית לחם. מאז נשאר בארץ-ישראל, בשירות ממשלתי רצוף. לצפת, הגיע מטבריה אחרי רכיבה על סוס במשך 6 שעות; "צפת היתה וגשאה פנינת הגליל ואין תימה שהנציב העליון הראשון, סיר הרברט סמואל, היה נמשך לעיר זו כשהיה מתפנה מטרדותיו בירושלים".

מתופשתו הראשונה באנגליה חזר מודי עם רעייתו הצעירה, בתו של מי שהיה לפני מלחמת העולם הראשונה ראש המיסיון הסקוטי בטבריה. עתה ליוותה אותו רעייתו במסעו לארץ בה נולדו 3 בנותיהם.

מצפת הועבר מודי בשנת 1924 לתפקיד מושל נפת רמלה. את הישגו הגדול ברמלה הוא רואה בסלילת קטע של הכביש לירושלים הקיים עד היום.

אחרי שירות ברמלה, באו 15 שנות שירות במזכירות הראשית של הממשלה בירושלים בה היה מודי כפוף למעצבי המדיניות הבריטית בעולם הערבי: סיר גילברט קלייטון, סיר מארק יאנג, סיר ג'ורג' סיימס, סיר הארי לוק, באוגוסט 1929, כאשר פרצו בירושלים מהומות נגד יהודים, היה מודי הפקיד הבריטי השני במעלה בממשלה. הנציב העליון, סיר ג'והן צ'נסלור, נמצא בחופשת-מולדת, וכאשר ההמון הערבי המוסת יצא מתפילה במיסגד עומר והסתער על יהודים, איבד מ. מ. הנציב מר הארי לוק את עשתונותיו בגלל העדר צבא וכוח משטרה מספיק. אותו יום חרוט בזכרונו של מודי: "המון ערבי התאסף לפני בנין המזכירות הראשית של הממשלה. מכיוון הבתים היהודיים בסביבה נשמעו צעקות. החלטתי להביא למקום את המופתי, תג' אמין אל חוסייני, ולבקשו להשקט את הרוחות. שכנעתי את המופתי לבוא אתי אך כאשר באנו לשער שכס והמופתי ניסה לדבר אל ההמון, לא נשמע לו איש. הכל צרחו ונופפו במקלות. אז יעצתי ללוק שיוציק צבא ממצרים. למחרת, בשבת, הגיעו שני מטוסים, ובכל אחד 25 חיילים. רק ביום ב' הגיע גודד שלם ברכבת". מודי מספר כיצד הוחלט בשנת 1937 לאסור את המופתי בגלל אירגון המרד הערבי והתחברות אל גרמניה ואיטליה, אבל המופתי נמלט אז בלבוש אשה. "הוא היה במיסגד, המקום הוקף אך משום מה לא נשמרה אחת היציאות מרוב ערבוביה והוא נמלט דרכה". אחרי פרוץ מלחמת העולם השנייה, הועבר מודי למאריציוס כממלא מקום המושל הכללי של האי. בתקופת שירותו שם הפך האי מקלט לאלפי המפעילים היהודים שהבריטים אסרו על כניסתם לארץ-ישראל.

בסכמו את הרשמים מביקורו בישראל, אמר מודי: "בשוטטי כאן, וביחוד בגליל ובירושלים, המוכרים לי כישובי מולדתי, אינני מתרגש ממגע עם המקומות הקדושים. ההתרגשות באה עלי מהמגע עם הגוף, ההרים והעמקים נשאר כפי שהיו ורק כוסו אנשים חדשים וישובים חדשים. טוב לשוטט שוב בתוך הערים הישנות ולהיזכר באותם הימים ולהיזכח שזוכרים אותי לטובה". אם להיות גלוי-לב, לא העליתי על דעתי אפשרות כזאת. בדיוק כפי שלא האמינו בכך היהודים עצמם, ובינינו לבין עצמנו, פחות מכולם האמינו בכך ציונים דגולים רבים. את מימרתו של וייצמן על "ארץ-ישראל יהודית כשם שאנגליה היא אנגלית", קיבלו היהודים כסיסמה מרתקת, אחת מגי רבות שרווחו אז בין הציבור היהודי. עלי השפיע סיר הרברט סמואל, יהודי גדול ובריטי גדול, שהאמין בבית לאומי בתוך ארץ-ישראל בה יחיו שני העמים בשלום, למען קידומה והחייאת האידיאלים הנשגבים של התנ"ך". אלאן בריגס היה בן 18 כאשר התגייס באנגליה למשטרת פלשתינה. הוא בא הנה ב-1945 ונשאר עד סיום המנדט הבריטי. הוא שירת בירושלים, בכפר ויתקין ותל-אביב. בריגס שימש שומרי-ראש לחברי הוועדה האנגלו-אמריקאית שחיפשה דרכים לפתרון הבעיה הארץ-ישראלית; ליווה את ריצ'ארד קרוסמן כאשר זה יצא לפגישה עם פרוץ וייצמן

ברחובות; נמנה עם צוות מכוניות משורינות שסיירו בתל-אביב ימים ולילות בעיצומה של מלחמת המחתרת היהודית נגד השלטון המנדטורי. מזה שנים רצה בריגס לבקר במדינת ישראל ולראות מה השתנה מאז עזבה. אהוד בר-יהודה, מזכיר ארגון השוטרים היהודים מתקופת המנדט בישראל, קרא ברבעון אירגון השוטרים הבריטיים ששירתו במשטרת פלשתינה, כי בריגס מתעתד לבוא והזמינו להתארח בביתו ברמת-גן.

„אירופה, אירופה!“

כאשר ירד בריגס מן המטוס ונפגש עם בריהודה, היו המלים הראשונות של האורח: „אני זוכר הכל כאילו עזבתי את הארץ רק אתמול“. בדרך לרמת-גן זיהה כל קטע של כביש, כל ישוב ישן. כאשר בא למחרת לתל אביב לא נוקק למורה דרך. רחובותיה של תל אביב עדיין נהירים לו מאד. הוא הלך לראות את הבית בו התגורר והופתע להיווכח כי כיום שוכן בו המטה הארצי של משטרת ישראל. הוא הלך לחפש בית-קפה קטן ברחוב מקווה ישראל בו היה רגיל ללגום משקה. בית-הקפה ניצב עדיין במקומו אלא שבעליו התחלפו. מתל אביב נסע בריגס לירושלים, סייר בכיכר ציון, בא למגרש הרוסים, מצא שכאן השתנה מעט, עבר לאורך רחוב סט. ז'וליאן, מלון המלך דוד ובגין הצעירים הנוצרים לא השתנו בעיניו כלל.

נפגשתי עם בריגס בבית-קפה בתל אביב, במסיבה שערכו לו חבריו היהודים לשעבר. במסיבה הועלו זכרונות, הוזכר החי משותף, הרפתקאות, מאורעות. בריגס הביט משתאה בהמונים שורמו ברחוב התל אביבי השוקק, ושרק המיעוט מבין אלה שעוברים בו זוכר עדיין את המנדט הבריטי ואת המשוריינים שבהם התרוצץ כאן, ומילמל: „הרי זאת אירופה, במדינת ישראל“.

אפתעות דניאל דיי

לפני 21 שנים היה דניאל דיי ממונה על הבולשת במשטרת תל אביב והוא היה מופקד על הלחימה בטרור. אחד מתפקידיו היה ללכוד את אנשי האירגון הצבאי הלאומי שפתח אותו זמן במרד נגד השלטון הבריטי. באחד הלילות הנאים של אביב 1944, הקיף דיי בראש יחידת שוטרים מזויינים את הבית ברחוב מרכז בעלי מלאכה 6 בתל אביב, נכנס לדירת משפחת אפרים זלמן דרונר ושאל לצבי הבן השני בין ארבעה בניו של מר דרונר. דיי החזיק בידיו פנס-כיס, לחגורותו היה צמוד אקדה. מאחוריו ניראו שוטרים בריטיים חמושים בתת-מקלעים. דיי פקד על צבי דרונר להתלבש ולבוא עמו. צבי, סטודנט למשפטים, חיבק את רעייתו, שנישא לה חמישה ימים קודם לכן, ונפרד מהוריו ואחיו. בתוך הוכנס למכונית-משטרה בלי שיעלה אותו רגע על הדעת כי לא יראה עוד לעולם את אביו ואת אחיו, יחיאל, ואילו את אמו, רעייתו ושני אחיו האחרים — יזכה לראות שוב רק כעבור ארבע שנים.

דיי הביא את דרונר למטה משטרת תל אביב ברחוב השחר, שם לקחו מן העציר חפציו האישיים. מתל אביב הועבר דרונר למאסר קצר במשטרת בית-דגון עד שהוצאה נגדו פקודת מעצר אדמיניסטרטיבי והוא נשלח לבית הסוהר המרכזי בעכו. אחרי שבועות של מעצר בעכו הועברו צבי דרונר ופעילים אחרים של אצ"ל למחנה המעצר בלטרון. לילה אחד הובאו, כבולים איש לרעהו, דרונר ועוד 250 חשודים בפעולות טרור, לשדה התעופה בלוד, הוכנסו למטוסים צבאיים בריטיים והועברו למעצר באריתריאה. אחרי אריתריאה באו שנות מעצר בסודן ובקניה. הם שוחררו רק אחרי הקמת מדינת ישראל.

באחד הימים נודע לי כי דניאל דיי הגיע לביקור בישראל ואז עלה בדעתי רעיון נוסף להפגישו עם דרונר שהיה ב-1944 ראש שירות המודיעין של אצ"ל וכיום הוא עורך-דין מצליח בתל אביב. דרונר נתן מיד הסכמתו לפגישה והציע לקיים אותה בדירתו. כשבאתי

לדיי, למלוגו, והעליתי בפניו את הרעיון, נראה ברצו הראשון נבוך, אך גילה רוח ספורטיבית מופתית בהסכימו לבלות ערב אצל אדם שחייב לנטור לו סינה על ששיבר את חייו. אותו ערב הקישו דיי ודרונר כוסות לסימן ידידות. הם לחצו ידיים ומדדו במבטי סקרנות איש רעהו. דיי לחץ ממושכות את ידה של חנה דרונר, כיום אם לשלושה ילדים, כאשר היא אמרה לו: „אני זוכרת אותך יפה כיצד ניצבת בחדרנו והמתנת לצבי. אני זוכרת כיצד היית בא אלינו בשבועות הבאים ושאל היכן גיסי יחיאל“.

היתה זאת פגישה משובצת זכרונות וגילויים. שעה רדפה שעה ודיי ודרונר לא פסקו מלהעלות זכרונות. אולם אפתעתו הגדולה של הבריטי היתה כאשר באה התשובה לשאלתו על אחיו של דרונר, יחיאל, שחיפשו ימים רבים ללא הצלחה. הוא שמע בפעם הראשונה נוסח חדש של פרשת דב רוזנבאום, טכנאי בן 24 שנעצר בדצמבר 1946 עם שני חברים כשברשותם סצנות, תח"מקלע, שני אקדחים ושוסים. היה זה בלילה בו הולקו על ידי אצ"ל קציני צבא בריטיים כתגובה על עונש-מלקות שפסק שופט בריטי לאיש אצ"ל עצור. דב רוזנבאום ושני חבריו נידונו למוות והוצאו להורג באפריל 1947. בכל שעות החקירה אחרי המעצר טען רוזנבאום כי הוא גלמוד אין לו קרובים. לפני הוצאתו להורג לא בא איש להיפרד ממנו. שום קרוב לא השתתף בהלווייתו בצפת.

אותו ערב שמע דיי כי דב רוזנבאום לא היה אלא יחיאל דרונר, אחיו הצעיר של צבי דרונר שדיי חיפש אחריו בלהיטות כזאת. יחיאל לא גילה את זיהותו האמיתית כדי לא לגרום צרות למשפחתו, ובעיקר כדי לא להפריע במאמצים שנעשו לשחרר את צבי ממעצרו באפריקה. חרשים אחדים אחרי תלייתו של יחיאל, נשבר לבו של האב והוא נפטר מרוב צער. בהמשך הערב זכה דיי באפתעה נוספת משנדע לו כי אחד הגידונים למוות בפריצת בית הסוהר בעכו (מאי 1947), הוא אחיה של חנה דרונר וגיטו של צבי, מנחם אוסטרוביץ'. הוא ניגב אגלי זיעה ממצחו והזכיר נשכחות:

„שוטרים בריטיים לא מעטים רכשו אהדה ל„הגנה“, אבל לא היה ביניהם איש שאהד את אצ"ל ועל אחת כמה וכמה — לא את לחי“. תחת פיקודי עמד צוות של בלשים יהודים...“.

דרונר: עשרה במספר.

דיי: בדיוק. אני רואה שהיית בקי בדרכי עבודתי. היו בהם שוטרים שעליהם ידעתי כי הם אנשי „ההגנה“, היו בהם שחשתי כי הם משתפים פעולה עם אצ"ל. בהתאם להרכב זה הייתי משתמש בהם לתפקיד. אלה שחשבתי לאוהדי אצ"ל, הייתי מכניס בסוד הפעולות נגד „ההגנה“, ובאנשי „ההגנה“ הייתי משתמש בפעולות נגד אצ"ל.

דרונר: לאנשים שלי שעבדו תחת פיקודך במשרדה היה מפתח לכספת של הניירות הסודיים שלך. מהם נודע לנו, למשל, כי איש אצ"ל ואקסמאן הוא סוכן הבולשת.

דיי: אלי הטוב! ואקסמאן היה אמנם סוכן שלנו, אבל אני מוכרח לציין שבדרך-כלל לא היו לכם הרבה פרובוקאטורים, אך לא תמיד דייתם בידיעותיכם. סבלתם גם מהזיות וחשדות-שוא.

דרונר: אז, כאשר לחמת בנו, האם האמנת כי תקום מדינה יהודית?

דיי: אהיה גלוי-לב: ידעתי כי אירגוני המחתרת היהודיים מורכבים מלוחמים אמיצים. ידעתי גם שיש נשק בלתי-חוקי בכמויות נכבדות. אבל לא האמנתי שמול שבע מדינות ערב, מצויידות במיטב הנשק, עשירות בצבא מאומן ובעזרת מדריכים זרים, יוכל להחזיק מעמד האימון המחתרתי של היהודים.

דרונר: האם נכון שהיו בכם אנשים שהאמינו כי היהודים יאלצו בסופו של דבר להתחנן בפני הבריטים לחזור ולהציל את הישוב היהודי?

דיי: אינני סבור שהיו כאלה. היכרנו את היהודים היטב וידענו שהגאווה הלאומית תניא אותם מכך. כאשר חזרתי לאנגליה ונסתיימה ההפוגה השנייה, הייתי משוכנע כי מדינת ישראל היא עובדה שאין לשנותה.

פסיפס-ישראלי

לקט רשמי תרבות, מדע,
חברה והווי במדינת ישראל

● סידרת תצלומי מצבות יהודיות

בפולין היו את גולת הכותרת של תערוכת מצבות מבתי קברות יהודיים בפולין שנערכה במוזיאון האתנולוגי בחיפה. שאר המוצגים היו הדפסי-אבן אמנותיים של מצבות מבית הקברות היהודי בשידלובצה. "אלה הן ליתוגראפיות מעודנות המזכירות בטכניקה שלהן את אמנות סין העתיקה", מוסרת רחל אנגל, מבקרת האמנות של "מעריב", "והן הותקנו בידי שני אמנים צעירים בני פולין (לא יהודים) יאצק אנטוני זילינסקי ורעייתו לוציאנה קרקובסקה, שחורבן בתי הקברות היהודיים בפולין זיעזע את לבם. שרידי בתי הקברות היהודיים הפזורים על פני אדמת פולין מעוררים בנו עד היום רגשי התפעלות ואימה כאחד", אמרו, "התפעלות מהדר היצירה האמנותית העממית שאנו מגלים בהן, ואימה, שהרי הן מצבות של עולם שאיננו עוד. לפני שנים מועטות בלבד עדיין היו מצבות שהוקמו בתוך עולם חי, בתרבות חיה".

● כ־400 שנה מלאו לא מכבר לנסיון הראשון לחדש ישוב עברי מאורגן, ממלכתי, בארץ ישראל באיזור טבריה, ביזמת דון יוסף נשיא וקרובתו אצילת־רוח דונה גראסיה מנדט אשר נמנו אנו אחרי בריחתם מספרד ופורטוגל, עם צמרת הממשלה העות'ומנית. על כך שוחח מר קדיש לוז יושב ראש הכנסת, שביקש להסיח את דעת ציריה הנרגשים של הכנסת שדמתה למרקחה כשעורך מגין קולות על... מלוח חובה לטלפון!...

● עדת הקראים בישראל פנתה בכתב לראש הממשלה, לשרי הממשלה ולכל חברי הכנסת בתביעה לפעולה דחופה כדי לכלול את העדה במסגרת החוק הישראלי. ראשי העדה גם ערכו מסיבת עיתונאים בענין זה. הם הסבירו כי בעוד שהחוק קובע כי כל אזרח רשאי לעשות את עבודת אלוהים ואת הפולחן כרצונו

אין החוק מכיר כלל בעדת הקראים. אנו יהודים ורואים את עצמנו שייכים לעם היהודי" הצהיר מזכיר העדה, מר חיים לוי, "אולם איננו משתייכים ליהדות הרבנית ובמדינת ישראל מוכרים המוסדות הרבניים בלבד". בהמשך דבריו הסביר כי לעדה הקראית בתי דין משלה וכללים המסתמכים על התורה. אמנם קיים סטאטוס-קוו לפיו רושם משרד הפנים נישואין וגירושין הנערכים ע"י בתי הדין הקראיים, אולם אין לבתי דין אלה כל בסיס חוקי, ואין להם אפשרות להוציא לפועל את החלטותיהם. בתי הדין (ה"רבניים") דוחים כל פסק והחלטה שלהם ואינם מכירים בתוקף נישואין וכל סדרי אישות שהם עורכים. "העדה הקראית אינה רוצה להתפלג מעם ישראל" קרא בהתרגשות המזכיר, "אולם כפי שקיימים מנהגי אשכנז ומנהג ספרד, יהודים רפורמים ויהודים תימנים, כך אנו מבקשים כי המדינה תכיר בכת קראית במסגרת העם היהודי. אחדות יהודית אין פירושה אחדות עבודת הקודש".

בני העדה הקראית בישראל מונים כ־8000 נפש, והם מרוכזים ברמלה, אשדוד, אופקים ובאר שבע.

● שינוי ערכים בהוראת

התחביר העברי מבשרת עבודת המחקר בבלשנות של ד"ר עוזי ארנן המשמש זה זמן רב מרצה בחוג ללשון עברית באוניברסיטה בירושלים. "הצירופים השימניים בלשון הספרות העברית החזושה, ביחוד עפ"י הפרוזה של ח. נ. ביאליק" היא שם החיבור שזיכהו בתואר ד"ר לפילוסופיה בטכס שנערך באוניברסיטה העברית. ד"ר ארנן הושפע במחקרו בעיקר מספרו של החוקר הגודע נועם חומסקי על המיבנים התחביריים (שיצא לאור ב־1956 באנגלית) ועורר מהפיכה בגישת החוקרים לתחביר המודרני. פרופ' חומסקי, המרצה במכון הטכנולוגי במאסצ'וסטס הראה כי על פי

היערכות הכוחות אשר היו צריכים לעלות על ירושלים הופתעו לדעת עד כמה מדייקים הערבים בפגיעותיהם ביחידות העבריות. זטלר קרא לסטודנטים לתבוע הקמת ועדת חקירה. הוא אמר כי עצם העובדה שהעומדים ליד הגה המדינה לא רצו לכבוש את ירושלים נעוצה בכך שאינם מרגישים אדנות על הארץ הזו.

מפקד אצ"ל במחוז ירושלים, מר מרדכי רענן הסביר את חוסר הרצון של ראשי המדינה לפעול בירושלים בכך כי סוכם מראש עם השלטונות הירדניים שירושלים יחד עם חלקים אחרים של הארץ ובכללם גוש עציון (!) יהוו חלק מירדן. „אם כך” — שאל רענן — „אם כבר סוכם שירושלים לא תהיה עברית מדוע יש להילחם עליה?” ... באשר ל„פעולה” שנעשתה לכבוש את העיר אמר רענן כי היתה זו פעולה למראית־עין; וכאן סייע לרענן איש ה„הגנה” באמרו כי מצא מברק מאותם הימים אשר נשלח מתל־אביב לשאלתיאל ואשר בו נקרא שאלתיאל לבצע פעולה למראית־עין „אשר תשתיק את ההתמרמרות שקמה נוכח חוסר המעש בירושלים”.

אחד הנוכחים, מר א. שטרנברג, מן המחלקה להיסטוריה ישראלית ב„בר אילן” שנלחם בגוש עציון, קם ואמר: „באותה תקופה קיבלנו הוראות מטופשות, סותרות ומבולבלות מדוד שאלתיאל” ...

הוא סיפר שלא אחת נרמז לאנשי גוש עציון שכדאי להם להיכנע או לעזוב את הגוש, אף הוצע להם המקום אחר להתיישבות ...

דברי מפקדי שלושת הארגונים השאירו רושם עז על הנוכחים שישבו זרוכים במשך שלוש שעות.

מאות מתלמידי אוניברסיטת בראילן חתמו על עצומה הקוראת לממשלה לחקור בדבר והקוראת לסטודנטים מאוניברסיטאות אחרות לשתף פעולה בכך. „אי אפשר — אמר מר צבי שולדינר, מראשי הסתדרות הסטודנטים — „שאנו, אשר רבים מאתנו הם מורים בהווה, לא נדע את נסיבות נפילתה של בירת ישראל!”

הגישה שרווחה עד כה בחקר הדקדוק אין אפשרות לנתח ולהסביר הרבה את מהות התופעות התחביריות. ד"ר ארנן חוקר בעבודתו בחריפות את שיטת הוראת הדקדוק והתחביר הנהוגה כיום במדינת ישראל וטוען כי היא משולה להוראת החימיה על פי מושגי ימי הביניים. לטענתו מוטלת האשמה על המורים שהם שמרניים בדרך כלל וגאמנים לשיטות ההוראה אותן למדו בעצמם לפני עשרות בשנים. עבודת ד"ר ארנן פורסמה בחלקה אנגלית, ועם פירסומה במהדורה עברית מקוה ד"ר ארנן להשפיע באמצעותה על התפתחות התחביר העברי והוראתו לפי שיטתו החדשה אותה הנהיג זה מכבר בחוג לבלשנות באוניברסיטה בירושלים.

● **„מדוע לא שוחררה העיר העתיקה? — פשוט לא רצו לשחררה! ...”** אמר מר משה רוסנק מפקד ההגנה בירושלים העתיקה בסימפוזיון אשר אורגן ע"י הסתדרות הסטודנטים באוניברסיטת בראילן. הסימפוזיון נערך בהשתתפות מפקדי ה„הגנה”, האצ"ל והלח"י בירושלים, ושלשתם ניסו להשיב על השאלה מפני מה לא שוחררה העיר העתיקה. מר רוסנק שהיה הראשון שנשא דבריו באמרו בהתרגשות כי „אין זה קשה לענות על השאלה” והוסיף כי „עליה יוכלו להשיב בהרחבה אך ורק שני אנשים: בן גוריון ומשה שרת המנוח”. מר רוסנק גילה בפני הנוכחים כי לאחר שוך הקרבות פנה אל גופים שונים שיחקרו את נסיבות נפילת העיר אך שום גוף לא הסכים לכך. „לא נקראתי לדוח ואיש לא שאלני כל שאלות”. הוא סיפר כי לאחר הקרבות חיפש בארכיון הצבאי אחר מיסמכים בקשר לירושלים. אולם מיסמכים צבאיים של ממש לא מצא. נאמר לו כי מיסמכים אלה הם בבית דוד שאלתיאל מפקד מחוז ירושלים דאז. „מאד מתמיה הדבר”, אמר רוסנק, „מיסמכים על אספקת נעלים ובגדים נמצאו בארכיון אולם מיסמכים הקשורים בענינים צבאיים נמצאו בבית שאלתיאל ...”

מר יהושע זטלר, מפקד לח"י בירושלים, השמיע דברים חמורים. הוא ציין כי בשעת

מחודש לחודש

ובזמן שרוב המשקיפים סבורים, כי ברית המועצות מעוניינת בשלום וב- יציבות במזרח הקרוב ורוצה בתמיכת ישראל בהשקפתה על מניעת צידום של הגרמנים בחיל- "נאטו" בנושק אטומי.

יתר על כן, "ז'ן אפריק" ומקורות ערביים ומוסלמיים שונים בישרו לנו זה לא כבר, כי אחד הגורמים למתינות הערבית בועידת קאזאבלאנקה האחרונה היה הרושם הברור שקיבל נאצר בזמן ביקורו המאכזב במוסקבה, שאין הרור סים מעוניינים כל עיקר להסתבך בסכסוך ערבי-ישראלי מזויין, או לעודד סכסוך כזה. אחד ממקורביו של נאצר אמר לכתב "לה מונד" הפריסאי, שהעולם הערבי "צריך לחדול מלהיות מהופנט על ידי בעיית פלשתינא. הטעונה בדיקה ופתרון במסגרת רחבה של הכוחות הבינלאומיים".

אפילו מזכיר מפלגת "אל בעת" הסורית, הקיצונית ביותר בהשקפותיה לגבי היחס לישראל ודחיפות התכניות להטית מי הירדן, הכריז בקאזא- בלאנקה: "אין אנו סבורים, כי סכסוך מזויין עם ישראל אפשרי או רצוי בעתיד הקרוב, ואין לדעת אם בעתיד הרחוק יותר תיפתר שאלה זו בכוח או לא, משום שיש להתחשב בשינויים שיחולו בעולם וגם בישראל". ואין תימה, שנציג ארץ כמארוקו הבליט, כי "בעיית ארצות ערב אינה השמדת מדינת ישראל, כי אם הרתעתה מתוק- פנות כלפי מדינות ערב". הכרזות לאה ודומות להן באו במידה רבה כתוצאה מן העובדה שתכניות נאצר להישען על פקין נתבטלו בשל הלקח שלמד בתימן, בשל קבלת הפנים הצוננת שנתערכה לו במוסקבה ובשל הסכנות הקשות הנשקפות לו וליציבות משטרו מבית. אבל גם אם יהא זה נכון לומר, כי מוסקבה השפיעה על נאצר השפעה מרגעת ומגבירה מתינות, אין ללמוד מכאן ביחס לעמדת מוסקבה לגבי המאבק הערבי הפוליטי נגד ישראל, כל שכן — לגבי המאבק נגד

נוסח ישן

אותו תיקון לתיקון שהציע נציג ברית המועצות על בימת או"ם בנוגע להסכם הבינלאומי לביטול כל הפלייה גזעית, הסכם שהוצע על-ידי ארצות הברית ובראזיל בועדה לזכויות האדם של האומות המאוחדות, ושבו השתמש נציג ברית-המועצות בנוסח הזול וה- מחפיר של הערבים, הכורך באציומ, ג'אר-נאציומ ואנטישמיות ומגנה אותם ביחד — יש לראות בו יותר מהזדהות טכסית גרידא עם מדינות ערב לשם הפקת רווחים מדיניים בזירה הבינ- לאומית. הרושם הוא, כי זוהי התשובה להאשמות המבוססות של ישראל, כי ברית המועצות לא השתחררה בכמה שטחים מן חרפת האנטישמיות, וכי קיפוחו של המיעוט היהודי בארץ ו- מבחינה דתית, לשונית ותרבותית נמשך והולך, על אף התקוות המתער- ררות מוזמן לזמן, כי יחול שינוי כלשהו לטובה בתחום זה.

עצם השימוש בנוסח הישן מן הימים הגרועים ביותר של התעמולה הסטא- לינאית והכרושצ'באית כאחד — ובנידון זה לא נבדל כרושצ'ב הרבה מסטאלין — וההירתמות הסוביטית המחודשת בעגלת הקטיגוריה הערבית נגד הציונות מראה, שלא זו בלבד שלא נוח להם לחברי המשלחת הסוביטית להצביע בעד התיקון להחלטה, שהוצע בשבוע שעבר על ידי נציג ארצות הברית פ. וויליס ושקרא ל"גינוי האנ- טישמיות ולנקיטת פעולה נאותה לשם עקירתה המהירה", אלא שהם מוכנים להצטרף בגלוי לצד המרוקן את ההח- לטה מתוכנה ומסלף את כוונות ההסכם על ביטול כל הפלייה גזעית ומגמותיו העיקריות. צעד כזה לא נעשה בלי הוראות ממוסקבה, והוראות כאלה יש בהן לא רק כדי להפתיע אלא גם כדי להדאיג.

שהרי הצעד בא דווקא בזמן שנתרבו בו המתנבאים להפשרת הקור ביחסים בין ברית המועצות וארצות הברית, למרות התקלה של המלחמה בוייטנאם,

בגבולות ארצו, מעידות לא רק שאז הרות ישראל השפיעו כראוי אלא שהמלך חוסיין מבין, כי פעולות „אל פאתח“ מסכנות את עצם שלטונו בממלכת הירדן, הואיל והן מקימות בה שני מחנות עוינים — מתנה נאמני בית המלוכה ומחנה הפלשתינאים, פליטים ושאינם פליטים, השואפים לסבכו במלחמה עם ישראל, בעל נרחו ושלא בטובתו.

חוסיין החליט איפוא לפעול אחרי 25 מעשי-טירור של „אל פאתח“ בגבולות ישראל, שמבצעים באו מעבר הירדן. החמור שבהם היה הנסיון לפוצץ בית-מגורים על יושביו במושב זנוח, אולם, מארגני הטירור יודעים, כי בעבר הירדן מרוכז מספר הפליטים הערבים הרב ביותר ולא קשה להסיתם לפעולה נגד ישראל ועוד יותר — נגד חוסיין עצמו. ואש ארגון „אל פאתח“ הכריז בבירות, כי כוונתו של האירגון היא להביא לידי פעולות-תגמול ישראליות ולסבך את מדינות ערב בסכסוך צבאי עם ישראל על ידי שרשרת של פעולות איבה ופעולות-נגד. ראש ממשלת ישראל אמר, כי הממשלה תשפוט ותחליט לפי מעשיו של חוסיין ולא רק לפי הכרוזותיו. אך חוסיין כבר הודה, בשיחות עם דיפלומטים זרים, כי יזכוי חתירות „אל פאתח“ בארצו לא יהיה מן הקלות ויצריך זמן ממושך. באיזו מידה יתקיימו מזימות ראשי „אל פאתח“? דבר זה תלוי לא רק ביעילות פעולותיהם, שלא היתה רבה ביותר בעבר, אלא גם בשינוי עמדה של אנשי מפלגת „אל-בעת“ בסוריה, ששימשו בעבר ראשי המניעים לפעולות אלו ומפתחי בסיסיהן. הצהרת מזכיר-המפלגה בוועידת קאזבלאנקה (ראה לעיל) מעידה לכאורה, כי גם סוריה לא תהא מעוניינת בסכסוך צבאי גלוי עם ישראל בשלב זה של המצב הבינ-לואמי.

פורקן לנאצר

מיניו של מוחי א-דין, איש שירותי הבטחון המצריים לשעבר לראש-ממשלה; המצריים והטוהורים בצבא ובבולשת וכן גילויי הקשר של האחים המוסלמים ושל הפלג הקומוניסטי הפרוסיני במצריים — מעידים כי עוד לא היו ימים קשים כימים האלה לנאצר במצריים. הם מעידים גם כן,

הפליית זכויות היהודים ברוסיה. צחצוח חרבות לחוד וצחצוחי לשון לחוד. בעיית היחסים עם ישראל לחוד והש-מצת הציונות על בימת האו"ם לחוד.

כשורות שנת-כרו

כמה ישועות ונחמות שהתבשרנו עליהן קודם מרוסיה, כגון: ובשורה שמסר וורגליס לכתב ישראלי שביקר אצלו במוסקבה, כי בקרוב יצא ב-מוסקבה עתון יומי באידיש, הוכחשו על ידי וורגליס עצמו עם ביקורו במונטיווידאו כעניין של „אי הבנה“. יחס אי האמון לכל השמועות בנידון זה בקרב יהודי ברית המועצות (אחד מהם התבטא: „אילו אמרו לי מחר, שרכבת מוליכה לאודיסה את כל הרוצה לעלות לישראל לא הייתי הולך, שכן הייתי חושד שהרכבת תוליך לבירו-בידג'אן...“) אף הוא מעיד כמאה עדים, שההפשרה הגדולה בעניין האנטישמיות עדיין לא באה, למרות מה שכבר הותר לנגן בקונצרט מוסקבאי את היצירה המוסיקלית של שוסטאקוביץ ל„באבי יאר“ של יבטושנקו.

אנו רואים איפוא, כי סוגיה זו, ששמה: מצבה ועתידה של יהדות רוסיה בתנאי המשטר הקיים בברית המועצות, מוסיפה להיות חמורה כשהיתה, אף אם נמצא עדיין פקיד בכיר יהודי אחד ויחיד (בנימין דימשיץ) במנגנון השלטון.

פקיד בכיר יהודי אחד ויחיד בצמרת השלטון לא היה מוגדר כ„התבלטות יהודית יתרה“ אפילו על ידי כרושצ'ב שתלה, בימי זוהר שלטונו, את כל התקלות שאירעו בארצות מזרח-אירופה, ואת המרידות בהונגריה וב-פולין ב„ריבוי האברמוביציים“ במנגנון השלטון בארצות ההן, כפי שהסביר למנהיגים המקומיים בשנת 1956. אמנם, קוסיגין וברז'נייב אינם מראים סימנים של אנטישמיות שורשית, כדרך שהראה כרושצ'ב. אך אין גם סימנים של מיפנה מכריע לטובה ביחס ליהדות רוסיה מצד ממשלת הטכנוקראטים הסובייטית הנוכחית.

בלימת „אל-פאתח“

הכרות המלך חוסיין בפרלמנט הירדני, כי יתנגד לכל „נסיון לפעולה צבאית ומדינית נפרדת נגד ישראל“ וכי יבלום את פעולות „אל פאתח“

שההצהרה, העתידה לקבל אישורו של האפיפיור פאולוס הששי, באה, השמטת מושג זה של "רצח אל" היתה הישועים בארה"ב, כדי "לרפא פצעים" ולא כדי להדגיש הדגשה יתרה את סירובם של היהודים בני דורו של ישו לקבל את תורתו כמשיח. אף הדבקות בביטוי "רצח אל" כמושג זתי עיקרי בנצרות, אינה מעידה על רוח חדשה בואתיקאן ובכנסיה הקאתולית בכללותה. אמנם, לא לנו לשפוט אם השמטת מושג זה של "רצח אל", היתה פוגעת בעיקרי האמונה הנוצרית, כפי שהם באים לידי ביטוי ב"ברית החדשה". על עיקרי הדת הקאתולית יכולים ורשאים להחליט רק ראשיה ומאמיניה של כנסיה זו.

ההצהרה נולדה מתוך הרגשת אשמה כבדה כלפי העם היהודי מצד העולם הנוצרי בכלל, והעולם הקאתולי בפרט. אחרי רצח ששת המיליונים באירופה הנוצרית. האפיפיור יוחנן הכ"ג שהיה לא רק מתקן דת גדול ופתח תקופה חדשה בדברי ימי הכנסיה הקאתולית, היה ידוע עוד בימי היותו חשמן, כדורש טובת היהודים וכמציל יהודים בימי השואה. מאמרותיו המרובות על חטאם של הנוצרים כלפי העם היהודי, נביא רק דבריו אלה: "אם נקבע מן השמים כי ישו מנצרת חייב למות כדי לכפר על חטאי כל המין האנושי, מדוע אנו חייבים לזעום על בני עמו שתרמו למילוי הרצון מן השמים?"

לשאלה בוטה זו לא השיבו עד כה התגמונים השמרניים, הדבקים כל כך במושג "רצח אל", וההגמונים מן המזרח התיכון הערבי, שהתנגדו ל"מיסמך היהודי" מטעמים של ריווח מדיני, כביכול, שעשויה להרוויח מדינת ישראל מטיהורו הקיבוצי של העם היהודי בכל הדורות מן אשמת רצח ישו שטפלו עליו.

העם היהודי ראה תמיד בהאשמה זו משום עלילת דברים. היומה לשינוי ולניסוח צורות ביטוי, ההולמות את הצורך לתיקון המעוות, מן ההכרח היה שתבוא מצד ראשי הכנסיה הקאתולית. הם בלבד היו יכולים וחיבים להכריע בעניין זה. עתה נפלה ההכרעה והיא רחוקה מלהניח את הדעת לא רק של בני עם היהודי אלא אף של קאתוליים רבים. אמנם, החשמן ביא מאמין, כי עיקרי תוכנו של

כי הוא זקוק לבטחון ולפורקן בפנים המדינה יותר משהוא להוט לממש תכניות התפשטות, סיפוח והפיכות בארצות השכנות. הנסיון הבלתי-מוצלח האחרון לערוך הפיכה פרו-נאצרית בעיראק היה בה במיוחד כדי להביך את הרוזן המצרי ולקלקל את תיאבונו להרפתקאות חוץ. על כל פנים — בעתיד הקרוב.

ממשלת עלי צברי, שהתפטרה לפי הוראת נאצר אחרי שלוש שנות שלטון רצופות, שבהן התנהלה מלחמת תימן וחיל המשלוח המצרי הלך מדחי אל דחי, נשאה אפוא בעונו של הרוזן שהחליט על מלחמה זו מתוך תקווה לנצחון קל ומהיר. כנצחונו של מוסוליני בחבש. מדרכם של רודנים שעושי-דברים פורעים את חוב כשלונותיהם. אולם בין חברי הממשלה ההולכת היו כמה משותפיו למחוללי המהפכה המצרית, ובקרב הקצונה המצרית, שהעלתה אותו לשלטון, מתרבים הנרגנים באהליהם.

גם הבולשת הטובה ביותר אינה יכולה לגלות כל קשר ולסכל מזימות רצח בעוד מועד. לכן אין לראות את ממשלת מוחי אידין במצרים אלא כממשלת-מעבר ואת התקופה הזאת כמסוכנת ביותר לנאצר בשתים עשרה שנות שלטונו בארץ היאור.

ההצהרה המתוקנת

ההצהרה המתוקנת של מועצת הוואתיקאן השנייה, המכונה "המיסמך היהודי", אושרה סוף סוף על ידי ההגמונים הקאתוליים ברוב גדול. אולם אין ספק, שרוב התיקונים בנוסח דאשתקד הרחיקו לא במעט את המיסמך הזה, בצורתו הסופית, מהמשימה שהטיל האפיפיור יוחנן הכ"ג על החשמן ביא, שנחשב בצדק לאביו של "המיסמך היהודי", ומן המגמה, שהניעה את יוחנן הכ"ג לגקוט צעד זה ולמחוק מנוסחי התפילות הקאתוליים ביטויים שליליים ומעליבים על חשבון היהודים. אין ספק, כי הרוח החדשה, שהחלה מנשבת בואתיקאן בימי יוחנן הכ"ג נתקלה, אחרי מותו, ברוחות נגד עזות ושונות, שבישרו נסיגה ולא התקדמות בנידון שינוי היחס ההיסטורי של הנצרות הקאתולית אל העם היהודי. ודאי שההצהרה המתוקנת מכילה כמה סעיפים נכבדים לתיקון המעוות ביחס הזה. אבל עובדה היא

„המיסמך היהודי“ נראית חיוורת וקלושה למדי, בפרט שהביטוי „הכנסיה מצטערת על האנטישמיות ואף מגנה אותה“ (נוסח א') הוחלף לבסוף בביטוי „הכנסיה מצטערת על האנטישמיות“ תוך השמטת המלים „ואף מגנה אותה“. האומנם כך אומרים בעלי ההצהרה לכבות אש שנאת עולם לעם עולם? נכון הדבר, כי גם בנוסח האחרון של ההצהרה לא בוטל לחלוטין המאמץ לנקוט עמדה יותר צודקת כלפי היהדות והיהודים. לדברי החשמן ביא היתה המגמה הבסיסית של מחברי ההצהרה לקבוע, שאין העם היהודי אחראי למותו של ישו, ושאין האנטישמיות עולה בקנה אחד עם עיקרי תורת הנצרות ואל לה להסתייע בנצרות לשם מטרתיה האפיליות.

אבל בסופו של דבר, לא פסוקי הצהרה ודקדוקי ניסוח, כי אם הגשמת המגמה הבסיסית האמורה בכל כנסיה קאתולית ובכל בית ספר קאתולי בעולם ונטיעתה בלב מאמיניה — הן שיקבעו ויוכיחו את ערכה לדור ולדורות. אף בתחום זה אין דרך לפעולה יזומה ולהשפעה כלשהי אלא לצד האחד בלבד, הקאתולי, ולא לצד היהודי.

י. מישאל

המיסמך היהודי בנוסחו הראשון נשתמרו גם בנוסחו האחרון. אבל ברי שבנוסח האחרון הדברים יותר מעורפ-לים בכמה מקומות והם נותנים מקום לפירושים שמגמתם נסיגה ולא התקדמות ביחס של הכנסיה להעם היהודי ולדת ישראל.

כוהן-דהת הקאתולי אדוארד ה. פלאנרי הוציא זה לא כבר ספר בשם: „ענות היהודים — 23 דורות של אנטישמיות“. זהו ספר ראשון במינו הדן בנושא זה, שנכתב על ידי כוהן-דת קאתולי. קדמו לו כוהני דת פרוטסטאנטיים אחדים, שלא חל עליהם „קשר השתיקה“ בנידון זה. הספר מכיל חומר רב למכביר, השאוב מארכיונה של הכנסיה. הוא מונה כמה אפיפיריים, שהתייחסו באיבה גלויה ליהודים, והוא מבליט את ג'ון כריסוסטום (המאה ה' לספה"ג) שהיה לדבריו „שונא יהודים מושבע“. אמנם, האנטישמיות קדמה לנצרות, אבל הוא מסתמך על מקורות ראשונים, המעידים כי רב היה חלקם של כמה מראשי הכנסיה הקאתולית בליבוי אש השנאה. נוכח כל אלה ונוכח מה שאירע ליהודים באירופה בימי מלחמת העולם השנייה, הרי לשון ההסתייגות מן האנטישמיות שבנוסח האחרון של

פקידים בריטים / המשך מעמוד 47

את הרגשות של עשרות הבריטים מעובדי המנדאט לשעבר המבקרים בישראל, הביע דניאל דיי במלים פשוטות: „מלאתי תפקיד שהוטל עלי. הארץ הזאת היא כמעט מולדתי השנייה. כאן ביליתי את היפות בשנות חיי. תמיד אתגעגע לנוף זה, לאקלים זה ולאנשים אלה. אני מרגיש כאילו חזרתי הביתה. כך הרגשתי כאשר יצאתי לפני 29 שנים בפעם הראשונה מארץ-ישראל לחופש מולדת וראיתי שוב את המירונוים הירוקים של אנגליה“.

הַעֲרָכוֹת וְדַבְרֵי-בִקְרָת

„חברה וחינוך ביהדות אמריקה“*

מאת אפרים שמואלי

— קובץ מאמריו —

ספרו של הד"ר בלומנפילד נתן יותר ממה שמרומז בשער. המדובר בו לא רק בעניני חברה וחינוך שביהדות אמריקה בלבד אלא גם בכמה וכמה נושאים נכבדים אחרים, שאמנם יש צורך לדון בהם, כדי לירד לעומקם של עניני החברה והחינוך בקיבוץ היהודי שבארה"ב. הספר נחלק לארבעה מדורות, ורק שנים מהם, הראשונים, עוסקים במפורש ביהודי אמריקה ובדרכי החינוך. אמנם גם המדור הרביעי דן לא מעט בחינוך יהודי, משום שבעיקרו הוא מוקדש לכמה דמויות של מחנכים עברים מובהקים, כגון נ. טורוב או מרדכי קפלן. אפילו המדור השלישי, שאינו שייך לכאורה לנושא הראשי, דן בכמה הוגי דעות על חינוך, מן הגדולים שבדורותינו, כגון דיואי, קילפאטריק והוטשינס, אף כי רובו הוקדש לרש"י, לרמב"ם ולאחד העם. כללו של דבר: לפנינו ספר מאמרים ערוכים לפי נושאים, שיש בהם רוב ענין לכל קורא עברי משכיל.

שמואל מ. בלומנפילד הוא מבין ראשי המדברי בחינוך היהודי בארה"ב. זה כמה שנים הוא עושה ומעשה וקולו נשמע מעל דוכנים רבים ומוצא אוזנים קשובות. הד"ר בלומנפילד עומד זה כמה שנים בראש המחלקה לחינוך ולתרבות בגולה שעל יד הסוכנות היהודית בניו-יורק, ואף על פי שהוא לכאורה כולו איש מעשה מסדיר ומארגן, הרי הוא קודם כל תלמיד חכם, המחבב את אהלה של תורה ושב אליו בכל שעה פנויה מן העסקים. מכיון שעיקר תורתו חינוך, במשמעו הרחב ביותר של המושג, הכולל באמת תחומי דעת ומעשה שונים זה מזה, אין עסקיו כמארגן וכיושב מושב כבוד במשרד חורגים מתחומי תורתו, אלא כאילו מבררים ומפרשים את תורתו ומוציאים אותה לפועל.

באמת משתתף עמנו הד"ר ב. כאותם לבטי ההתדיינות, שלא פסקו בדורות האחרונים, בין הישן והחדש ועל מיוזום, בדרך של תרבות חול שלא תהיה סותרת את הקודש, אלא נבנית ממנו ומוסיפה עליו. מחנך ועסקן חינוך מתרגם ויכוח זה ללשון מושגיה של הפדגוגיה. הבעיה לובשת צורה חדשה, כשהמחבר מבאר מה למדנו ומה אנו חייבים ללמוד מרש"י והרמב"ם מכאן

* מאת ד"ר שמואל מ. בלומנפילד, הוצאת מ. ניומן, ירושלים-ת"א, תשכ"ה, 243 עמ'.

ומדיואי ומקילפאטריק מכאן. מדעת ושלא מדעת אנו נתונים לתמורות גדולות אבל השאלה היא כיצד מסתגלים לתמורות מדעת מבלי לאבד מאוצרות היקר של העבר. ברור, שההוגים בימי הביניים נתנו את דעתם יותר על תכלית החינוך והלימודים, ואילו בימינו ניתנת הדעת יותר על שיטות החינוך והלימודים. שיטה, כלומר — מתודה לימודית היא בלא ספק ענין של חסכון אמצעים במקום שיש מחסור, בעיקר — מחסור בזמן. בדורות הקודמים לא היה מחסור בזמן לימודים. אדם מישאל מצווה על והגית בה יומם ולילה וכל ימי חייו. מה שמחנכים מודרניים מכנים ביזבוז גמור של זמן ושל מרץ היה דרך הטבע בדורות הקודמים. יש פנאי למכביר, כל חייל הניתן לאורייתא הוא משובת, ואין לדקדק ביותר בדרכי הלימוד, אף כי כל המחנכים העברים הגדולים היו מדגישים כמה כללים כגון "מקום שלבו חפץ", מוקדם ומאוחר, מן הקל אל הכבד.

בוויכוח בין ישן וחדש בחינוך העברי אתה מוצא מעין הד של מחלוקת חז"ל וחכמי ימי הביניים על התלמוד והמעשה מה קודם. הרמב"ם פסק, שמצות תלמוד תורה שקולה כנגד כל המצוות, שכן התלמוד מביא לידי מעשה, "לפיכך התלמוד קודם למעשה בכל מקום". תלמוד תורה — הצד העיוני של החינוך — הוא עיקר. הרמב"ם מכנה אותו גם בשם חכמה, ועליה הוא אומר בהקדמה לסדר זרעים, "שבחכמה יגיע האדם למעשה והמעשה לא יגיע בו אל החכמה". המעשים אינם אלא אמצעים לתכלית שהיא החכמה. לא כן דרכם של דיואי וקילפאטריק. אמנם יש הבדל גדול בין חכמי ימי הביניים ובין האחרונים בעצם הגדרת המושגים מעשה, חכמה, לימוד, עיון, אבל אם נאמר, שאף על פי כן בעיקרו של הדבר מדובר על אותה מהות, הנה יש לשים לב, שדיואי ורבים כמותו מדגישים, שהמעשה גדול, וכאילו הם עומדים ופוסקים ש"המעשה מביא לידי תלמוד". המעשה, הנסיון, החיים, הפעולות של הילד "העמלנות", הם המקנים חכמה, "החינוך הוא החיים ולא הכנה לחיים" (דיואי). הד"ר בלומנפילד ניסה בשעתו לקרב את תורת דיואי לצרכי החינוך היהודי בארה"ב, כדרך כל המחנכים שהושפעו מתורת מ. מ. קפלן בהלכות דת ישראל ותרבותו, ונסינו זה הוא בעיניי חשוב ביותר. בהכרח הוא קולף משיטת דיואי את הצד החיצון ונאחז בגרעיניה, שעל פיהם אין ה"חיים" סותרים את מורשת העבר, ופיתוח צרכי היחיד אינו מעכב את הטיפוח של תנאי ציבור מתוקנים, אלא להפך הראשונים מוסיפים ומסייעים לאחרונים.

אף על פי כן עדיין קיימת ועומדת המתיחות בין תורות פילוסופיה ופדגוגיה פראגמטיות, המעדיפות את המעשה על הדעת, אף כי במעשה אינם מתכוונים לעסקי גוף ולצרכיו בלבד, לבין התורה "לשמה", שמורת היהדות, ושכלי מידה כל שהיא ממנה אי אפשר לקיים יהודיות וחינוך יהודי. על כל פנים המחבר נעץ את הקנה בבעייה, אם האינסטרומנטאליזם האמריקני, שעליו סמך קפלן בתורתו, עשוי להפריח גם את החינוך היהודי ובאיו מידה הוא עשוי לעשות כן. התשובה אינה פשוטה ובוודאי לא נתמצתה במאמרים של הד"ר ב. בספר זה, ועוד ידו נטויה.

הרי כמה רעיונות נוספים מתוך הספר.

המחבר סבור, שיש הבדל עצום בין גולת אמריקה לבין גלויות אחרות, ואם היהודים ירצו בתרבות יהודית בה, תנאי הארץ אינם עתידיים להרוס את קיומה של תרבות זו. יהודי אמריקה צריכים למתכונת חיים שתהיה בה מעין סינתזה של ערכי היסוד היהודיים עם ערכי החברה המתקדמת של זמננו, היא החברה האמריקנית, ואי אפשר לה שתחיה על פי הדוגמאות של יהודי מזרח אירופה או מערבה. עכשיו עדיין יש בקיבוץ היהודי באמריקה גירעון רוחני, שרק מאמץ גדול לטובת החינוך יוכל להפחיתו. המחבר שמח בתמורה הגדולה שחלה בארה"ב ביחס לחינוך היהודי: «ההתרבות הניכרת במספר ההורים המעוניינים בחינוך יהודי וגידול מספר התלמידים המקבלים חינוך יהודי, ולוא במידה מצומצמת, יש בו משום שינוי יסודי בהשקפתה ובשאיפתה של יהדות אמריקה».

יודע המחבר, שאין אמריקה רודפת תרבויות מיעוטים לאומיים, אבל גם אינה מטיפה לשמירתן ולקיומן. «ערכן של תרבויות מיעוט אלה נראה לא בהן כשלעצמן אלא במה שאפשר להפיק מהן להעשרתה והפרכתה של תרבות אמריקה». כללו של הדבר, המחבר יודע, ש«אין התנאים של חיי המיעוטים בארץ זו כשרים לטיפוח הביטוי התרבותי-היצירתי של המיעוטים» לפיכך אין סיכוי, שהלשון העברית תהיפך ללשון שניה של יהודי אמריקה, כסיסתם של חובבי העברית. «כדי לכבוש ללשון העברית גם מעמד צנוע כזה שהיה לה באירופה בעבר, חייבים אנו לחולל שינוי יסודי באקלים, בו נתונים היום בית הספר היהודי והפעילות להנחלת הלשון העברית».

דעות המחבר שקולות יפה, זהירות, אפשר זהירות מדי. חבל שלא ציין את תאריכי חיבורם של המאמרים שבקובץ זה. כאילו חיים עדיין ריבולוב וטורוב. אמנם הקורא בעיון מכיר באיזו תקופה נכתב כל מאמר. בדרך כלל אתה מוצא שכל מדור שבספר זה הוא מועט המחזיק את המרובה, בנקל ניתן להרחיבו כדי ספר שלם, להגדיל את היריעה ולהוסיף ביאור. ספר מסכם עבר ומנתח שטפו של הווה.

לבעית זיהותו של מנחם

מאת יהודה רוזנטל

בזמן האחרון נתחדש הויכוח על זהותו של מנחם האב"ד של הלל הוקן או בן זוגו בנשיאות הסנהדרין¹. האחרון שטיפל בבעיה זו הוא פרופיסור שמחה בונים הניג במאמרו «אב"בית דין הראשון של הלל»².

1) עיין בן ציון לוריא, מיהו מנחם? סיני אלול, תשכ"ד; י. רוזנטל, לזהותו של מנחם, שם, כסלו תשכ"ה; בן ציון לוריא, מיהו מנחם? שם סבט"שבט, תשכ"ה; י. רוזנטל, שוב «לזהותו של מנחם», ניסן-איר, תשכ"ה.
2) בצרון תמוה, תשכ"ה.

הוּנַיַּג מִזַּהָה אֶת מִנְחָם זֶה עִם מִנְחָם בֶּן סַגְנָי שֶׁבְּמִשְׁנֵה עֵדוּיּוֹת ז', ח' וּבְתוֹסֵפֶת אַ עֵדוּיּוֹת ג',א'. לִזְיֵהוּי זֶה קִשָּׁה לַהֲסָכִים לַמְרוֹת חֵרִיפּוֹת דִּיוּגוֹ וּנְיִתוּחוֹ הַמְּפֹרֵט שֶׁל הַעֲדוֹת שֶׁל מִנְחָם בֶּן סַגְנָי בְּמִטְרָה לַהֲתָאִים אוֹתָהּ אֶל עֲמַדְתּוֹ שֶׁל מִנְחָם בְּחִגְיָהּ בְּנוֹגַע לְסַמְכָהּ. מִתּוֹךְ הַמִּשְׁנָה בַּעֲדוּיּוֹת יוֹצֵא בְּכַרְוֹר שֶׁמִּנְחָם בֶּן סַגְנָי הָיָה אֶחָד מִן הַתְּנָאִים שֶׁנִּכְנְסוּ בְּכַרְם בֵּיבְנָה. הוּא הָיָה בֶּן זִמְנָם שֶׁל ר' אֲלִיעֶזֶר וּר' יְהוֹשֻׁעַ וְאֲחֵרִים שֶׁנִּזְכָּרִים בְּאוֹתוֹ הַפֶּרֶק. וְאִין הַצֶּדֶק עִם הַרֵב קָאֵמְף שֶׁעַל מַאֲמְרוֹ הַעִיר הַעִיר הַעִיר הוּנַיַּג שְׁאִין הַמְּקוֹם בּוּ נִזְכָּר מִנְחָם בֶּן סַגְנָי מֵעֵדוּיּוֹת עַל זִמְנָו⁹. לַמְרוֹת שֶׁבְּפֶרֶק ח' שֶׁל עֵדוּיּוֹת שֶׁמְכִיל הַשְּׁלֵמוֹת לְכֹל הַמַּסַּכַּת נִמְנִית גַּם עֲדוֹת קְדוּמָה, זוֹ שֶׁל רַבִּי יוֹסִי בֶּן יוֹעֶזֶר אִישׁ צִרְדָּה שְׁחֵי בְּתַקְוַת הַחֲשְׁמוּנָאִים¹⁰. דֶּרֶךְ אֲגַב, בְּכ"י מֵינֶכֶן כְּתוּב: ר' מִנְחָם בֶּן סַגְנָי וְלֹא מִנְחָם בְּלִי הַתּוֹאֵר רַבִּי, וְכֹזֵה נּוֹפֵל הַנִּימּוֹק שֶׁל הַעִיר לִיחַס אוֹתוֹ לְתַקְוַת שְׁלַפְנֵי הַחוֹרֵבָן. בְּהַשְׁגוֹתַי עַל מַאֲמְרוֹ שֶׁל בֶּן צִיּוֹן לוֹרִיא „מִיְהוּ מִנְחָם?" הִסְכַּמְתִּי לְדַעַת הַחֲכָמִים שְׂרוּאִים בְּתוֹשָׁבֹת הַתְּלֵמוּד עַל הַשְּׁאֵלָה „לְהִיכֵן יוֹצֵא?"¹¹ עִירְבּוּבִיָּהּ שֶׁל מְסוֹרוֹת עַל שְׁנֵי אִישִׁים, מִנְחָם בֶּן זִוְגוֹ שֶׁל הַלֵּל בְּנִשְׂאֹת וּמִנְחָם בֶּן יְהוּדָה הַגְּלִילִי אוֹ הַקְּנָאִי מִזְמַן הַמֶּרֶד הַגָּדוֹל. עַל דְּעָתִי זוֹ שׂוֹאֵל הַעִיר: הֵאֵם טַעוֹ אֲבִי וּרְבֵא כֹל כֹּךְ שְׁצִירְפּוֹ תְּקוּפַת הַלֵּל לְתַקְוַת הַחוֹרֵבָן וְעַרְבָּו שְׁנֵי מַאֲרְעוֹת נִבְדָּלִים לְגַמְרִי?¹² עַל שְׁאֵלָה יִסּוּדִית זוֹ אִין לַתַּת תְּשׁוּבָה שְׁלִילִית מוּחַלְטַת. חָסֵר לָנוּ עֲדִיין מַחְקָרִי יִסּוּדִי עַל הַיִּדְעִיּוֹת הַהִיסְטוֹרִיּוֹת שֶׁל הַתְּנָאִים וְהַאֲמּוּרָאִים. יָדוּעַ שְׁבַעַל סַדְרָ עוֹלָם רַבָּא צִימְצָם אֶת כֹּל הַתְּקוּפָה הַפֶּרְסִית, תְּקוּפָה בַּת יוֹתֵר מֵאֲמַתִּים שָׁנָה, לְתַקְוַת בַּת נִיבִי שְׁנַיִם. כְּדָאִי כְּמוֹ כֵּן לְהִזְכִּיר אֶת הַעִירְבּוּבִיָּהּ בְּחַיֵּי יֵשׁוּ, שֶׁהַתְּלֵמוּד עוֹשֶׂה אוֹתוֹ לְתֵלְמִידוֹ שֶׁל ר' יְהוֹשֻׁעַ בֶּן פְּרַחִיָּהּ. וּבְכֹלל מָה הֵינְנוּ יוֹדְעִים עַל תּוֹלְדוֹת הַבֵּית הַשְּׁנַיִ לּוֹלָא הָיָה לָנוּ יוֹסִיפּוֹס? כְּמַדּוּמְנֵי שֶׁמִּבְחִינַת הַיִּדְעִיּוֹת הַהִיסְטוֹרִיּוֹת שֶׁל אֲבִי וּרְבֵא טַעוֹת זוֹ אִפְשָׁרִית וְאִפְשָׁרִית הִיא. מָה שְׁנוֹגַע לַמִּשְׁנָה חִגְיָהּ ב', ב' מִתְקַבְּלַת עַל הַדְּעָת הַשְּׁעֲרֹתוֹ שֶׁל גְּדַלְיָהוּ אֶלּוֹן ז"ל, שֶׁהַמּוֹבֵן הַמְּקוֹרִי שֶׁל „יוֹצֵא" הוּא שֶׁמִּנְחָם יוֹצֵא מְכַל הַרְשִׁימָה שֶׁל הַחוֹלְקִים בְּעֵינַיִן סְמִיכָה מִפְּנֵי שְׁהוּא הִסְכִּים עִם דְּעַת הַלֵּל לְסוּמּוֹ¹³. יֵשׁ לְהַתְחַשֵּׁב בַּעֲבוּדָה שֶׁהַמּוֹבֵן הַמְּקוֹרִי שֶׁל טַכְסַּט עַתִּיק, טַכְסַּט מְקַרְאִי אוֹ תְּנָאִי, לְחוּד וְהַפְרוּשִׁים עֲלָיו לְחוּד. גַּם בְּנוֹגַע לַמִּשְׁנָה חִגְיָהּ ב' ב' הַבִּינּוֹ הַאֲמּוּרָאִים אֶת הַמְּלָה „יוֹצֵא" בְּאוּפֵן אַחֵר וּדְרָשׁוּ עֲלֶיהָ מָה שֶׁדְּרָשׁוּ. אִין לָדוֹן מִן הַפִּירוּשִׁים שֶׁל הַאֲמּוּרָאִים הַמְּאוּחָזִים עַל הַמּוֹבֵן הַמְּקוֹרִי שֶׁל הַמִּשְׁנָה.

מִנְחָם שֶׁבְּפִירוּשֵׁיהֶם שֶׁל הַאֲמּוּרָאִים וְשֶׁבְּכַרִּיתָא, זֶה שִׁיצָא לְתַרְבּוֹת רַעְיָה אוֹ לְעַבּוֹדַת הַמֶּלֶךְ וְיִצְאוּ עִמוֹ שְׁמוּנִים זִוְגוֹת שֶׁל תְּלַמִּידִים לְבוּשֵׁין סִירִיקוֹן (לְפִי הַבְּבֵלִי¹⁴), אוֹ זֶה שִׁיצָא מִמִּידָה לְמִידָה אוֹ כְּנֹגֵד פְּנֵיו וְיִצְא לְעַבּוֹדַת הַמֶּלֶךְ יַחַד עִם שְׁמוּנִים זִוְגוֹת תְּלַמִּידֵי חֲכָמִים מְלוּבָשֵׁין תִּירְקֵי זֶהב שֶׁהַשְּׁחִירוֹ פְּנֵיהֶם כְּשׁוּלֵי הַקְּדֹרָה שְׁאֲמְרוּ לְהֵן כְּתָבוּ עַל קֶרֶן הַשּׁוֹר שְׁאִין לָכֵם חֶלֶק בְּאַלְהֵי יִשְׂרָאֵל (לְפִי הִירוּשְׁלַמִי¹⁵) הוּא כְּפִי הַנְּרָאָה מִנְחָם בֶּן יְהוּדָה הַגְּלִילִי אוֹ הַקְּנָאִי מִזְמַן הַמֶּרֶד הַגָּדוֹל. עַל מִנְחָם זֶה מוֹסֵר יוֹסִיפּוֹס שֶׁהוּא הָיָה חָכֵם בֶּן חָכֵם גְּדוֹל וְנֶהֱפֵךְ לְשִׁלִּיט עָרִיץ¹⁶. כְּמוֹ שְׁאִין שׁוּם סַפֵּק שֶׁהַמְּסוֹפֵר בְּמִדְרַשׁ שׁו"ש זוֹטָא, „יוֹצֵא מִנְחָם הוּא וְשְׁמוּנָה מְאוֹת תְּלַמִּידִים מְלוּבָשִׁים סִירִיקוֹן שֶׁל זֶהב" מוֹסֵב עַל מִנְחָם בֶּן יְהוּדָה זֶה. כִּידוּעַ גּוֹטִים רַוב הַחוֹקְרִים לִזְהוֹת אֶת מִנְחָם בְּמִשְׁנֵה חִגְיָהּ עִם מִנְחָם הַאִיסִי שְׁנוֹכָר ע"י יוֹסִיפּוֹס¹⁷, כְּפִי הַנְּרָאָה נַעְלָם מַעֲיָנֵיהֶם שֶׁכֵּבֵר בְּיוֹסִיפּוֹן נִזְכָּרִים שְׁנֵי אִישִׁים בְּשֵׁם מִנְחָם כְּבִנֵי דוֹרוֹ שֶׁל הַרְדּוּס. הַמְּחַבֵּר שֶׁל סֵפֶר יוֹסִיפּוֹן עוֹשֶׂה אֶת שְׁמָאֵי וּמִנְחָם לְתֵלְמִידָיו שֶׁל הַלֵּל.

- 3) מוֹנָטְסֶרִיפּוֹט, כֶּרֶךְ ה', 156, הַעֲרָה 5.
- 4) עֵיין בְּמַבּוֹא לְמַסַּכַּת עֵדוּיּוֹת בְּהוּצַאת הַמִּשְׁנָה לְחִנּוּךְ אֶלְבֵּק.
- 5) חִגְיָהּ טז. ב.
- 6) בְּצִרּוֹן, שׁם, עמ' 93.
- 7) גְּדַלְיָהוּ אֶלּוֹן, מַחְקָרִים בְּתוֹלְדוֹת יִשְׂרָאֵל, א, 267.
- 8) חִגְיָהּ טז. ב.
- 9) יְרוּשְׁלַמִי חִגְיָהּ, פ"ב, ה"ב, הוּצַאת קְרוּטוּשֵׁין, עז. ד.
- 10) מַלְחָמוֹת ב. יז. ה"ט.
- 11) עֵיין סִינֵי, כִּסְלוֹ תְּשַׁכְּיָהּ, קפא.

לפי יוסיפון השתתף מנחם במשפט הידוע של הורדוס בפני הסנהדרין בשנת 46 על הרגו את חזקיהו ראש הקנאים. מנחם תמך בדרישתו של שמאי לחייב את הורדוס¹². במקום אחר כותב בעל הספר יוסיפון שהורדוס כיבד את מנחם זה¹³ והוא מדגיש שאין לערבב אותו עם מנחם האיסי¹⁴. בעל היוסיפון שהוא לפי צייטלין מן המאה השלישית שאב ממקורות שונים ולא רק מספרי יוסיפוס. על סמך עדותו של בעל היוסיפון יש לקבוע שהיו בזמנו של הורדוס שני אישים בשם מנחם. מנחם החכם שביוסיפון הוא כפי הנראה זהה עם מנחם שבמשנה חגיגה.

בדרך כלל יש להעיר שכל זמן שאין לנו הוצאה מדעית של הספרות התלמודית קשה לקבוע מסמרים בזהוים השונים של האישים הנזכרים בו. כמו כן יש צורך גם לחכות להוצאה מדעית של היוסיפון בכדי לעמוד על נוסחתו הראשונה ועל המקורות מהם שאב.

תשובה לבעית זיהותו של מנחם

מאת שמחה בנימין הוניג

בהשגותיו עלי לא ירד כנראה דר. רוזנטל לעומקא דהילכתא. השערתי בזיהוי מנחם במשנה חגיגה עם מנחם בן-סגנאי בעדויות אינה בנויה דווקא על השוואת השמות במקורות ולא על תואר "רבי" ב"ר", אלא על דיוק עקרון שבהלכה — שכונה ולא מעשה קובעת את הדין — ובזה מפורש המאמר במשנה חגיגה "הלל ומנחם לא נחלקו". המשיג לא דק לגמרי בחידושי זה בכדי לבטל את דעתי.

ידוע שאין סדר למשנה בפרט במשנה עדויות. למשל, נמצא שם מאמרו של יוסי בן יועזר בין דברי רשב"ג ובין אלה של ר"ע. האם רוזנטל בטוח שיש מחיצה המבדילה בין סוף פרק ז', שבו נמצאת עדות מנחם בן סגנאי, לפרק ח', "שבו נמנית גם עדות קדומה?" המשיג צודק שבכ"י מינכן כתוב "הע' ר' מנחם בן סגנאי", אבל אם יחקר עוד בכ"י ימצא גם "א"ר יהודה טבאי", במתניתא דתלמודא דבני מערבא ימצא "ר' יוסי בן יועזר", וכן הוא במשניות שלנו. אמנם נפלו טעויות בתוארים, אבל אין זה נוגע לעיקר ההלכה של מנחם בן סגנאי והשוואתה לזו של הלל.

רוזנטל מחליט שאביי ורבא טעו בידיעתו ההיסטוריה בכלל ובזיהוי מנחם בפרט ולפי דבריהם אפשר ואפשר שמנחם הוא מנחם הגלילי. למרות שהשגה זו טפילה היא לגבי עיקר דברי בענין ההלכה וגילוי דעתו של מנחם יש להשיב (מענין לענין באותו ענין) שאע"פ שהאמוראים לא היו בעלי היסטוריה, מענין הוא שדווקא אביי ורבא עסקו במקצוע זה ולפעמים קלעו אל המטרה. למשל בברכות כט, א : "אמר אביי : הוא ינאי הוא יוחנן ; רבא אמר ינאי לחד ויוחנן לחד". מחלוקת זו דומה כמעט לסתירה שיש לפנינו בין יוסיפוס (קדמונית יג, ה, ה) ובין חז"ל (קדושין טו, א) בענין פירוד הצדוקים והפרושים. קשה להעלות על הדעת שאביי ורבא לא ידעו בפרוטרוט שהלל חי מאה שנה לפני חורבן הבית (שבת טו, א) כאשר ביארו את המשנה בתגיגה המזכירה את הלל. האם שכחו להבדיל בין מאורעות בתקופת הלל ובין מאורעות בזמן החורבן ? לכן א"א שכיחוני

12 רק לפי הוצאת קושטא אבל לא לפי הוצאת מנטובה. עיין יוסיפון פרק מד. הוצאת הומינר, קנב.

13 מכאן סתירה להשערתי של בן ציון לוריא שמנחם עבר למחנה של אנטיגונוס.

14 יוסיפון פרק גה, הוצאת הומינר, קפט.

בביאורם למשנה לאישיות של מנחם הגלילי, ויותר מזה קשה לקבל את הדעה שאין שום קשר שם במסכת חגיגה בין דברי המשנה וביאור האמוראים.

לפי דעתי הביטויים בירושלמי „ממדה למדה“ או „כתבו על קרן השור שאין לכם חלק באלקי ישראל“ מרמזים על מנחם בן זמנו של הלל ש„יצא“ מהסנהדרין ונטה לצדוקים. לא יתכן שאה הדברים ירמזו עול רומא ושעקרונו היה ש„אין שלטון של אדם על אדם אלא ה' הוא המושל לבד“, מנחם הגלילי לא ויתר על „חלקי באלקי ישראל“.

רוזנטל מזכיר דברי יוסיפון בפרק ג"ה: „וגם השר מנחם החבר לשמאי כי מנחם אחר זולתו איש צדיק וחכם היה בימים ההם“. והוא מוסיף שכבר ביוסיפון נזכרים שני אישים בשם מנחם כבני דורו של הורדוס. אמת ויציב. ד"ר יהודה רוזנטל מקיים „יהודה ועוד לקרא“ ומסייעני בראייה נוספת שמנחם הוא מנחם בן סגניי שחי בזמן הורדוס. מי שניבא שהורדוס ימלוך היה „מנחם אחר זולתו צדיק וחכם“. הוא היה האיטי הנזכר ביוסיפוס ואין לו קשר עם משנה חגיגה. אבל מנחם שנוצר בראשית הפסוק ביוסיפון בשם „השר מנחם החבר לשמאי“ הוא מנחם [השונה]. במשנה שלנו, שהיה האב"ד הראשון של הלל, שנוצר ביוסיפון כ„שר הפרושים“ ושהורדוס כיבד אותו ואת חבריו ותלמידיו בעבורו. הביטוי שר ביוסיפון דומה לסגן במשנה (בן-סגניי) או ראש בתוספתא בדברי מנחם: „כך וכך אם אני ראש“.

אשרי המחכה להוצאה מדעית של יוסיפון וספרות התלמודית. עד שנוכה לאור החדש שיגיה את חשכת המחקר ההיסטורי של תקופת בית שני בכללה אין אנו בני-חורין להבטל מחקרה ההיסטורית-ההלכתית ומלחפש אחרי האמת במידה הנתונה בידינו כעת. מסיפורי המאורעות ביוסיפוס וממדרשי אגדה בתלמוד אפשר לנו לעמוד ולברר את תהליכי ההיסטוריה — אלא עדיף משניהם ניתוח ההלכה ודיוק ומיצוי הרמזים ההסטוריים הטמונים בה.

איחולים לבביים לידידי
יעקב יוזליט ורעיתי
לנישואי אילנה עב"ל משה מוזבוביץ
תזכו לרוות מהם רוב נחת ויזכה הזוג
לבנות בית נאמן בישראל!
חיים ליה

ברכת מזל טוב לידידינו היקרים
יעקב יוזליט ורעיתי יהודית
לנישואי בתם המצויינת
אילנה עב"ל משה מוזבוביץ
תל אביב, ישראל
מי יתן ויזכו לראות את הזוג הצעיר
במרומי האושר וההצלחה!
ד"ר משה משרנוביץ ורעיתי

Use the Pleasant Laxative

Ex-Lax is the laxative you enjoy taking. Tastes like delicious chocolate, and gives thorough relief gently and comfortably. Ex-Lax is America's biggest selling laxative — used for over 50 years.

Buy the Economy 98c size

Save as much as 54c

Also available in 43c and 19c sizes
When Nature "forgets" . . . remember

EX-LAX

THE CHOCOLATED LAXATIVE

חברי מיסדר משה הס - בני ציון משתתפים
באבלם של קהל הציונים והעברים
בפילדלפיה על פטירתו של הקן בחבורה
ומיסד המחנה
ר' יעקב צוזמר ז"ל
ומביעים את רגשי תנחומיהם לבנו ולבנותיו.
שלום לעפרו!
אנו מאחלים לכל חברי המחנה ולכל
בית ישראל
שנת שלום ורוב ברכה ואושר.
מאיר לוויין, נשיא
מ. זוייצל, מזכיר מ. רוזנובוף, מתאם

ציונות אמריקה מעניקה ציון כבוד להארי ס. טרומאן

ההסתדרות הציונית באמריקה תעניק ציון כבוד על שם ה. הרצל לנשיא ארצות הברית לשעבר, הארי ס. טרומאן, במשתה שיתקיים ביום א' 28 בנובמבר במלון וואלדורף-אסטוריה. המשתה יוקדש למלאות ח"י שנה להכרזת או"ם על חלוקת הארץ למדינה יהודית וערבית. במשתה ישתתפו השגריר ו. אייברל הארימאן, מי שהיה מושל ניו-יורק והשופט תום ס. תלארק, חבר בית המשפט העליון וכן גם באי-כח הממשלות שהצביעו בעד החלטת החלוקה. הציון ינתן על הכרתו של טרומאן במדינת ישראל מיד עם היווסדה ורחשי הידידות שהוא רוחש לה מאז. במשתה ידברו ד"ר עמנואל גיומן, יו"ר הסוכנות היהודית באמריקה ויאק טורטשינר, נשיא ההסתדרות הציונית.

אשתקד הוענק ציון-הכבוד על שם הרצל ליונסטון צ'רצ'יל.

פרס שמחה זאב ומלכה זאלצמאן לעידוד חקר הלשון העברית

האקדמיה ללשון העברית הכריזה על פרסי זאלצמאן לשנות תשכ"ד, תשכ"ו ותשכ"ז — כל אחד בסך 3,000 ל"י. 1) א. פרס תשכ"ד ינתן על הטוב שבמחקרים על הנושא: "היסודות הארמיים בלשון העברית ממגדלי מוכר ספרים עד קודם המדינה — תולדות וכיתנים". 2) פרס תשכ"ו ינתן על הטוב שבמחקרים, על הנושא "דעותיהם של סופרי ההשכלה (עד שנת תרמ"א) על הלשון העברית ודרכיהם בהרחבתה וחידושה". 3) פרס תשכ"ז ינתן על מפעל מחקרי של יחיד או של יחידים — בתחום הלשון העברית — בין שכבר הוחל בו ובין שעדיין לא הוחל בו. בדבר הנוסח המלא של תקנון הפרס יש לפנות אל האקדמיה, ת.ד. 1033 ירושלים.

"פרס אוסישקין" לאהרן מגד וד"ר ישראל קלויזנר

המספר אהרן מגד וההיסטוריון ד"ר ישראל קלויזנר זכו ב"פרס אוסישקין" לשנת תשכ"ו. הפרס לאהרן מגד הוענק על ספרו החדש "החי על המת". ד"ר ישראל קלויזנר קיבל פרס על ספרו "בהתעורר עם", כרך שני שדן בתולדות התנועה הציונית ברוסיה "מקטוביץ עד באול". השופטים לספרות יפה הם: דב סדן, י. גולה וא. שביד.

יהושע א. גלבוע באמריקה

העתונאי והסופר הידוע, יהושע א. גלבוע, חבר מערכת "מעריב", הוזמן על-ידי אוניברסיטת ברנסיס לשנה אחת לשם עבודת מחקר בתולדות יהדות ברית המועצות. מר גלבוע הוא עורך האנתולוגיה "גחלים לוחשות", לקט מספרות עברית וספרות יידיש ברוסיה הסובייטית ומחברו של הספר "לשמור לנצח" פרקי אסיר בברית המועצות. ספר חדש, "אוהורו — ימים ולילות באפריקה" עומד להופיע בהוצאת "מסדה" בתל-אביב.

פרופ' שמעון הלקין באמריקה

המשורר והמבקר הידוע, פרופסור לספרות עברית באוניברסיטה העברית בירושלים ומעורכי "בצרון" הוזמן על-ידי הסמינר היהודי התאולוגי להרצות על ספרותנו החדשה. פרופ' הלקין יעשה באן במשך חדשי החורף ויעסוק גם בעבודתו הספרותית, ובתוכה השלמת החלק השני של הרומן "עד משבר". בקרוב יופיע קובץ שיריו החדש בהוצאת "עם עובד".

נישואי יוז'יט-מובשוביץ

בי"א תשרי תשכ"ו, הכניסו בתל אביב המחנך הידוע והעסקן יעקב יוז'יט, ממשותפי ה"בצרון", ורעייתו יהודית את בתם המחוננת אילנה לחופה עם בח"ל משה מובשוביץ. הוגג הצעיר יעשה את ביתו במדינת ישראל.

התרבות העברית לדורותיה

סידרת הרצאות על נושא זה מחקימת ב"ניו-סקול" בכל יום שלישי, 8:00-6:20 בערב. בין המרצים: הד"ר מ. ארלינסקי, שמחה ב. הוניג, ו. ד. דייחוס, שמואל מ. בלומנפילד ושלום בארון.

ההרצאות הבאות הן: ד"ר ז. סידורסקי — מרטין בובר, ב-30 בנובמבר; ד"ר ר. אלטר — הספרות העברית החדשה, ב-7 בדצמבר; ד"ר י. זילברשלאג — הספרות העברית בארצות הברית וסיכוייה ב-14 בדצמבר.

מפעולות המחלקה לחינוך ולתרבות של הסוכנות היהודית

יועץ חדש למחלקה: ד"ר שלמה הרמתי, מפקח ראשי לחינוך למבוגרים במשרד החינוך והתרבות של מדינת ישראל, הגיע ערב ראש השנה לניו-יורק, לתפקיד יועץ המחלקה להנחלת הלשון ולחינוך מבוגרים. על פי הומנת ד"ר שמואל מ. בלומנפילד, מנהל המחלקה.

ד"ר הרמתי, הוא יליד ירושלים ובוגר ביהמ"ד למורים "מזרחי" והאוניברסיטה העברית בירושלים, בה הוכתר בתואר ד"ר לפילוסופיה על מחקרו המקורי 'הוראת העברית כשפה זרה'.

חידון התנ"ך השביעי לנוער יהודי בארצות הברית: המבחן הארצי של החידון השביעי לנוער יהודי בארה"ב ייערך השנה בל"ג בעומר, י"ח באייר, תשכ"ו (8 במאי, 1966). לפני כן, עד ליום 13 במרץ 1966, ייערך החידון בכחמישים מחוזות ברחבי ארה"ב וקגדה וביום ו' בניסן, תשכ"ו (27 במרץ, 1966), יתקיימו החידונים האזוריים לבחירת כמאה מועמדים אשר יגשו למבחן הארצי. החומר לחידונים נקבע על ידי ועדה שמונתה על ידי ד"ר זאב חומסקי, יו"ר החידון, והיא החליטה על הספרים הבאים, שעליהם ייערך החידון:

למתקומם בעברית — הספרים: שמות ושמואל ב';

לבינונים בעברית — ספר שמות;

לנבחנים באנגלית — הספרים: שמות, שמואל ב' ויואל.

גילם של הנבחנים: 12-16.

מר אהרן גרינברג, סגן מנהל המחלקה, יומד בראש המפעל.

"ישראל בעמים": לקראת ראש השנה יצא הגליון הראשון של עתון הקיר המצוייר בעברית ובאנגלית, "ישראל בעמים". השנה ייצאו 8 גליונות ובהם חומר רב ערך ועזר להוראת המקצוע "ישראל" בבתי הספר העממיים, הן בעברית והן באנגלית.

י. ד. ברקוביץ בן שמונים

מלאו שמונים שנה למספר הידוע ולמתרגם כתבי שלום עליכם לעברית, י. ד. ברקוביץ. זכרונותיו "פרקי ילדות" נתפרסמו ב"מאזנים". בספרו האחרון "יום אתמול כי יעבור" העלה את רשמיו מארץ ישראל בסוף שנות העשרים בצורת סיפור. בראשית שנות החמישים הופיעו כתביו בעשרה כרכים בהוצאת "דבר". סיפורים, שני כרכים; מגזם מגדל בארץ ישראל; מחזות; ימות המשיח; הראשונים כבני אדם (חמישה כרכים).

תסריט ל"גל דולק בענו" מאת אפרים צורף

לראש החוד הציבורי להסרטה "גל דולק בענו" (מרד בר כוכבא) מאת הסופר והמתחנך אפרים צורף נבחר ש. בן צבי, ראש צ"רת גבעתיים; החוקר בן ציון לוריא, מנהל מחלקת הפיתוח במשרד החינוך והתרבות, נבחר כגובר. לחודת התסריט נבחרו: פרופ' סול. ליפצין — יו"ר; מרגוט קלאוונר, המסאי והמשורר אברהם קריב, המספר שרגא קדרי.

החוד הביע רחשי תודה לנשיא המדינה, זלמן שזר, ולחברות הכנסת טובה סנהוראית ואסתר רוזאל על עזרתם המתמדת לטובת המפעל. הוחלט לגייס 30 אלף דולר להכנת התסריט.

"יגל חוון" — משירת ספרד

בהוצאת ספרים מ. ניומן הופיע הספר "יגל חוון", חמישים שירים חדשים מתקופת ספרד מאת אברהם יצחק כ"ץ ראש המחלקה היהודית באוניברסיטת ניו-יורק. השירים יצאו לראשונה על פי כתב-יד מברצלונה באוסף גינצבורג במוסקבה, עם מבוא והערות. ד"ר כ"ץ הצליח להשיג צילומים מן השירים כשביקר בברית המועצות מספר פעמים בשליחות מדעית.

אסף והסביר... הוצאת ראובן מס, ירושלים, תשכ"ה ר"ס עמ'.

לבבי (באביצקי), ההתיישבות היהודית בבירוביגאן, סידרת גלויות, התברה ההיסטוריה הישראלית. הוצאת ראובן מס, ירושלים, תשכ"ה, 445 עמ'.

ניסנוביס, יצחק, דרשות לחגים ולמועדים. כינס והביא לפרוס ישראל שפירא חזון יצחק, הקדמה מאת יצחק ריבקינד. הוצאת ראובן מס, ירושלים, תשכ"ה, 329 עמ'.

הרכבי, ד"ר צבי, הנקודה היהודית בליריקה של משורר יהודי-סובייטי (לזכרו של מארק שכטר), ירושלים, תשכ"ה. שוכפל ב"כתב" בירושלים ב-300 עותקים.

לוינגר, יעקב, דרכי המחשבה ההלכתית של הרמב"ם, מחקר על המיתודה של משנה תורה, הוצאת ספרים על-שם י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים, תשכ"ה. XII X 223

תיקון-טעות

במאמרה-הבקורת של ד"ר משה א. שולואס על ספרו ד"ר א. י. איגוס, "תרבות עירונית באירופה טרום-הצלבנים", נשמט בטעות שמו האנגלי, והוא:

Urban Civilization in Pre-Crusade Europe. A study of Organized Town — Life in Northwestern Europe during the Tenth and Eleventh Centuries based on the Responsa Literature, by Irving A. Agres. New York, Yeshiva University Press, 196 Vol. I, 419 pp. Vol. II 421-821 pp.

לאילנה ומאיר הירשאהורן
מיטב האיחולים להולדת הבת הבכורה
לילך
פנינה ויששכר גולדברג

שבת ומועדי ישראל לחיים לשם

בהוצאת "ניב" יצאו שני כרכים מהספר "שבת ומועדי ישראל" לחיים לשם כפי שהם משתקפים בהלכה, באגדה, בהיסטוריה, בהווי ובפולקלור. כרך א': שבת, ראש השנה, יום כיפורים, סוכות, תנוכה ופורים 333 עמ'; כרך ב': פסח, חג, העצמאות, שבועות, בין המצרים, ביבליוגרפיה ומפתחות, 704-337 עמ'.

החלוץ במערכה לפרופ' אייזנשטדט

בהוצאת ליכוד, תל-אביב, יצא בשנה זו ספרו של פרופ' שמואל אייזנשטדט, "החלוץ במערכה, לזכר האב והמורה". הספר מכיל פרשת חייו ופעולתו החלוצית-חינוכית של אבי הסופר והחוקר, יוסף איזנשטדט, ממניחי היסודות של תנועת-הפועלים הציונית ברוסיה. מלבד הרשימות הביוגרפיות הוכנס בספר מילקוט כתביו של יוסף אייזנשטדט — מאמרים ודברי הגות, סיפורים, שירים ודברי זכרונות וכן גם רשימה על ברוך אייזנשטדט, אחי החוקר שנהרג בפולמוס סטאלין.

ספרים שנתקבלו במערכת:

בן עמי, בין הפטיש והמגל, נסיון אישי בקרב יהודי ברית המועצות, הוצאת עם עובד, תל אביב, תשכ"ה, 245.
הברמן, א. מ., מבחר השירה העברית. חלק שני, למיום גלות ישראל מעל אדמת ספרד עד לתקופת יהודה ליב גורדון (יל"ג),

לפנינה ויששכר גולדברג
מיטב האיחולים להולדת הבת הבכורה
נגה
אילנה ומאיר הירשאהורן

Published by Bitzaron, Inc., 1141 Broadway, New York 1, N. Y. (except January-February, May-June, November-December, when published Bi-Monthly, and July and August when not published). Prof. N. Glatzer, Prof. Simon Halkin (Israel), Prof. Harry A. Wolfson, Editors; Dr. Maurice E. Chernowitz, Executive Editor; Prof. Hayim Leaf, Associate Editor. F. Ziony, Business Manager. Subscription, payable in advance \$7.00 per year; foreign \$8.00. To members of the Armed Forces half rate. Second class postage paid at New York, N. Y. Copyright 1965, by Bitzaron, Inc., All rights reserved. Opinions expressed in articles of Bitzaron represent the opinions of the authors and not necessarily reflect those of the editors and publishers. Subscriptions automatically renewed unless we are notified otherwise.

<p><i>Greetings from...</i> MONARCH PROVISION CO. 920 W. Fulton St. Chicago, Ill.</p>	<p><i>Greetings from...</i> DR. HARRY WECHSLER 737 Park Ave. New York City</p>	<p><i>Greetings from...</i> THE ROBERT TREAT HOTEL CO. Albert W. Stender, Pres. "A Knott Hotel" 50 Park Pl. Newark, N.J.</p>
<p><i>Greetings from...</i> THE FIRST NATIONAL BANK</p>	<p><i>Greetings from...</i> H. W. MOORE & SON 1009 Pearl St.</p>	<p><i>Greetings from...</i> WIENER'S STORES 2610 McKinney Ave.</p>
<p><i>Greetings from...</i> THE B. H. STIEF JEWELRY CO. 214-216 Sixth Ave. No.</p>	<p><i>Greetings from...</i> CHIN'S PAGODA Restaurant, Inc. 2092 Lee Road Cleveland Hts., Ohio</p>	<p><i>Greetings from...</i> CHECKER CAB CO. 2124 St. Marys Avenue</p>
<p><i>Greetings from...</i> FEDERAL BOILER CO. Div. of Federal Hydronics Granite & West Sts. Midland Park, N.J.</p>	<p>STEINBERG & DUBIN Memorials, Inc. 245 E. Houston St. N.Y.C.</p>	<p>KENIN & POSNER 16 Court St. Brooklyn, N.Y.</p>
	<p>Morris Letter Service 519 Center St.</p>	<p>MORRIS J. LARSON 8 East Wilson Street</p>

למען יאריכון ימיד...

הנהלת ה"בצרון" והמערכת עמדו על משמר הירחון ובמסירות נפש ממש הביאוהו עד הנה —
 ה"בצרון" לשנתו הכ"ו...

הירחון נוסד עלידי רב צעיר ז"ל בשנת תרצ"ט ומאז נצטרפו חוברת לחוברת וכרך
 לדרך עד שהגיע לדרך הנ"א.

בעזרת חותמיו, ידידיו ותומכיו הנאמנים מן היום הראשון להופעתו, עד היום.

לזכרון נצח

כל אדם מבקש להנחיל לדור הבא את הערכים היקרים ללבו. מכיון שעיינו לעתיד — טוב שיזכרו ידידנו
 החותקים, לאחר הבטחת יקיריהם, ההעלות את זכרון ה"בצרון" בצוואותיהם. אין סיפוק גדול מזה מהכרה זו,
 שלאחר אורך ימים ושנים, יהא שמם קשור במפעל שיוסיף לתרום להעשרת ערכי רוחנו העברים בתפוצת
 ידידינו וקוראינו שיואילו לזכור את ה"בצרון" בצוואתם, יכולים לצרף נוסח הודעה זה:

אמריקה.

ירושות ל"בצרון"

I give and bequeath the sum of \$ to Bitzaron, Inc.,
 for the advancement of Hebrew culture.

BITZARON

1141 BROADWAY

NEW YORK, N. Y. 10001

**Celebrate Chanukah
In Israel's Year of Chai
by buying**

STATE OF ISRAEL BONDS

and receive free tickets to the memorable

***CHANUKAH FESTIVAL
FOR ISRAEL***

Monday, December 6th

Monday, December 20th

Monday, January 3rd

at 8 P. M.

Madison Square Garden

STATE OF ISRAEL BONDS

Development Corporation for Israel

215 Park Avenue South

New York, N. Y. 10003

Telephone: OR 7-9650

אדיבות

היא טיסה

בלופטהאנזה

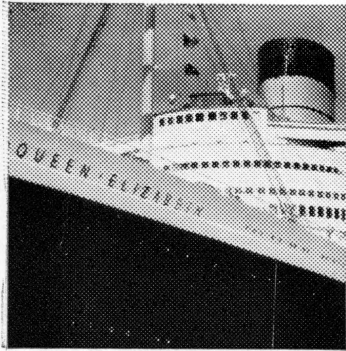
בהפלגתך הבאה לאירופה — או לכל מקום שהוא בעולם — הפק הנאה משקידתנו על שירות שרכש את לבם של נוסעים בינלאומיים. מזון כשר? ודאי. עליך רק להודיע על כך במפורש בזמן הזמנת הכרטיס. בבקשה להתקשר עם סוכן הנסיעות שלך או קווי האוויר הגרמני לוסטהאנזה.

Lufthansa
German Airlines

משרדים בערים הראשיות בארצות-הברית ובקנדה.

**Go to Europe
on the giant
Cunard Queens**

כל אניות קונארד
הן ממירשמה בריטית

**On the world's largest liners
you get 5 days to relax in
spacious luxury.**

On the *Queen Elizabeth* and the *Queen Mary*, you have all the room you need for pleasure and relaxation. Entertainment is everywhere. Night clubs and swimming pools. Cocktail lounges, gyms, theaters. Every facility you'd expect to find in a resort — but rarely do.

One more thing. Cunard pays special attention to dietary laws and offers complete facilities for worship.

Thrift season fares begin August 8. Minimum First Class \$418; Cabin \$257; Tourist \$200 (half-round trip to Southampton).

Year-round cruise program

Cunard also offers the world's widest ranging cruise program. Sail from New York to Nassau, the West Indies, the Mediterranean, Scandinavia or Around the World on a cruise you'll remember for the rest of your life.

*See your travel agent or
Cunard Line, 25 Broadway,
New York 4, N.Y.*

Reserve NOW

While Choice Accomodations Are
Still Available At The Luxurious

**H
O
T
E
L**

DEBORAH

TEL-AVIV

Enjoy ISRAEL'S Winter Sunshine

*most people call RIVERSIDE . . .
for the inspired service and
spiritual comfort RIVERSIDE
offers family and friends*

**RIVERSIDE
RIVERSIDE
MEMORIAL CHAPEL**

Funeral Directors

76th St., and Amsterdam Ave.,
New York — ENdicott 2-6600
Brooklyn * Bronx * Long Island
Mt. Vernon * Miami and
Miami Beach

Morton Rosenthal - Carl Grossberg

Directors

RIVERSIDE MONUMENTS

*. . . more than fine granite. Each
memorial . . . be it a modest head-
stone or an impressive mausoleum
. . . is a mark of everlasting respect,
unconditionally guaranteed forever
by RIVERSIDE'S 50-year reputation
for quality. Visit our showroom.
Call or write for illustrated Booklet*